

A HUMANIZMUS VÉGLEGES HELYE IRODALMUNKBAN.

Irta: *Brisits Frigyes.*

HORVÁTH JÁNOS a magyar irodalomtudománynak európai szabású alapvetője. Minden munkája önálló szinthezis, új utakon járó irodalomismeretmód és eredményközlés. Ritkán fellelhető képessége van ahhoz, hogy sokoldalú tehetsége fölé emelkedve, harmonikus egységbe mélyítse el amúgyis páratlanul mély felfogó formáit és irodalomelvi tudatosságát. Ezért nem lendül ki sem jobbra, sem balra: sem az anyagnak tényyszerűségbe elszigetelő kényszere, sem az anyagnak induktív igényeit az elvszerűség szabadságával felszámoló szellemi rendszere felé. Ezért hat minden tanulmánya csakúgy, mint monumentális munkája biztosan, súlyosan, a lényegbe találó esztétikai értéktételek erejével: szinte törvényszerűen, magától adódóan törekszik egyetemes érvényességre.

Az az irodalomismeret, melyet Horváth János hozott, valósággal felzabeditást jelentett a magyar irodalomtörténetírás számára, mely tagadhatatlanul kettévált. Hagyományok és új irányok bizonytalan hatásai alatt kereste a maga helyét. Minden ember új kelet a világon. Azért jön, hogy újra értelmezze, magyarázza és fejezze ki maga körül az életet. A korszerű értelmezés e viszonyító szándékát, melyben mindig teljesebb megértés és kifejezés törekvése lappang, nem kerülhette ki az irodalom világa sem. Nem pedig azért, mert a hagyományos irodalomtörténeti módszerek, bármennyire vezettek is időálló és multhatatlan becsű értékekhez, eredményekhez, önmagukban nem szolgálhatták azt a teljes igényt, melyet mai irodalomismeretvágunk ébresztett akár a mai, akár pedig a régi irodalom jelenségei iránt. Valami részlet, Seinrest, mindig maradt, mely kicsúszott formájuk készlete között. Viszont az újabb irányok, melyek hagyománytalan gyökértelenséggel szakították el magukat történeti módszereink folytatásától, bármennyire friss utakat törtek is, nem nyújtottak semmi garanciát eredményeik hitelesítése szempontjából. Amott teher volt a tények magányos súlya, emitt pedig megfoghatatlanul hatott a szabad szemlélet könnyű szabadsága. Amott a tények szándékát elmosta vagy csak egyirányúvá tette az esztétizálás finom, de inkább megfogó, mint meghódító szubjektivitása, emitt pedig a tényeket elhanyagolta vagy Prokrusztes-ágyba kényszerítette a pszichologizálás vagy szellemi rendszeralkotás mindent egyénítő korlátlansága.

Legnagyobb hiánya s mindinkább érezhető vesztesége volt azonban az irodalomtörténetnek az, hogy a kutató munka intenzív ereje meglazult, és nem sokat túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a multhoz viszonyítva érdeklődését vesztette. Modern irodalomtörténetírásunk módszeres kísérletekben igen gazdagodott. Lehet, hogy ennek oka egyensúlykérdés: az, hogy irodalmi munkaprogrammunk sokáig egyoldalú volt, tisztán csak tárgyi ihletés hatása alatt állott. Bizonyára része volt ennek irodalomtörténetírásunk leg-

utolsó nagy programirányának: az összehasonlító célkitűzésnek, mely egy szempontból terhelte meg vagy talán helyesebben szabta meg az irodalmi munkálkodás területét. Mindörökre veszteség marad Katona Lajos korai eltávozása, aki rendszert tudott belevinni e tárgykörbe. Azóta csak alkalmi törekvések szolgálják e következetesen még végre nem hajtott irány szét-hullott program-maradékát. Ez és csak ez a kidolgozott összehasonlító munkaterv adhatta volna meg azt a szilárd és biztos tudományfedezéket, melyre felépülhetett volna az újabb módszereknek útja és meggyőző bizonyossága. Ez a feltétel azonban elmaradt. A tárgyi munka kutató ihlete valahogyan elsorvadt. Jött, talán nagyon gyorsan, és óvatatlanul zsufolódott a tisztán csak szellemi szemléletű irány a maga új géniuszával, amely mintha csak be akarta volna hozni késését, elhagyta a kutató elmélyedés lassú, fáradtságos, kisszerűnek is látszó napszámos munkáját s friss lendületével a másik végletbe sodródott. Új szobrok készültek, az alkotó szellem aranyával bevonva, amelyeken azonban a részletes vonások feloldódtak saját reflexeik tükröző fényjátékában, annál is inkább, mert belülről nem voltak eléggé anyagszerűek.

Mindezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani, hogy világosabban álljon előttünk Horváth János könyvének minden értékszépsége. Tulajdonképpen az volna a helyes módszer, ha könyvről a középkor elfelejtett, de igen termékeny irodalmi megismerése nyomán exegesis-t íránk. Mondatról mondatra, ítéletről ítéletre, adatról adatra, rendről rendszerre kellene lépést haladnunk könyve lapjaival, hogy izenként tudnánk felfogni és átélni azt a kilátást, amelyet e mű végső elemzésben nyújt. Minden szinte ideális együttesben található fel benne. Akinek az anyag pozitívuma kell, bőséges alkalma nyílik arra, hogy elcsodálkozhasson azon a pontosan és mérték-szabóan felhalmozott gazdagságon, mely e lapokon elébe tárul. Ez az anyag mindenütt él és korát hordozza. Az író alázatos áhítata nem stilizál rajta semmit, meghagyta rajta az idő munkájának valósággal teljesen rekonstruált nyomait. Akit a rendszerezés szellemi része érdekel, kimeríthetetlen élményszerűséggel járhat végig ezen a lelki palotán, amelynek egyetlen és minden szépsége az, hogy finomul át az anyag a szellemi konstrukció ívelésébe, az egész munkát átölelő s betetőző magasságába és egységébe. Itt tűnik ki, hogy Horváth János irodalomismeretének alapfogalma: író és közönség viszonya, mely az első pillanatra forma fogalomnak tetszik s amelyből látszatra hiányzik az értékjelölés és teremtés feltétele, mennyire elválaszthatatlanul egyesíti az irodalmi munka történeti, szellemi, esztétikai, sőt: szociális értékeleit. Író és közönség kapcsolata mindig tartó és mindig belsőleg elosztódó ütempárja az irodalmi haladásnak és fejlődésnek. Rajtuk át hullámszik el az az áramlás, melyben történeti értékek hagyományná folytatódnak, új ihletlökések jönnek, s nyomokban aktuális értékek születnek meg. Ősök és új nemzedékek, korhatárok s az idő új hajtásai váltják bennük egymást. Emelkedés és esés, elkészülés és újra kezdés folyton tartó izgalma vibrál rajtuk végig. Bennük és rajtuk mindig készül valami, megállás, megmerevedés nincs sehol. Az lehet, hogy időnként író és közönség egy munka klasszikus mintájának központi vonzalmában teljesen fedik egymást, beáll az idők teljességének önmagát ritkán elért nyugalma. De az érés mélyén is tovább fordul az idő, mely a túléllett vonásokon meghozza az új író- és közönségjövet friss barázdáit. A megállást és a beérés nyugalmat felbontó új ütemkezdés azonban mindig az író új stílus- és ízlésérzéke, mely

elválik a régi közönségtől, egy potenciális közönséget lát maga előtt s ennek dolgozik, s ezen át várja a maga új értékrendjének elismertetését. Michel Angelo sirva fakadhatott, amikor a firenzei tömeg megdobálta Dávid szobrának új stílusát, de hite nagyobb volt, mint alkotásának pillanatnyi sorsa. Ebben a távlatban nyílik meg elénk Horváth János könyve, s alapjául szolgáló irodalomelmélete, melynek elolvasásakor, teljes átértése után lenyűgöző erővel érezzük: nagy egyéniségű mű, magán hordozza a nagyság ama kivételes vonását, mellyel magunkba és magunkon kívül is igen messze látunk.

Egyébként Horváth János e könyve párhuzamosan haladó és kiegészítő munkája Az irodalmi műveltség kezdetei című kötetének. Ebben az irodalom elindulását, életrekelését, első kezdetének formai és tartalmi kialakulását elemzi addig a pontig, amíg az bele nem lép a vallásos ihletkör középkori egységébe. Az irodalom teljesen vallásos fogantatású, vonatkozásaiban, kapcsolataiban, jelentésében ugyanaz, mint mindenütt: civitas Dei. Irónak csakúgy, mint közönségnek, munkának és a műalkotás folyamatának más az értelme, mint ma. De e minőségi különbözőség ellenére is bennük rejtőzük későbbi irodalmiságunk egyelőre még homályos, de már kimutatható tendenciája.

Mostani könyvében tovább jut Horváth János. A kereszténység összefoglaló hatásterülete mellett megrajzolja azt a másik nagy műveltségséget és folyamatot, mely irodalmunkra átalakító befolyással bírt: a humanizmust. Hogy ezt meg tudja tenni, az csak úgy volt lehetséges, hogy a humanizmusképviselte latin nyelvű irodalmat szervesen fogta fel a magyar irodalommal kapcsolatban. Horváth János már előbbi könyvében s a középkori magyar vers ritmusáról szóló alapvető tanulmányában rámutatott arra, hogy milyen szerepe volt a latin nyelvnek magyar nyelvünk irodalmi formaképességeinek alakításában. Ezt az átváltó szerepét egyetemesebben, az irodalmi jelentőség szélesebb területére szétosztóbban bizonyítja mostani munkájában. Ugyanarra az eredményre jut, mint Cauer, de különösen Zielinsky, aki Cicerónak az európai művelődésre gyakorolt állandó történeti hatását éppen ebben a mintaadó, nemzeti formai és tartalmi műveltségre átutaló és tudatosító erejével magyarázza. A megoldandó feladat összetett voltánál fogva igen kényes, mert hiszen nemcsak arról van szó, hogy egy történeti műveltségtény igazolást kapjon, hanem sokkal inkább arról, hogy a műveltségfelvevő magyarságban keltett-e valamelyes visszahatást, organikussá tudta-e a maga lelkiségébe beleépíteni s egyáltalában a maga lelkére rámintázottan képes volt-e tovább folytatni.

Horváth János mindkettőre megfelel. Először rendkívül mély történelmi struktúrával felépíti a magyar humanizmus menetét. Kezdi az első nyomokon, melyek Nagy Lajos korából indulnak el. Aztán mindig mélyíti a humanizmus fejlődését, változatait, kifejlődését s hanyatlását a Hunyadiak, a Jagellók, Mária királyné korában, hogy bomlik fel s egyes elemei hogyan kúsznak be a kolostori irodalom kertjébe, s hogyan bokrosodnak tovább a magyar nyelvű világi műköltészet termőföldjében. Közben azonban állandóan nyomon kíséri azt a fordulatot, ahol a humanizmus belelép a magyar irodalmiság még csak alakuló szövevényébe, ahol felbontja a középkornak egyéniség-, világnézet-, kollektív hagyományát s helyébe ülteti a maga új hozadékát az egyéni életérzés felszabadult módjában, a világnézet megváltozott irányjaiban, a nemzeti gondolat élményében, általában a személyesség felé törekvő szabadság és szabadosság függetlenítő arányaiban.

Ezekkel az eredményekkel Horváth János megadja a humanizmusnak irodalmunkban a neki járó végleges helyét. Nem azon van itt a hangsúly, hogy a humanizmus megjelenése idején átjárta-e a nemzet egészét vagy nem. A fontos és döntő tény az, hogy benne és általa egy új művelődési folyamat ment végbe, melynek eredményei itt maradtak, meggyökeresedtek s új világot alakítottak maguk körül. A humanizmus tagadhatatlanul laicizálta a középkort s már egyedül e tényében az elvilágiasodásnak olyan feltételét teremtette meg, melynek fejlődése később beláthatatlan távlatokat indított meg. Nélküle érthetetlen és megmagyarázhatatlan egész szellemi életünk belső útvonala.

Ezt a megértést hozta meg Horváth János könyve. Jelentőségét éppen az adja meg, hogy azon munkák között keressük a helyét, mely a klasszikus alkotások iránytszabó, történelmi erejű, nemzetnevelő ritka megjelenésének jár.

Költő, ne félj!

*Már nincs klasszikus, korinthusi márvány,
rinascimento-beli olasz bronzoroszlán,
nem pengeted lantod s nem zengsz poéta,
a rokoko habos, avult csipkéje foszlány.*

*Csak ziháló, hörgő, hosszan bögő szirénák,
földön és föld alatt s a levegőben gépek,
sok püffedt pénzes zsák . . . hipp hipp hurrá . . . rekord . . .
s te kábán keresed a sikkadt régi szépet*

*bús költő. Egykoron, karminnal rovogattad
poémádat hártýára és drága pergamentre,
a hosszú kutyanyelv sem pihentette tollad, —
s a motorpuffogás suttogó szód megette.*

*Kétség emészt. Nincsen barátod. Figurád
Panoptikumba illő. Ámbár ha ott is állasz,
ásítva néznek, mert a véres gangsteren
több már az érdekes. Testvér, hát ez se válasz*

*a bömbölő tömegnek. Bizony nyirasd le inkább
romantikus lelki sörényed s bátran állj ki
a mecsre dacosan, fogcsikorgón, ökölbe
szorított kézzel és rúgjon beléd akárki,*

nem a te szégyened, övé az mindörökké!
 Félre a bút, tanuld meg inkább, mi egy menet
 a boxolásban és mi is a karburátor,
 mert viciék Pistája rég tudja s kinevet.

Ha márvány nem kell, hát acélkemény betonból
 kalapáld szobraid és kinn az utcasarkon
 kiáltsd kátrányszagú versed, hol bábeli
 zsvajban száguldoz vad autóraj kavargón.

Ahol te állsz, a Múza lány selyme ott a ponyva
 s a keréknyomba gyűlt víz helikoni forrás,
 a szétmálló rotációs is ritka kódex
 és gyöngyöt szór a szürke aszfalt szirtje, ahol jársz

Lyukas cipős, lankadt, gyűrött szegény poéta.
 Albréleti szobád kincsesterem s kezekben
 szelid, lány dalt zokog a reklámpapiros
 s úgy állsz idők előtt, te sápadt hős, veretlen.

Ólmos fakóra fessék be az egész világot,
 robotruhások közt, unalmas, szürke ködben
 a te szíved tüzes, ellenálló piros pont,
 mit fel nem szív a köd s láttára összedöbben

a gépzenés bomlott mámort kurjongatókban
 a lélek, mert te több vagy mindnél s hiába szórnak
 s fröccsentenek reád szennyet; sohase félj,
 te ment maradsz barbár bélyegétől a kornak.

Szaggasson, tépjen téged a bős emberbozót,
 uralkodják a kő, arany, beton s acél,
 rajtad nem trónol semmi, te látod, hol a cél
 és homlokodon Isten fényjegyét hordozod.

Mihály László.

PETROVICS ELEK ÉS A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM ÚJJÁSZÜLETÉSE.

Irta : *Lyka Károly.*

A SZÉPMŰVÉSZETI Múzeum nemcsak képek és szoborművek gyűjteménye, hanem egyúttal tükörképe egy férfiúnak, aki újjáteremtette és európai jelentőségűvé alakította hazánk e legnagyobb-szabású művészeti kincstárát. Emléke Petrovics Elek kitartásának, erélyének, magasszintű művészeti szemléletének, tudásának és szeretetének.

Amikor két évtizeddel ezelőtt, a világháború kitörésének esztendejében átvette a Szépművészeti Múzeum igazgatását, talált egy fényes, de rossz beosztású palotát és ebben rendszertelenül szerzett festményeket, kéziratokat, néhány szobrot. Talált hiányokat: egész művészeti korszakokat, fontos korstílusokat, főképp a magyar és külföldi újabb művészet jellemző képviselőit hiába kerestük ott. Elődje derék úriember, de csupán politikus volt, aki nem értett a művészethez, még kevésbé a művészettörténethez. Amit egy állami, úgynevezett művásárló bizottság taláalomra s nagyobbára protektorok nyomása alatt összevásárolt, azt hűségeen kiakasztotta a Múzeum falaira. A művásárló bizottság politikusokból, közéleti szereplőkből, egy-két művészből állott, ezeknek sem művészettörténeti tudásuk, sem fogalmuk nem volt arról, hogy egy ilyen múzeumnak mi lehet a rendeltetése. A legjobb esetben aféle művészeti kirakatnak nézték, mint amilyen igen sok műtárlat. Arra senki sem eszmélt, hogy ez egyúttal tudományos laboratórium, sőt nagyobb részében az és az anyagnak csupán egy bizonyos, rendszeresen összeválogatott része alkalmas arra, hogy a közönségnek nevelő és gyönyörködtető esztétikai tápláléka legyen. Jóval korábban ugyan akadt egy kiváló művészeti érzékű férfiú, Pulszky Károly (aki szobrot érdemelne a múzeumban), ez nagyértékű beszerzésekkel gazdagította a régi gyűjteményt, de őt hozzá nem értő, ám annál erősebb hangú politikusok a halálba kergették. Pulszky utóda alatt ilyen botrányról nem lehetett szó: a múzeum csöndesen aludt.

Ilyen dolgok előzték meg Petrovics igazgatói működését. De megelőzte még valami: alig hogy a kinevezés híre elterjedt, a bizalmatlanság légkörét találta maga körül. Ezt könnyű volt mesterségesen szítani, mert hisz néhány beavatott szakemberen kívül alig tudta valaki, milyen elmélyedéssel foglalkozott már előzően is az új igazgató a művészettörténet és esztétika problémáival.

Azonban még ezután kezdődött az igazi via crucis. Alighogy hivatalát átvette, kitért a világháború. Megszűnt tehát minden békés munka lehetősége. Utána fogytán fogyott a múzeum dotációja. Jött a forradalom, a kommün, kétségbeejtő nehézségek közt kellett megvédeni a még meglévő anyagot, gyarapítására, módszeres elrendezésre vajjon ki gondolhatott volna? Aztán jött a korona elértéktelenedése, a hét sovány esztendő, amely azonban messze túlszárnyalta a bibliai számot. Pénz nélkül, elégséges munka-

erők nélkül egy koldusbotra juttatott országban tessék igazi múzeumot csinálni olyan gyűjteményből, amelyet nem egy vezető gondolat, hanem inkább a véletlen keze hordott össze.

Az új igazgató mégis véghezvitte ezt a sok lehetetlenséget. Persze rááldozta életét, erélyét, szeretetét, nagy tudását. A régi gyűjteményből nemzeti jelentőségű és nemzetközi értékű múzeum lett.

Petrovics az érdeklődés, majd csakhamar a szeretet tárgyává tudta tenni múzeumát azoknak körében, akiket igazi érdeklődés fűzött a művészetekhez. Ez új dolog volt, velük új erőket állított a magasrendű cél szolgálatába. A nagyközönség csakhamar észrevette, hogy a múzeum rohamosan gyarapodik. Egyre-másra jöttek a legszebb Munkácsyak, Paál Lászlók, a Székely Bertalanok, Lotzok, a nagybányaiak. Jöttek a nagy francia klasszikusok és impresszionisták, Goyák, Grecok, nagyértékű olaszok. És épp olyan mértékben tűnedeztek el a régi kiállítások egykor vásárolt pillanatnyi értékű szenzációi. Egyszerre egy új szobortár is keletkezett, mintha most ásták volna ki a földből. És így tovább. A múzeum arculata tökéletesen megváltozott: most lett csak igazi múzeummá. Mindez Petrovics legszemélyesebb műve. A gyűjtők egyre-másra küldték ajándékaikat, sőt társasággá tömörülve közös erővel szereztek meg egy-egy drágább művet. A szervezésnek ezt a munkáját Petrovics végezte. Természetes, hogy ilyen tervet nálánál kisebb ember is össze tudna kovácsolni, de mire menne vele, ha hiányzanék a leghatalmasabb motor: a bizalom és hit. Művészeti gyűjtőink és a művészetek többi derék barátja tudták, kívül van dolguk, ismerték Petrovics nagy művészettörténeti tudását és finomra csiszolt esztétikai érzékét: valóban hittel és bizalommal siettek magasrendű céljainak támogatására. Erős hit nélkül nincs művészet, de kiderült, hogy e nélkül a művészet tudományos feldolgozása, sőt mi több, a mecénásság is lehetetlen. Hogy ennél a pontnál műbarátaink igazában kinek adták vagyont érő ajándékaikat, a múzeumnak-e vagy annak, aki bennük ezt a hitet és bizalmat személyi tulajdonságaival keltette, vitás kérdés lehet.

Igy történt, hogy éppen a legnehezebb időkben gyarapította Petrovics az ő intézetét a legkiadósabban, akkor, amikor az állam annyi pénzt sem tudott erre a célra adni, hogy a múzeum könyvtára előfizethessen olyan külföldi művészeti folyóiratokra, amelyek az anyag tudományos feldolgozása szempontjából nélkülözhetetlenek. És gyarapította olyan művészeti alkotásokkal, amelyek a ferencjózsefi korszakban is csak nehezen lettek volna beszerezhetőek. A gazdagon sokasodó anyag most már nem volt szervesen elhelyezhető a nagy palotában: Petrovics helyes kritikával áthelyezett egy sor inkább történeti vonatkozású, semmint művészeti jelentőségű képet a Történelmi Képcsarnokba, ezenkívül azonban az Andrássy-úti régi Múcsarnok emeletét megszervezve, ott megalapította az Új Magyar Képtárt. Ebbe kerültek mindazok a magyar művek, amelyek művészetünk legfontosabb stílusváltozása óta keletkeztek, ami nagyjából egybeesik a milleniummal. Művészettörténetileg helyes és szerves cezúra, az elkülönítés révén az új Képtár az alakulás kerek és zárt képét mutatja. Itt jóformán mindent újonnan kellett beszerezni, hiszen például újabb klasszikusaink egyik legfontosabbikát, Ferenczy Károlyt, odáig a múzeumban még töredékesen sem lehetett megismerni.

Mialatt ezt a képtárt megalapította, hozzáfogott az anyaintézetben levő anyag helyes elrendezéséhez. A laikus alig tudja elképzelni, mily nehéz

s mekkora gondot igénylő munka egy ilyen program végrehajtása. — A hosszú és gondos munka kitűnően sikerült: a régi toldott-foldott képtárra alig lehet ráismerni. Egész erélyét rápazarolta s mikor legutóbb egy átmeneti jellegű betegség ágyba kényszerítette, még betegágyából is szakadatlanul irányította a munkát, amelyet végül be is fejezhetett.

Mindezzel feladatainak csak egyik részét oldotta meg. Hátra volna még az anyag módszeres tudományos földolgozása, enélkül egy múzeum alig tér el egy magángyűjteménytől. Petrovics értett hozzá, hogy valóban tudományos laboratóriummá is tegye intézetét. Kiváló specialistákkal nyomról-nyomra kezdte feldolgoztatni az anyagot s hogy ez a szakkörök számára is bő tanulságokkal szolgálhasson, rendszeresen megjelenő, gazdag tartalmú évkönyvekben adta ki a tudományos földolgozás eddig elért eredményeit. Így teremtette meg a kapcsolatot a magyar és a nemzetközi művészettörténet közt. A régi, félig-meddig provinciális jellegű múzeumot belevitte a nemzetközi művészettudomány érdeklődési körébe. Maga is résztvett, nemcsak mint az évkönyvek szerkesztője, hanem mint művészeti író és kutató is ebben a munkában, példa rá az a kitűnő tanulmány, amely a régi művészet köréből Altdorferről, az újabb mesterek köréből Ferenczy Károlyról írt. Különösen ez az utóbbi tanulmány tűnik ki ritka szépségekkel: Petrovicsban nemcsak a tudóst, hanem a toll kiváló mesterét is ismerte meg a közönség. Alig egy-két újabb essay-írónk állítható melléje.

E rendkívüli munkásság és ennek rendkívüli eredményei mindenestől az ő egyéniségéhez kötöttek. Ilyesmihez már nem elég a nagy tudás és kiváló érzék, ehhez több kellett: fanatikus szeretete intézetének és a magyar művészeti kultúrának. Nincs is senki ebben az országban, aki ezért többet és jobbat tett volna, mint ő.

Petrovics Elek most hivatalosan megválnak a Szépművészeti Múzeumtól, de nem válhat meg művészeti kultúránktól, amely nem nélkülözheti töretlen és termékeny szellemét.

Őszbehaló erdők megett...

Őszbehaló erdők megett
Rózsát nyitnak a fellegek,
Hajnalrózsát, nejelejcset
Álmodnak az árva berkek.

Csillagúton hattyúk szállnak,
Életem végsőhajának
Árnyékai talán, talán,
Temetősín holdsugarán.

Édes élet, rózsaelet
Szertefoszlott, semmivé lett,
Délibáb volt, mesék szárnya,
Könnyjellegek szívárványa.

Csónakázás aranytavon,
Álomillat, csókfuvalom...
Harmatkezek, szíromkezek,
Eresszetek, eresszetek.

Én értem már itt a szarvas,
Csodaszarvas, mesesarvas,
Ahogy hozott el is viszen
Csillagföldön, csillagvizen.

S tavaszüdön, ha a fecskék
Tiszatájra visszatérnek,
Örüljete s az ősz dalát
Felejtétek, felejtétek!...

LEÁNYVÁSÁR.

Irta: Cséry Deszö.

AZ ÉJJEL vihar volt. Nyárutói villámterhes vihar. Éjféltájt téptetörte a szél a fákat, utána hirtelen őszre fordult az idő és az eső unalmas ütemekben, apró szemekre sugározva hullott... hullott. Reggelre megfűrödtek a mályvák és úsztak őszihangulatú leveleik a latyakban, hűvös szél szállott, átfujt a fákon és megborzongott hidege a hátakon. Olyan nap virradt, annyi köddel, vízzel és felhővel, hogy az ember szíve is beleborzadt és fázott. Vas Gábor házáról az éji zivatar többek között letépte a zsúpot, kitörte a kiskert kapuját és a locsogó víz az udvar közepére hordta a szemetet. Mert Vas Gábor házatájt nem igen tündöklött a rend; lompos, rideg ház volt ez, nyáron térdig vert a fű és a gaz, a kiskertben csupán csak mályva nyílt hideg előkelőséggel és züllött csendességben. A fák is ridegen emelték ösztövéer koronájukat a felhőkbe, nem nyeste, nem becézte, szerette őket senki és csak vad fák voltak, nyár és cser és mint valami őserdő maradványai állottak a telken és bámultak el a szabad, sík mező felé. Nem is járt ebbe a házba vendég soha. De madárfütty volt elég, már hajnalban csacsogtak a cinkék, rikkantottak a rigók, ha végigcsengett a napsugár a harmatos leveleken. Mindazonáltal Vas Gábor szerette a madárdanát, kevészavú, szűk-szívű embernek látszott, ám mégis mosolyra fanyarult szája sokszor, mikor senki sem látta. A fiával élt, az ifjabb Gáborral, magánosan és szótlánul. Érthették egymást jól, mert egymás ellen ritkán cselekedtek és keveset beszéltek.

Az este még semmi baja sem volt Gábornak, de reggel, mikor kibámult az udvarba, mocskosnak találta a világot, az udvarát, a kidölt kiskaput és a letépett tetőt. Mérgeesen rügött bele a nagyszőrű, kiszolgált ebbe, háza egyetlen és hűséges őrizőjébe. Délben pedig nem evett, morogva lökte félre a szalonnát, a kenyeret és a besózott hagymát. A fia alig érthette. Mi ütött az apjába? Nem merte és nem is akarta kérdezni.

Az eső pedig csak egyre eseketett az elsimult, hamúszínű felhők-ből és az öreg homloka egyre borúsabb lett. Délután botot is vett magához és elballagott szótlánul, fia tudta nélkül a temetőbe. Mécs-gyujtáskor is még búslakodott és nem beszélt egy mukkot sem. A fia szótlánul hozta a vacsorához az örök szalonnát, nyesett magának nagy darab kenyeret és kis falat szalonnát, de az öreg csak nem kívánta meg.

— Mi a ragya ütött magába? — szólt rá a fia. — Ám az öreg nem méltatta szóra. Szívogatta szatyakos pipaszárát, pesszentgette

masináját és csak bámult, bámult az üres falra, az avétt szobára . . . az öreg, hideg bútorokra.

— Még doktor kő neki meg patika! — nyelt a suhanc, de nem mondta ki, csak amúgy gondolta.

De az öreg fölugrott. Nagy bölcseséget szívott elébb a pipából és kiáltott.

— Asszony kéne!

A legényke elképedt.

— A fene egye meg. Itt a hiba!

Ifjabb Gábor azt hitte, hogy az apja meghibbant.

— Se étel, se rend, se tiszta ruha; az udvaron mocsok meg szemét. Évek óta hideg étel. Hej, kölök, ha láttad vóna, micsoda paradicsom vót ez a ház anyád idejében . . .

A gyerek nagyot szólt.

— Maga asszont kíván?

Az öreg epéskedett.

— Kíván ám a te számár, nem nekem köll az asszon, hanem neked.

A gyerek biccentett.

— Lehet!

— Engem is megtakarít. Érted, kölök. Enni ád, meg mos rám. Meg a házat is takarijja. Érted!

— Nem bánom.

— Mikor én annyi üdöt értem, mint te . . . de te . . . hogy fajozhat el ennyire a vér . . . Soha még böstörködni se láttalak!

— Nem vót érkezésem. Maga se hagyta vóna . . .

— Ammá igaz, de mit törödtél vele. Más legén a tüzet is átugorgya meg a vasvellát.

A gyerek nem válaszolt, de a szeme, az megcsillant.

— Hát mégis kire vélekszik?

— Kire . . . kire is? Meggondójjuk! Hát, izé, szalaggy csak el egy öveg borért, addig kigondolom. Na, lódujj . . .

Míg a gyerek elvult, addig Gábor kiállt a pitvarba. Nézte az esőt, meg a sötétet. Hümm, nagy dolog az illesmi, nehéz célirányosan elintézni. Pénz is legyen, föld is, ész is, de nem túlsok, száj is, ám mértékkel, osztán forma is köll, legyen kicsit kövérded, úgy átaljában, meg össze-vissza, meghát a szépség, e nélkül az asszon nem is asszon, deha sok a szépség, az könnyen meg is árthat. Szemet szúr sok kandi legénnek. Ollan tűz, améket a nadrágos ember is szüvesen megkíván. Az asszon, egynémel szépség pedig büszke is, ha hómi úrféle elkaptya. Örök veszedelem, nem lehet tudni, mikor robbantya föl a békét, meg a boldogságot . . . Azt a leboruttyát! . . .

Az öreg homloka izzadni kezdett. Nagyot fujt, hogy elhessentse a meleget. Merha még magának kéne az asszon . . . , de a gyereknek választ . . .

— Hátha puccos lesz . . . , szagos, patikás . . . , vagy ha lompos, kócos, lóg rajta a ruha . . . De ronda a piszkos fehérnép . . . meg-
 útálja a férfinép . . .

— No, apám, mi van. — Jött a gyerek a literes üveggel. Vas Gábor nem szólt, öntött és koccintott. Azután szenvedő arccal neki-
 fohászzkodott.

— Levelet írunk a keresztapádnak !

— Minek az?

Az öreg a martirok mosolyával nézett.

— Hozd csak a ténztát meg a tollat !

A gyerek kaparászott az asztalfiában. Lassan-lassan kihalászott
 mindent. Az öreg meg valahonnét a vén sifonérből sárgult papírt
 kapirgált elő, sóhajtvá simította le az asztalon.

— No, Uram, Jézus, most segélj ! — Ekkor csak sunyin, meg-
 vetően elnevette magát.

— Mivelhogy én pökök az illen mesterségre, írd te. Én majd
 mondom. Leült, ráncokba bodorította homlokát, erősen szívta a pipát.

— Kezd már !

— Hát mongya . . .

— No . . . , írhatod . . . «Kelt Sumonyban az ezerkilencszázhar-
 mincnegyedik esztendőben, szeptember derekán . . .

Kedves jó Komám, mivelhogy élőszóval nem értekezhetek veled,
 ezt a bűdös mesterséget használom irányodba. Az egészséggel még-
 csak megvónánk, amit rólad is remélek és neked is kívánok, dehát
 én mégis nagy nyavalába estem. Ollan nyavalába, amillent neked tiszta
 szívből igazán nem kívánok . . . Hej, komám, asszon kő a házhoz,
 ollan fene virtus acsarkodik ebbe az én kölkembe, az ördög, aki
 kibírnya vele . . .»

A legényke fölplislantott. Az öreg ráröffent.

— Ird, ha mondom !

« . . . Szerezz neki valakit, komám, hálás leszek érte. A lagzi
 napyán úgy az asztal alá iszlak, hogy Mihál arkangyal ver fel az
 utolsó napon . . . Mivelhogy nekem 20 hód földem van, ami erre az
 én fattyomra szakad, ha meghalok, amit az Isten még ne aggyon,
 hát a jány se érkezhessék egy ümögbe . . .»

— Hány hód, apám?! — értetlenkedik a gyerek.

— Húsz, ha mondom . . .

— Tizenöt, apám! . . .

— Ehhez te nem értesz ! Ird, mer . . . nyakon ken'lek !

Az öreg újra cühüldött.

« . . . Tudod, komám, legyen az a jány fiatal csibe, jobban hajlik
 a fiatal vessző, mint az öreggye. A formáját meg a kiállását majd
 közösen kivizsgáljuk . . . Kikötöm még, hogy egykis szőlő is legyen,
 mertha az az én fattyam a mustot kóstógattya, illendő, ha nekem is
 van egynémel hasznom. Vasárnap pedig megtisztelünk mindközön-

ségesen... Addig is jóegészséget, komám, kedves mindnyájatoknak... Vas Gábor.»

Az öreg nagyot szusszant, a gyerek pedig letette a pennát.

2.

Szép, ökörnyálas, napsütéses őszi vasárnapon útnak indult Vas Gábor és a fattya. Festett kocsi viszi őket, kölcsönbe vette a ravasz paraszt, ezt is, meg a ragyogó szerszámot is. Csak a két pej az övé, de azok táltosok, gyehennaverű csikók, amiket az uraság is nem egyszer megkívánt, de az öreg Vas nem adta neki. «Venné a nyaka! Abból biz' a nem eszik!»

Röpülnek az őszi úton, a hervadozó levelek közt, a szelíd napsütésben. Vas Gábor vastag szívart vesz elő és rágyújt nagyhetykén, amint a falu közelébe ér. Fölszedi a komát, akinek olyan ragyavert a képe, mint a postaút és veres az orra, nyilván a bor erejétől s, aki csupa tiszteletből előre kullogott Vas Gábor fogadására. Meg a tényálladék megfontolására és megtárgyalására. A faluban aztán azzá válnak, ami a vihar, szelek szárnyán repülnek, vastag porfelhőt vernek a kerekek és a száguldó sárkányparipák. A koma bök messze az ujjával, Vas Gábor élénken figyel. Egyszerre, pillanat alatt áll le. A lovak megreszketnek, ahogy megtorpannak és a farukkal tartják meg szinte a kocsit. Nagy, tágas parasztház előtt áll Vas Gábor és a kocsiról szemlélődik. Nézi az udvart meg a szalmakazlakat a szérün.

— Ez teszi! — mondja.

— Meghiszem — biccent a koma. — De nem ez! Nem ide várnak...

— Tudom. Hanem a szomszéd.

— Akkurátusan — döccent a koma.

— Öhöm, már pedzik! — villan a vén paraszt.

A szomszéd háznál mozgolódás támad, először egy kíváncsi fehérnép merészkedik a kerítéshez, azután egy fekete ruhás ember. Negyvenöt éves lehet, a gazda. Lassan ballag az utcára és mintha az eget kémlelné esőt szimatolón.

— Szép üdönk van — mondja. És továbbnézelődik.

— Szép! — bök Vas Gábor.

— Menjünk tovább — riad föl a legény — még azt vélik, hogy idegyüttünk.

— Had véljék. Nem baj. — Legyint az apja.

— Antul jobb — nevet a koma.

— Hanemhát mégis csak eső lesz — morfondéroz a fekete ruhás paraszt. — Érzik a csontjaim. Mivelhogy reumám van.

Vas Gábor oda sem füttyent.

— Szép ház! — mutat a nagy parasztházra Gábor.

— Válog! — figyel föl a fekete ruhás.

— Antul tartósabb — ügyvédkedik a koma.

— Zsindeles! — élhetetlenkedik Vas Gábor.

— Jobb a pala! — Sandit sajátja felé a feketeruhás.

— Mindegy, ha tűz van. Még rosszabb a pala. — És a viláért se nézné meg a palás házat. Pedig a fattyu már figyel. A konyhaajtóban ott fityfirtykedik rózsás selyemblúzban, pirosbársony suhogós péntőben a jány. De még milyen jány! Majd a szeme esik utána a gyerekeknek. Böki is az apját.

— Menjünk, apám!

De az süket is, vak is egyszerre. Csak a házat nézi.

— Szép gazdaság! Szép istálló, lehet benn vagy harminc darab jószág.

— De van is adósság!

— Kinek ne vóna? Kifizeti.

Erre már csak megindul lassan-lassan a feketeruhás. Csak úgy véletlenül odasündörödik a kocsihoz.

— Hát, kit tisztóhatok, ha meg nem sértem?

— Vas Gábor vagyok Sumonyból.

— Isten éltesse, Takács Ferenc a nevem... Kerüljenek bejebb.

— Ha szívesen mondja...

És már nyílik is a kapu, a két táltos beröpi. Vas Gábor leszáll. Nem néz körül, de mindent lát. A lányt is meglátja a pitvaron.

— Hát te, szentem, hogy hínak?

— Rózsi!

— No, komám... Soványka, vékony? No, mint vélekedsz?

— Fialat, majd meghízik! — védekezik az apa. A lány elpirul, különösen, mikor meglátja a legényt, a jövődöbeli párját. Ügyetlenül fog kezét a legénnyel. Az öregebbik Gábor még meg is csikálja.

— Hát csak ösmerkegyetek — biztatgatja a fiatalokat. —

Mink bemegyünk. Ekkor már az öreg szüle is kimosolyog.

— Úgy-úgy, lelkeim, mennyetek a kertbe, igen szép kertünk van.

A konyhán már az anyával ismerkednek. Fialat asszony, a tűzhely mellett van. A vendégek elé siet. Szaporán. Mosolyog.

— Fáraggyanak beljebb! — Nyitja a szobaajtót, nem szeretné, ha megsejtenék, hogy lakomára készül. De Vas Gábor visszafordul. Igen kellemesen csiklandja az orrát a főtt étel illata. Hej, neki már régen főztek! Most jut eszébe és nyomban kérdezi.

— Tud-e főzni a jány?

— Hát azt még nem. — Szól az anya.

— Nem! — komorodik el Gábor. — Ez baj.

— Dehogyan baj. Főz a szüle.

— De nálunk nincs ám szüle!

— Odaaggyuk a miénket — sunyít Takács Ferenc.

— A jányér gyüttünk, nem a szüleért, ugye koma?

A koma nevet.

— Hát akkor megtanétyuk — ajánlkozik a mama, aki örül a nagy tisztességtevésnek, mert igazat szólván, igen-igen fényes oda-künn az a ragyogó fogat rendes emberek lehetnek ezek a kérők, kár lenne értük, ha útnak erednének üres kézzel. De nem is ereszi el őket. A szobába a világért se menne, de ahogy beteszik az ajtót, odébbmozdítja halkán a szülét és a kulcslyukra illeszti idegesen fülét. És hallgat, hallgatózik sokáig, néha-néha föl-fölugrik egy pillanatra, lecsitítja a tűzhelyen az ételt . . . Végre a főzőkanalat a szüle kezébe nyomja, hiszen más házban úgylis a szüle főzi az ételt . . .

3.

Odabent bor van az asztalon. Jófajta piros bor a pintben. A gazda poharakat hoz.

— Messzirül gyűttek, biztos megszomjúhoztak. — Önt a paraszt és kocint.

— Saját? — Néz érdeklődve a pintre Gábor.

— Az hát . . . No, igyanak . . .

— Megbocsásson, még korai . . . Hát úgy mennyi termett?

— Negyven akó!

— Ajjó! — ismeri el Gábor.

— Hát jó!

Gábor sóhajt, aztán kirukkol.

— Mennyit kap, mongya már?

— Kicsoda?

— A Rózsi jány. A szöllőre nézvest.

— Azt nem, egy hantot se.

— Mi? — nyúlik Gábor ábrázata. — No, akkor, koma, talán indulnánk — fordul a komához. — Csuda jóvérű az a két csikó, nem állja a várást.

Takács, a házigazda egy kicsit megretten.

— Mi végre akargya a szöllőt?

— Hát nekem nincs, kiveszett, meghát nem is szüveli a talajt.

Úgy véltem, egy félhódnyit megér magának az a szép kis jány.

— Szó se róla . . . Ammár más, ha így van. Ám én földet mégse adhatok.

— Nem is föld köll, csak bor. Tuggya mit, aggyon a jányval minden évben tíz akót vagy a termés negyedét . . .

— Lehet róla szó.

Gábor szeme felcsillan. Híres ember a vásárokon, tud ő alkudni. Úgy elbánik Gábor a maga emberével, mint a pinty. Észre sem veszi, máris a falhoz állítja.

— Én idősebb vagyok már, szomszéd. — Kezdi a rászédést. — Sok a tapasztalásom. Az én fiam módos gyerek, illik, hogy a jány is hozzon valamit. Nem kívánok sokat. Tuggya, mit? Megelégszem tizenöt hód földdel, meg avval a kis szöllővel, az egyezés szerint.

A házigazdának sehogysem tetszik ez a beszéd.

— Hogy én ennyi földet kiszakítsak? Mit gondol maga?...

Ennyi föld!...

Úgy hangzik ez, mintha ezt mondaná: inkább a szívemből egy darabot. Inkább a húsból hasítsatok. Tudja ezt Vas Gábor, az ő húsa, vére ez a paraszt. Kiismerte. Tetszik is neki. Most már lehet beszélni, hatni, ravaszkodni, hazudni, csábítani. Most élvezetes a küzdelem. Jó munka ez. Csak érteni kell hozzá.

— Ne szakítson nekem semmit, szomszéd. Nem vagyok én ollan!... Pedig hát kapnánk ám másutt is illen fityfiritty-jányt. De lássa, én bolond vagyok. Teccik nekem maga... Meg a háza... Jó magyarok vagyunk, mi? Ne alkuggyunk sokat... Nem bánom... Itt a kezem, csaptyon föl... Aggyon ki öt hódat pénzben, a többit tized meg a maga meg a felesége halála után... Na?... Az én fiamra hús hó száll...

— Sok ez, uram, nagyon sok... Hanem hármat kiadnék pénzben... meg hetet a halálom után...

— Szóval, nem akargya adni a jányt?... Mi?

Most szinte hangtalanul nyílik az ajtó. A mama, aki idáig hallgatózott, jön ijedt szemekkel.

— Hogyne, ez a bolond ember még elszalasztaná ezt a kitűnő kéro! Ebből aztán nem lesz semmi!...

Odafordul Gáborhoz.

— Dehogynem aggyuk, szívem. Hogyne adnánk...

— Hallgass — ripakodik rá az embere. — Ehhez te nem értessz. Egy makulát se adok többet. Ha nem tetszik...

— No, jól van — csap föl hirtelen Gábor. ! Nem bánom... — Nagyot nyel. A nyitott ajtón a friss étel illata ver be. A gyomrába. Kopog a szeme. Reggel sem evett és most éhes, mint a farkas, szomjas, mint a gödény... Mi a fenének pöndörödött be ez a fehérlép?... E miatt nem bírta tovább... Ez hozta be a konyhát, a rendes étel ízt, illatát, zamatját... E miatt nem állhatta az alku.

— Most öntsön! — kiált mérgesen Takácsra. — Most iszunk. — Kocintanak. Isznak. Az asszony piros abroszt hoz az asztalra, tányérokot, kést, villát... Az öreg szüle pedig kisomfordál az udvarra... A kert felé ballag csendesen kicsike fürge, lábaival, mint a madarak. Kíváncsi a vénasszony. Szeretné látni, a gyerekek mit csinálnak? Egy kicsit meglepni, megcirógatni őket... Mosolyog, kicsike madárszáján valami különös fényesség, ragyogás...

— Ejnye, ejnye, lelkeim... Hát tik még mindig kint böstörködtök? Gyertek csak, szívecskéim!... De szép is vagy, te fiam!... Szép legén! — Cirógatja Gábort... Aztán előre nyomja szelíden, kedvesen, mint a zümmögő fuvalom.

— Menj csak, kedves... Odabent teritenek... Ó, te kis Pizsellém. Örülsz, örülsz, Pizsellém. — Simogatja unokáját... —

Tetszik a fickó? . . . Nagyon? . . . Kis bazsarózsám, de nekipirultál? . . .
 . . . Na, jól van . . . csak ereggy a Galambod után . . .

És a kis Pizselle, mint a villám szalad zavarában a Galambja után.

4.

Csakhogy . . . Erre senki se számított . . . Tera, az idősebbik leány áll a konyhán. Eddig, egy hétig a keresztanyjánál volt a szomszéd faluban. Hirtelen jött, mint a vihar. Áll, de hogyan! . . . Kerepel . . . Mérges . . .

— Hát ez meg mi? . . . Ezért küldtek el engem! . . . Ez a taknyos, hát ezt akarta? . . . Férjhezmenni? . . . Egy ollan házhoz? . . . Két támlütyü férfiemberhez . . . Még az ismétlőiskolából se maradt ki . . . Kíváncsi vagyok, mit főz nekik? Ki mos rájuk? Majd az apósa? . . . Mi? . . . Még a fődbül ki se bujt, máris szerelmeskedik . . .

— Te . . . te . . . — villan a belépő boldogan piruló hugára. — Mióta kaszálják előbb a sargyút, mint a szénát? . . . Hallja, anyám! . . . hallja, apám! . . . De ez így nem lesz! . . . Mit szónak hozzá? . . . Ez így nem lesz! . . . Majd először engem, aztán ezt . . .

— Ejnye, a kiskésit, jányom, — figyel föl Vas Gábor, — gyere csak ide . . . Fordulj, szívem . . . Pördülj! . . . Ez igen! . . . Te kölkök, idesüss, ha van szemed. Ezt nézd meg . . . Micsoda jány! Mindene jó! — Forgatja, pörgeti össze-vissza, mindenkép, mint a vásárban a lovakat.

— No, te vén zsugori — kiált vidáman Takácsra — áll-e az alku? Hallod, áll-e az alku?

— Csakhogy ez én tülem is függene ám! — sandít, kacsint közbe a lány.

— Az ebadtát, de ezen a kölkön is. Kettőn áll a vásár. No, fattyu, köll-e a jány? Mi! . . . Szólalj meg már! He!

A gyerek vállat ránt.

— Hallod, Takács . . . ne mondd, hogy smucig a magyar . . . Nem kívánok semmi ráadást. Úgy-e, gyerek? . . . Jó lesz ez a jány?

— Ha apámnak jó, nekem is! — felel a gyerek és ránéz az új lányra, nézi-nézi annak csillanó, komisz szemét. A másik ezalatt az öregszüle szoknyájához búvik, szepegőn, szégyenülten. Csodálkozó szemeiből fájdalmasan csurran a megsebzett szív keserűn csurranó leve. A legényt már ez nem érdekli.

JULES SUPERVIELLE:

Ez a költő farancia nyelven ír, de spanyolul érez és gondolkodik. A Pyreneusok lejtőjén született, ahová már átdobog Spanyolország szíve és ifjúságát a délamerikai pampák spanyol határtalanságában töltötte. A mély völgyek köde s a végtelen szemhatárok párás bizonytalansága egyformán sejtelmes titokzatosságokkal muzsikálta tele a lelkét. Megértette, hogy a roppant földi zónák s a tájak és egek milyen misztikus nehézkedéssel vonzák a szívet s erről írta Gravitations című kötetét. Ebben a versben szülőföldjének és ősei emlékének áldoz.

Oloron-Sainte-Marie.

*A Pireneusok úgy állnak itt, mint őseim korában,
A kapukon benéznek és vigyáznak rám kopáran.
Behúnyt szemekkel folydogál a csermely, hogy ne lásson
Külön vonást az árnyon és az emberi vonáson,
A szurdokon gyanutlanul dorombol,
A szirtek nem félnek a századoktól,
Társak maradnak ők a hosszú álmodáson.*

*Ez itt atyáim városa, bejárom itt a tereket,
Dolgom van mindenütt, lépcsőkön lebegek,
Belépek bárhová, kanyargok, mint az ösvény,
A rétek átszaladnak a szobákon,
A fák fejét a tükrön és a csermelyen egyszerre látom
És rámborul e csillogó közös fény.*

*A háztetőn bolyongok én a tornyokig,
Harangozom a holtakat, kik futnak a zsvajjtól,
De én vagyok a harang néma nyelve,
És lassudan lebegve
Nem kondulok, nem csengek én
A Pireneusok egén.*

*A láthatatlan holtak lépte koccan,
Nem mozdulatlan, ami meg se moccan.
És mint a fejján csordul langy eső, a mozdulat fakó mosolyban úszkál,*

*Halottak, félszeg figurák egy rossz fotografusnál,
Körüldobogtok minket, sorsunk óhatatlan,
A sánták mink vagyunk, fölbukhatunk egy pillanatban.*

*Lelkünk a húsban megreked,
De húsoatok már nem beteg.*

*Nem néztek már a kék egekre,
Nem fájnak már a fellegek se.*

*Nem kell tinéktek már a csokoló száj,
Nem kell a kar, mely oldalunkon tétován lóg,
Nem kell a láb, mely elkopik, egész nap kószál,
Nem kell a szakadó köröm, nem kell a haj,
Sötéten serdülő,
Nem kell a korhadó szív, sorvadó tüdő.*

*De rajtunk ring a dermedő jegesség
És legbelül hordjuk hideg marását,
A fagy mint függöny, úgy lebeg szét,
Meglengetik a zuzmarás ják.*

*Ne menjetek. Letérdelek elétek,
Közétek tartozom, ha meghalok, ha élek.*

*Barátaim, mért féltek oly nagyon,
Hogy röpködő ruhátok megragadhatom.*

*Ti hűséges haláljiaik, hiába is kínálunk,
Nem kedves nektek már a mi világunk.*

*Hadd mondjuk el megint,
A fény s az árnyék hogy kering,
Hogy lombosítják és aztán lenyírják
A bóbiskoló nyírfát.*

*Tinéktek mindent újra építetek fel,
Városokat és hidakat a lélegző ívekkel,*

*Mezőket és csobogó patakokat,
A csillagok között megvirradó napot.*

*Hát szóljatok, ragyog már minden a helyén?
Valódi ez a csillag és valódi ez a fény?*

II.

*Jaj, csontjaim, halálba zörgő csapatok,
A burkolatba hogy rekesszelek,
A vágatok már testen kívül csavarog,
S a kapitány után eped.*

*És hallgatom a csontokat,
A hang oly tompán szólogat,
A csontok belevésnek
Húsomba, mint a kések:*

*— Ne bujj el tőlünk, idehallgass,
A te csöned nem nyugodalmas!*

*A csontod mindig teveled lesz,
A csontokról meg ne feledkezz.*

*Mint férj és feleség,
A sorsunk oly közös,
Elfujja mécsesét
A hosszú éjszakán.*

*— Nagy csontok, apró csontok, porcogók,
Ti legkegyellenebb fogók.
Ti nyugtalan villámok, várjatok,
Húsom bezárt viharában ne rángjatok.*

*A levegőt engedd be, gégém,
Szabadon a fogam sövényén.*

*Karcsontom, orsóm,
Jó itt a húsbeli koporsón.
Maradjatok, még nem hasítják
A holtak sima sípját.*

*És hátgerinc, te csontból fűzött olvasó,
Kit nem morzsol majd senkise,
Tartsd vissza még a révületes órát,
Könyörögjünk az élő vizekért,
Kik elborítják csillogó szemünk golyóját.*

Horváth Béla fordítása.

AZ ÖREGSÉGRŐL.

Irta: Márkus László.

Fiatal barátom, aki most billentettél ki egy öreget a helyéből és nemcsak a magad bővebb kenyerének örülsz, hanem holmi új elvek diadalmas hőstét is ünnepeled magadban, te negyven éves ifjú gondolsz-e arra a harminc évesre, aki már nekivetélkedett, hogy téged billentsen ki a fiatalság termékeny lendületével? Bizony te is öreg vagy, te negyven éves reformgyermek, mihelyt beültél az ötven éves helyébe és kivénhedt aggastyán leszel tíz év múlva, mikor ott tartanál, hogy kipróbáltad magadat és tapasztalatokon csiszolt kritikával, a szemlélet tisztult világosságában elkezdhetnél komolyan dolgozni. Javában kalapálsz a terveket és nekifeszülsz, hogy most, mikor mindent előkészítettél és felszerelted magadat a kellő készségekkel, most sziklákat fogsz egymásra halmozni és megépíted a művet, amelyért a világra jöttél. De egyszerre kigyullad a klotürlámpa és az elnök rádcsejget: letelt az idő és a következő perc már a másik nemzedéké, amely helyedbe tolong. A szabály meghatározza, hogy mely napon lobbannak ki erőd és válsz hirtelen tüzes munkásból rokkant nyomorulttá, s helyedbe lép a következő szám a falanszter robotjában.

Hogy gondolod te a dolgot, fiatal barátom? Látod a véget, mely pontosan ki van cövekelve: hatvan évet élsz és akkor nincs tovább. De lehet, hogy te már csak ötvenet élhetsz, mert sürgetik a tempót a háborgó generációk s a határcöveket tíz évvel előbbre verni nem különösképen nehéz annak a hatalomnak, mely most az életet szakaszokba racionalizálja. Te is hiszel a nemzedékek szigorú elhatároltságában, fiatal barátom? Persze, mi régiek abban nőttünk fel, hogy az ember helyét a teljesített munka értéke határozza meg, s nehezen szokunk bele abba, hogy ezután a generációk joga fogja pótolni a teljesítmény jogcímét. Aligha tudom neked megmagyarázni, hogy mi aggaszt bennünket, látván azokat az újszerűen radikális őrségváltásokat mindenfelé. Különös analogiák kápráznak szemünk elé, hiszen a szó csak szó és amit ma a nemzedékek váltógazdaságának nevezünk, másutt mint a politikai felekezetek ilyen totális őrségváltásai jelentkeznek. Teljesen belenyugodni nem tudunk abba, hogy a társadalom sokféle vízszintes és függélyes parcellázásaihoz ez az új is társul és a hatalom birtoklására új című igények támadtak. Eddig is volt elég egymást kizáró csoportosulás, mely a javak összeségét kívánta különféle osztályharcok jelszavait lobogtatván: felkeltek és egymással szemközt hadirendbe fejlődtek a társadalmi osztályok, a gazdasági rendek, a vallási felekezetek, a tőke szemközt a munkával, a termelés a fogyasztással, az ipar a mezőgazdasággal, a gazdag a szegénnyel, a baloldal a jobboldallal, a falu a várossal, a romantikus hazafiasság a réalpolitikai hitelekkel, a marxizmus a szabadelvűséggel és mind a kettővel az államszocializmus felekezetei, világnézletek és gazdasági elméletek, mind szervezett alakulatokban, amelyek egymással megütközni képesek. És most a generációk váltak külön és az életkorok acsarkodnak egymásra. Mi az a generáció? Húsz-, harminc-,

ötven évesek csoportja, tízéves turnusokba tagoltsága az életnek, vagy tizenöt, húsz, harminc év ad egy generációt? Mindegy, harci csoportjai megint új osztályharcnak, új jelszó, mely új harcot indít az uralomért. Vagy mégis hiszitek, hogy a hatóságilag kijelölt korhatároknál valóban búverejű fináncok kiforgajták az utast minden tehetségeiből és aki épen és tevékeny férjként érkezett e határra, az ott egyszerre mamunak kezdi mondani a hamut? Ágyéka egyszerre elapad, szeméből sűrű gyanta szivárog és amit az imént tudott, menten elfelejti és minden férfiás erejét úgy öröklök az utána következők, mint a kaffer oroszánvadász az oroszán erejét, ha a ledárdázott állat szívéből evett? Gyanus dolgokat látunk mi szerte, fiatal barátom. Az ifjúság jogainak új, kannibáli értelmezése sem birt még rá egyellen ifjú vezérférjiút, hogy ne hatvan éves professzorral, hanem ifjú medikusokkal operáltassa ki vakbelét, ha a dolog komollyá fajul. Vagy te másként cselekednél adott esetben, fiatal barátom?

Ne haragudj, én nem hiszek a generációk dogmájában és csak abban a szent és egyszerű igazságban hiszek, hogy Krisztus országa egyképen hazája fiatalnak és öregnek, vagyis a becsületes társadalomban nincs generáció, csak ember, aki részesedik a javakból munkájának értéke szerint. Hiszek a friss, felbuzgó erőkből, de hiszek a műveltségben és az itélet bölcsességében, azokban a nehéz és sok munkával elérhető, tapasztalásokból leszűrt világszemléletekben, amelyek az erőket célszerű munkába fegyvelmezik. Hiszek az ifjúság lendületében, a férjfiévek termékenységében és az ép öregek kritikájában, sőt hiszek az érdemben is, mely a hasznos cselekedetek filléréiből áll össze kamatozó erkölcsi tőkévé és amit elkobozni az embertől nem szabad. Hiszek a tiszteletben, mely a munkás évek késő, elgyöngült alkonyát illeti, hiszek a boldogan pihenő vénségben, hiszek a hálában, mely az új generációk köteles szolgáltatása azért, hogy az öregek megalapozták az ő jövőjüket, hiszek mindabban, amiért érdemes a munka sanyargatásait tűrni. Szörnyű lenne, fiatal barátom, ha te ezekben nem hinnél, s a magad öregségére vonatkozólag is levonnád az ifjúság így értelmezett jogaiból következő konzekvenciákat. Ha már most tudnád a vég pontos dátumát, amelyhez hiába érsz el képességeid legszebb teljében, azontúl nincs más, csak a kettészakított élet keserősége. El ne hidd, kedves, hogy ez a beteg türelmellenség, ez a nagyon érthető, de csak átmeneti ki-méleltensége a sokáig elgátolt aktivitásnak, az ifjúság joga ebben a mai megfogalmazásban, ez valami áldott igazság kifejeződése lenne. El ne hidd, hogy ez az öregek sorsa, amit most ti szántok nekik és van olyan hatalom, amely az öregség korhatárát megszabhatja egy magasabb államrezon szerint. Hogy ez most már mindig így lesz és a társadalomban a generációk halálos ellenségek s a fiatalabbak harci szervezettségén múlik, hogy milyen jókor bélyegezhetik feleslegessé a még erőteljes nemzedékeket. El ne hidd, hogy csak az ifjúság problémája fontos, csak az ifjúság joga szent, csak az ő sorsa emberi sors, és az öregek és az öreggé degradáltak problémája nem terheli a társadalom lelkiismeretét. El ne hidd, hogy egy bizonyos előre megállapított dátumig be kell végezned életedet s az a többlet,

amit talán képességekben örököltél s ami nagy, szép, távoli célok és magasabbrendű munkák hitében hasznos alkotásokra sarkal, azt nem szánhatód a közösség javára, mert tíz, tizenöt, vagy húsz év múlva a féligkész művet ügyis kiveszik kezedből és az aggodalmak szűk kegyelemkenyerére fognak, de ami még irtózatossabb, téllenséggel vernek meg kegyetlenül. Most azt látod, hogy a nyugalmas, békés, gondtalan öregség nem magátólérettető következménye a munkának, hogy az öregség kenyere savanyú kegyelemkenyér és az öregség nem szükségképeni állapot, hanem minősítés, amit akkor mérnek rád, ha a mögötted tolongó nemzedék hatalomra kerül. Hiába dolgozol önzetlenül a közösségért, sorsod egy azokéval, akik lelketlen robotban, vagy a munkátlanság ravasz fedezékeiben érték meg a korhatárt és hiába kapnál erőd boldog érzetében nagyszerű munkába, azt te úgysem fejezheted be, mert feleúton utólér és félrelök a következő generáció. Mi lenne abból, ha elhinnéd, hogy nem szabad mással törődnöd, mint hogy a rendelkezésre adott idő alatt, generációd prokonzulátusában annyit harácsolj, amennyi beléd fér, mert csak ez a módja, hogy emberi életet biztosíts magadnak akkorra, mikor talán erőd delén rokkanttá minősítenek. Mi lenne, ha elhinnéd, hogy csak magadra szabad gondolnod, mert ha záros határidőig be nem gyűjtötted a télirevalót, azután már nem dolgozhatsz, öreg vagy, nem a magad erőinek fogytából, hanem az örségváltás szolgálati szabályzata szerint. Mi lenne, ha elhinnéd, hogy a te jövődet is mutálja az a végelbánás, amellyel helyet csináltok a következő turnusnak és elhinnéd, hogy ilyen turnusokban kell most már kiélni az életet, osztózni a javakon és elkaparintani, ami elkaparintható? Bizony csúnya világ lenne, fiatal barátom, ha így váltanák egymást a generációk s a megszabott határidőig harácsoló jogosultakat pontos időközökben éhes új igénylők billentenék földre. Te is rájössz annak idején, atyáink is rájöttek már a maguk idejében, hogy az uralmak ilyen gyökeres cserélődése rendszernek nem kívánatos. Hallgasd csak, mit mesél Haller János apánk Hármas Istoriájában, ott is a második részben, mely a Gesta Romanorum példázatait tartalmazza.

«Sidó Jóseph írja Tiberius császárról», — így mondja a példázat, — «ki az embereket tisztekben sok ideig tartotta. Midőn kérdették volna tőle, miért tselekszi azt, csak ilyen példával felelt meg. Láttam egy nyomorult embert, kinek midőn fekélyéről a legyeket el-űztem volna, keservesen szenvedte és azt mondotta: Ne kegyetlenkedgyél rajtam, ne űzd el azokat a legyeket, a'kik már jól laktak: mert azok helyett más horpaszok jönnek, a'kik-is az én véremmel töltik meg magokat, és így kétszeres nyavalyát szerzesz nekem.»

Mit szölsz ehhez, fiatalember? Nem lehet egészen üdvösséges az a szisztéma, amelynek valószínű következményei a teleszívott és az éhes horpaszok tanulságos meséjében példázódnak. Hidd el, horpasznak lenni, aki a kitézőt időhatárig sietve behabzsolja a maga részét, nem olyan szép dolog, mint embernek lenni, aki a tisztas öregség örömeit úgy szolgálhatja meg, hogy minden hasznos munkáját elvégzi, amit a jó Isten rábízott.

ANDRÉ SUARÈS HALHATATLAN HESPERIDÁK GRAL-VITÉZE.

Irta: Kállay Miklós.

FRANCIAORSZÁGBAN nemrég tekintélyes irodalmi díjjal tüntettek ki egy kivételes szellemet, akinek sajátos egyéniségével szemben szinte sértésnek tetszik minden ilyen jutalmazási kísérlet. Ha van író, akinek egyetlen győzelme és egyetlen jutalma is az önmarcangoló elmélyedésnek az a szertelen feszültsége, amelynek izzásában a mű remekké ég, úgy André Suarès az. Ez a díj mégis más megítélés alá esik. Ez a díj maguknak az íróknak a díja, az Írók Társaságának alapítása s amikor egyhangúan Suarès-nak ítelték oda, ezzel a legkülönbnek ítelték maguk közt, az írók írójának kiáltották ki, szinte fejedelmükké koronázták ezzel a díjjal. Betetőzte az egészet az Akadémia döntése, amely az alig néhány nappal a Socièté des gens de lettres határozata után idei irodalmi nagy díjával tüntette ki Suarèst. Egészen bizonyos és fokozza a jutalmazás erkölcsi súlyát, hogy a két döntés, amely ugyanannak az írónak juttatta a francia szellemi élet két legmagasabb kitüntetését, úgyszólván egyidőben és egymástól függetlenül született meg.

* * *

Az írók írója! Hízogó jelző, de talán túlon túl szűkre szabja egy szellem sugárzásának körét. Ez a kör azonban csakugyan nem nagyon tág. Mert ha nem is éppen csak az írók írója Suarès, mindenesetre a legemelkedettebb szellemeké. Nem népszerű író. A tömegek elmaradnak tőle. Nem bírják követni, mert mindig szédítő magasságok felé tör. Annál magasabbra lendül, mennél mélyebbre száll le. És Suarès a dolgokban, a jelenségekben az emberekben mindig a legjáratlanabb mélységeket keresi. Azokban a homályos útvesztőkben jár, ahol az anyag lelke titkosan érintkezik a szellem anyagával. De a mélységből mindent föl akar emelni, sőt az a hite, hogy az eszmei magasságok fellegeiben szállónak sem szabad elszakadni a valóság szintjétől. «Nem az az igazi idealista — írja — aki nem vesz tudomást a valóságról, hanem az, aki nagyon jól ismeri, de fölül akarja emelni azon a szinten, ahol tehetetlenül vergődik, hogy megtisztítsa, kiragadjon a közönségségből, az alantasságból és megmentse természetes végzetétől.» De nem rabja azért az igazságnak. Szerinte többet ér egy élő tévedés száz holt igazságnál. Az élet pedig egyet jelent nála a megtermékenyítő szépséggel. Az eszméknek is ez a belső szépség ad varázst és Suarès valóságos alvajárója ezeknek a magikus szépségeknek. Az eszmék Don Quijoteja ő, aki a szépség szent rögeszméjéért harcol a közöny szélmalomszárnyaival, amelyek távoli és magános elefántcsonttoronyokon forognak.

* * *

Kevés művész van, aki olyan fontosnak érezné a talaj őserőinek és a táj lelkének szoros összefüggését a belőlük sarjadt alkotó tehetséggel. De rajta magán is sokkal inkább érzik ez, mint bárki máson. Suarès a Breta-

gnet vallja hazájának s első gyönyörű könyvét ennek a smaragdszívű földnek sejtelmes költészetéről írta. Shakespearehoz is a breton rokonság vonzza s talán ennek a rokonságnak megmagyarázhatatlan ereje segítette, hogy Prosperóról írt költeménykritikájában mélyebben behatoljon a tragikus költő lelkébe, mint bárki más. Félig-meddig magáról is vallja, amit ennek a hatalmas kötetnek bevezetésében Shakespeare-ről mond: «Shakespeare a legnagyobb kelta, ő a tökéletes breton. A normannból nincs benne csak az energia, a cselekvő erő. Végtelenül és szünet nélkül eszményit teremt, s az idealista tökélye ez; műve a hit hordozója; a költőnek van leginkább szüksége rá, hogy híve legyen önmagának. Nem közönséges almafa, amely almát terem, hanem az a fa, amely aranyálmokká akarja érlelni gyümölcsseit, aranyalmává, amely halált nem lát; a naptűz mézes narancsa ez, a Hesperidák soha meg nem romló almája. A képzelet a kelta főtehetsége. Gyakran az egész élete. Ez az a fügefafa, amely benépesíti és árnyba vonja szigetét és táplálja rest álmait. Egészen felszívja és érzéketlenné teszi a föld összes javai iránt. De a kelta a legigazabb, a legegyszerűsebb és leghűségesebb ember is. Szeretete és bátorsága emésztő tűz gránithüvelyben. A képzelet a nagy alkotó. Ami megfogam benne, azt meg is termi. Ha hatalma teljében van, akkor tett is, mely átöleli az egész világot s a szenvedély, amely maga alá igázza. Shakespeare csupa képzelet».

Csupa képzelet Suarès is. Az észak fia, a köd és homály réveteg lelke, amely át akarja törni a végesség határait. Vágyból és kínból kevert sóvárgással tör a határtalanságok kalandjaiba. Talán nem elég termő arra, hogy maga gyujtsa ki galyain az almák aranylámpásait, de elég vállalkozó és merész, hogy berontson a Hesperidák kertjébe s mint breton földjének Artus lovagja őrizze hiven a napszínű kincseket.

* * *

A szublimis szépségek templomos lovagja Suarès. Rejtelmes lelki misztériumok ismeretlen szertartásai avatták be a titkos tudományba, hogy világosan lásson az intuíció bűvös lámpájával a legtalányosabb szellemek legbensőbb szentélyeinek homálybaborult zugain is. Leszállt oda, ahol kifürkészhetetlen gyökerű ösztönök őszoboztján csiráznak a kirobbanó vágyak viharai. És ezeknek a vágyaknak különös alchymiója férközik csak valamennyire közel az egyéniséghez. Ez vezet el annak a megismeréséhez, hogy válik ugyanazokból a fizikai elemekből, amelyek a tömegek millióinak szürke hangyabolyát termik, a szellemiség csodálatos színzafirokat szikrázó drágaköve a nagy egyéniségekben. Suarès szenvedélyesen merül el a nagy egyéniségek tanulmányozásában. Pascalról, Ibsenről, Dosztojevskijről, Shakespeare-ről, Cervantesről, Napoleonról, Baudelaieréről, Tolsztojról senki sem ír nála divinációsabb erővel. Önmagát keresi bennük. Olyan benső izzással törekszik a lényükkel való teljes egyesülésre, hogy legtöbbször teljesen egyéolvad velük. Csak azt volna nehéz eldönteni: saját lénye oldódik-e fel bennük, vagy a saját énje ittassul meg az idegen nagy szellemektől. Nem halad a mai kor kollektivistá áramlásával. Szélsőséges individualista s a nagy egyéniségeknek kultusza szinte egyet jelent nála az én kultuszával, azzal a *culte du moi*-val, amelynek költője Maurice Barrès, éppen abban az időben, amelyben a francia szellem *Nietzschet* fölfedezi, Suarèsnál csaknem hitvallássá lesz ez az én kultusz, amely őt a magánosság magasságaiba emeli. A szellem emberének semmi közössége nem lehet a tömeggel. «Ha

következetes volna önmagához, csak a hallgatás maradna számára. A hallgatás a magános szív egyéni illata... A magánosság a szellemek uralmi köre... A hatalmasok mind magános emberek.»

* * *

És ez a magánosság mégsem jelent splendid isolationt, nem jelent hűvös, az élettől elkülönült elefántcsonttoronyt Suarèsnál. Nem szenvedélytelen irodalmi mesterkéeltséggel nézi az életet, hanem a legteljesebb életaktivitás szenvedélyességével veti bele magát az irodalomba is. Műveinek nagyrésze, leszámítva néhány lírai és drámai kísérletet, lényegében életkritika, az essay legtömörebb és legintenzivebb faja. *Sur la vie* — Az életről, ezt a címet adta három kötetének, amelybe legszebb krónikáit gyűjtötte össze s a krónika szerinte a memoárnak legszemélytelenebb és legkevésbé szűk határok közé szorított formája. Az egész világ ott sűrűsödik ezekben a krónikákban és valamennyiben mint nemessé érlelt párlat aromája csap ki Suarès magános egyénisége.

Az érzésnek, az átélésnek ez a pillanatra sem lankadó, átható feszültsége állandó Suarèsnál. Valami különös izzás, belső remegés, nyugtalan és nyugtalanító mélység van minden színében, minden szavában. Mondatai szinte roskadoznak a gondolat gazdagságától és nincs bennük egyetlen fölösleges szó sem. A renaissance szépségszomjas dühével fűti át és támasztja holtból elevelné a század induló, finomkodó, bágyadt esztéticizmusát. A szenvedélyes szemléletnek ez a fülledt és buja gazdagsága legképrázatosabban virágzik ki a Condottiére utazásában, amelynél kevés szebb könyvet írtak Itáliáról s a célja Suarès saját bevallása szerint a antik és modern kibékítése és a keresztény Álom és a keresztény Érzés mérhetetlen mélységének fogható formát adni. Mert eljött az ideje, amikor a széttépett, összeolvasztható és a két egymástól elválasztott világ valami páratlan és termékeny Szépségben egyesíthető.

* * *

Suarès stílusa zsúfolt. Nagy stílusromantikusok jártak előtte és a gondolatoknak boszorkányos zsonglórei. Mintha Suarès Marcell Schwoll szóbrokátjaiba próbálná beszöni Chesterton ötleteinek groteszk mintáit. Minden írása a legsodálatosabb képeskönyv, amelyben Doré romantikáját Beardsley cinikus, szellemes barokja csipkézi. Olvasni fárasztó és mégis abbahagyhatatlan. Gyötrelmes gyönyörűség. A képzelet megmámorosodik tőle s az agy belekábul.

Suarès olykor kegyetlenül küzd önmagával és tárgyával, hogy a lényeg lüktető piros szívére kitépje és élénk vagy talán inkább önmaga elé fektesse. Az érzelmek, az ámulások, a nagy sejtelmek élveboncolása ez. Olyan, mintha kemény és érzéketlen drágakövek lapjait csiszolná, hogy hideg méhükből a színek lángjait kiszabadítsa.

* * *

De mindez csak vázlat, kezdetleges kísérlet, aféle tapogatózó tanulmány Suarès igazi portréjához. Néhány vonást ad, de át tudja-e hevíteni ezeket a vonásokat az életnek azzal az intenzitásával, amellyel ő maga a holt tárgyakat is át tudja lelkesíteni. Második Suarès kellene, aki olyan portrét készítené róla, mint aminőt ő Shakespeareről, Pascalról és Dosztojevskijről készített.

FÉNY A GEMMA SZIVÉBEN.

Irta: *André Suarès.*

AKÁR NOVEMBERI esőben, akár az augusztusi nap tombolásában, az isteneitől fosztott Ravenna mindig csodálatraméltó; és nem tudom, poshatag hallgatását tartom-e többre, vagy lázas izzása béklyóz-e meg bensőségebben. Az őszi bánat súlya alatt éppen úgy, mint a kánikula pörkölő hévségében egyformán megmarad ez a város haláltusáját vívó királynőnek, akit álmai emésztének. Egyszer, cédaságára teljesen ráeszmélve, engedi át magát Teodora a bujaság mámorának a keresés olthatatlan szomjában egyformán sóvárogva a legritkább gyönyörrre, mint csömört kapva tőle; majd mikor megrázkódtatások tépik s a legkevésbé csalóka, soha ki nem elégtűl szerelem félelme szállja meg, a halál káprázataiba merül a gonosz gyönyörök császárnéja s a kárhozat kába kínjai s a tisztítóút látomásai közt lebeg. Ravenna nyáron a pokol drágakö-pitvara. És az ősz szempillantása alatt violaszínű templom Ravenna, ahol a bűn vezekel, ahol a romlott testiség az engesztelődés kéjes vonaglásaira sóvárog, és még mielőtt bűneinek illatait lemosta volna, valami mesterkéltséggel összeroppanás tömjénébe keveri őket.

* * *

Nyirkos meleg napon, késő, pehelyfellegektől mozgalmas ég alatt léptem be Ravenna gőzbarlangjába. Az esőterhes szél, mint fogatlan gyermekszáj a keblen, puhán tologatta a vörös felhőket. A végtelen síkföldek és mocsarak, a tenger tükre s az ég térsége, ez a három ropant messzeség fojtogatja az eltemetett főváros bejáratait. Ha esik, a langyos víz mint mocsár szakad rá a mocsárra. Az átázott talajt víztől csepegő fák borítják; az ezüstös mezőkről úgy csurog a víz, mint a folyóba fultakról; a szürke nyárfák rácot alkotnak két méla bánatú pocsolya közé beverve. De hirtelen három napsugár lángnyelvekkel ékesíti a felszikkázó rizsföldeket.

A füledt és komor város alacsony dómjai és vörös vártái közt fogja a napszállat tüzeit, hogy megalvadnak, mint az ólomfoglatokban a festett ablakok vörös vére. A fekete harangtornyok alig merednek ki a halott földből, amelyben a város mint temetőben nyugszik. Ravenna, remeték szíve szerint való város!

A csöndes Ravenna félénk nagylelkűséggel fogad, mintha száműzetésből térnék meg. Napfényvel ajándékoz meg, amely annál derűsebben ragyog, mert záporon keresztül jutok el hozzá. Milyen alkalmas ez a város arra, hogy elgondolkozzék az ember.

Elhagyott utcák, téglával kövezve, sötét víztócsák érhálózata. A repedésekben fű sarjad. A falakon zöld kiütés. A keresztutaknál koporsók, szarkofágok állnak, mint mérföldkövek. Ravenna üres. Végtelen falazatok, kolostorok barátok nélkül, paloták örömtelen, talán börtönök. Csupa vak boltozat a görbe utcácskákon és az oszlop-csarnokokat mintha kórság sorvasztaná. A harangtornyok magasan, kereken örködnek a templomok oldalán, mint temetési gyertyák. Súlyos boltozataik terhe alatt térdig süppednek az épületek a szétmárt talajba. Az ódon tornyok reszketnek, mint százesztendő pap karja mise közben, a ferdén verő esőszálak viharos zuhogása előtt. A lakott negyedeket és sáncokat pusztaság igázza le. Így ömlik el a halál fagya először a végtagokon s az élet lépésről-lépésre hátrál legbelülre; de félig elveszetteknek látszik már a szív is. A csendes várost elfövényesedik. Emlékszem a keskeny, hosszú homokpartra s a két rozoga bárkára a poshadt vizen. Nagy messze egy sáv az égen, mintha legszürkébb füstből volna. Az ember árnyként lopakodik Ravennában abban a hiedelemben, hogy másik, elsüllyedt Ravenna fölött halad.

A nyárfák közt szinte törpén poshad a maremnia közepén Teodorich síremlékének kerek épülete. A nyálkás víz emelkedőn nyalja körül a pilléreket. Ott rág rajtuk és alapjukban aknázza alá őket. A kupola megrepedt, a kapu kettéhasadt s a rovátkákba moha fészkelte be álmos bozótját, az alapkövek elcsigázottak, mint szúrágta fa, vagy mint ragyás vénasszony ráncos arca. Mintha földrengés hasította volna fel ezt a roppant síremléket, ahogy itt áll üresen még a csontoktól is, amelyeket a barbárok helyeztek benne örök nyugalomra.

A Sorsnak ebben a fővárosában halottaskamra a Dóm. Enyészetszag szívárog a boltok alól. A kapukon betóduló világosság kártékony. Az anyag széthull benne. A talaj felpuhul, a kő tajtékot túr és málladozik a márvány. Ó, de ki is számít a templomoknak erre a tündöklő tündértartományára, mikor a néma, holt városban jár. Az ember azt hiszi, valami kőbányában van, iszonytatón hat ezeknek a földalatti kápolnáknak kiverítékezett nyirka, mintha csak a sírok öntöttek volna ki. Pedig ez a nagy síremlék Golkonda bűvköre, drágakövek háza, vakító varázs szentélye.

San Vitaleban, Galla Placidia sírkápolnájában, a két Apollinareban egész elbensőségesül az ámulatbaejtő Ravenna. Az arany sötét égszínkék fátyol alatt ragyog. A mozaikok fémje hosszú fénylándzsákat dobál az elfutó oszlopok közé. Mélyen áttetsző pávalegezű táru ki, mintha olvadt fémfolyó és selyem színeiben csillogna. Szívárvány ibolyaderengése és káprázata, algák kékesszürkéje és indigó, ez itt Ravenna tengeralatti ragyogása.

* * *

A belső világ táruló titka! Túl rothadáson, a sírok enyészete

fölött, itt a lélek örök nászajándéka, a kereszténység aranygyapja, az álom: a Szín. Ha szuvasak is a falak, mégis megmarad Ravennából egy fénytörő prizma, szent körtáncot jár, de ez oly lassú lejtésű, hogy szinte megkövültnek tetszik. Ez a város szennyben fuldokló apáca, imákba rejti drágakőromjait: kéjesen, vonaglón, szinte a kín vonásait hordja kétértelmű mosolyában.

Ami a rómaiban kívülálló volt, belül van a keresztényben. Minden külsőséges befelé redőződik. A világiasság összegyűjti és bezárul titka fölött; így válik Ravenna láthatóvá, így nyilatkozik meg Ravenna. A régiiek semmit sem értettek a zenéből, semmit a színből.

Ravenna a történelem zsákutcája, s a vereség fekete tüzének bélyegét hordja homlokán. Halálra született város, szeretni kell s az ember a halált szereti itt. Az utolsó Caesarok szívesebben haltak meg Ravennában, mint Rómában. Kormányok és császárságok Ravennában érnek véget, a rómaiak után a gótok, a bizánciak után a barbárok. A ravennai levegő minden múlásra jótékony. Itt magános a halál. Itt aludt el időnek előtte az erős Dante. Bajtermő talaj, lázverte város, gyásznak és bíboros vonaglásoknak televénye. Nagy halottaktól, szomorújátékoktól és álmoktól vemhes. Főnsége mély fogantatásból sikolt.

Teodorich, a meghódított hódító sebet kapott Ravenna varázsától. Az Apollinare-templom mozaikjain ott látható a palotája. A kapuk kárpitjai elválaszják az uralkodót udvari népétől. A ház már nem a nyilvános élet lebonyolítását szolgálja, mint az antik világban, olyan látványt lehel, amely a multban ismeretlen volt, a zárkózottságnak valami halk fuvallatát, bánatos, még csitultságában is csitíthatatlan sóvárgást; valami szükségérzetet, amely maga sem tudja, mit akar, valami nyugtalant, homályost és rejtettet. Teodorich német, mégis hátat fordít hazájának. Teodorich megható erejében, amely mégis csupa alázat. Megkeményíti szívét népevel szemben; ravasz és ügyetlen egyben, — műve hiú — mint nyugvóhelye: a villám belécsap és a sír üres.

A San Vitaleban a Napkelet álma gyullad föl, a kedély csillámló nemessége. A régiiek tiszta, mindig közvetlen törvényszerűsége az egyenes vonal és az egyszerű mérték szeretetében új rendnek, a hajlatok, az árny és fény ellentétek keresésének ad helyet; sóváran tör mély jelentősége felé mindannak, ami az íveltől ered s az íveltben rejtőzik. És íme, a szín ívbe tágul s a színben ott ível a zene. A szín a látható zene egy neme.

Lépcsők torkolnak a síkba s osztják meg a teret. Kerek kápolnák törnek meg a falak sugarát, hosszúkás fülkék kerülik meg és unszolják szemlélődésre a tekintetet, a várakozás meredeken feltörő gondolatait sugalmazva.

A mozaikok valami földöntúli égés, mint gemmából fűzött könyv tarka lángok, mozdulatlan képek, csöndes jelek egészen

körmönfont teológiáját tárják ki. Minden lendület, minden beszédesség, minden élet a színben van itt. Soha a mozaik első virágzásának ezt a kitörését fölülmúlni nem fogja. A vérről és áldozatról szóló mondák, az Ótestamentum legmegfoghatatlanabb hősei szikráznak ki szomorú arculatokból. Itt van Ábel és a bárány, Ábrahám és fia a kés alatt. Melchisedek király kenyeret és bort ajánl fel, bemutatja bűbajos istentiszteletét, a Biblia legnagyobb rejtélyét. Jethro tömjént gomolyogtat. Jephta lányát áldozza föl. Milyen jól ringatják az álmat ezeknek a violaszín és tengerzöld aranyoknak tüzei. Az arany sistereg a falazatokban. A bíbor villámok széthasogatják a sötét palástokat. A fehérre olvadt fémeknek olyan sugárudvaruk van, mint a viasznak vagy a fagyöngy virágjának. A templomoldalak szinte úgy csillámlanak, mintha a falak tüze és a mozaik minden lángja patyolatok vagy tejüvegek burka alatt izzana.

És a Sant-Apollinareból a byzanci udvar csillog elő, Theodora szolgálóival, Justinián minisztereivel és papjaival. Csodálatos kifejezést kap itt az élet, annak a szorongásnak a születése sir le róla, mint amely az eskórt megelőzi, valami könnyekkel fátyolozott merevség, valami félelemtől odvas nyugalom. Urak és hölgyek, szent asszonyok és férfiak, valamennyien rangjelzésükkel, vértelen arccal és üres tekintetű szemmel, amelyben a szembogár roppant kerekre tágult, mintha belladonnát dörzsöltek volna belé s valamennyien csipőtlenül és vállak nélkül, lefelé csüngő karral, homorú szemöldökívvel, a sírkamra előszobájában, mind fagyosra feszülten, vajjon mikor kezdődik már a fogadás. Különösen azoknak az arckifejezését lehet elcsípni rajtuk, akik halni készülnek és ünnepélyesen feldíszítve várják távozásukat. Szinte azt kívánná az ember, hogy végső mezítlenségükben feküdtek volna oda, mint azok a szerencsétlenek, akiket az ispotályok boncolóasztalain nyúznak meg. Mégis érezni, mennyire élnek: valami utána-nézhetetlen szentséget, valami komoly álmat; homlokok, melyek mögött nincs gondolat? Nem, inkább egyetlen gondolat itatja át őket. Testek hús nélkül, keskeny ajkkal; de ezek fölött a szájak fölött kérlelhetetlen vágy harapása uralkodik s a csontnélküli testek a lobogások gyűlöhelyei. Csodálatos állatvilág fogadja ezeknek a sudár-állású, lábónjáró múmiáknak udvarnépét, bomlott szukák, madarak, amelyeknek csőre hosszú, akár a cápák orra, kutyák, amelyeknek pikkelyes szőrük és éleskarmú lábuk van; a rózsaszerű növények elkomorult pillákkal hunyorognak; a gacsos pálmák fűrészfogukat vicsgorogtatják, még az edényeknek is körmük és karmuk van. De mindezeket a formákat valami jóleső összhang veszi körül, perzselőn és pusztítón áramlik rájuk, mint valami maró szagosvíz, mely összezsugorítja a bőrt és megöli.

Justinián és hívei, akármilyen hűtlenek is, akármilyen gonoszak is, ha alkalom kínálkozik, akármilyen keserűek és megcsömörlöttek, mégis csak engedelmes jobbjai asszonyaiknak. Élik a számukra

alig elérhető kéjes vonaglást, és mennél jobban kimerülnek ebben, annál reménytelenebbül szeretnék fenéig üríteni. Előkelők és alattomosak; udvari erkölcs finomítja ki bennük a kegyetlen ösztönt. És méltóságuk köntösében valamennyi aljasság kísértetét ott táplálják.

Teodora igazi királynője ennek a remegőn néma világnak. Mögötte és feszesre öltözött asszonyai mögött a téboly sikoltásait hallok, messziről távoli szobákból a hisztéria hívó szavát illatok örvényéből, pattanó selymek hasadását titkos kéjlakok bársonyos öléből. A hallgatag Teodora nyög, fenyeget és zokog, mint a megszállottak. Teodora ruhái páncéljába zárva, széttépi ruháit és mezítlén hempereg állatbőrökön. A leglágyabb patyolatruha kénköves vasínggé lesz rajta, acélos bőre alig áll ellen a belsejét emésztő tűznek. Magasra nőtt, ösztövére és szétmarcangolt. Nincs se keble, se csípője. Hosszúkás arcában két bagoly szem kerekül. Az éjszakáé, beavatva az éjszaka minden csábjába. Titkos férfibolond, biztos ledérségen jár az esze. Rámered valami megáhitásra és kételkedik, hogy magán kívül másutt feltalálhatja. Mennél határozottabban száll a tekintete, annál kevésbé fogja meg azt, amit szemlélni látszik. Megrekedt vízből szőtt palástot hord kígyócsupasz, párducforró lelkén s a lelke olyan, mint a bűnök titkos kamrája.

Ő és valamennyi asszonya — mind csupa szem és csupa száj — olyan, aminő a túl megnyúlt, sápadtra fakult, már hervatag, mocsárvíztől poshadt virágoknak van, kísértetiesen magaslanak fel az arannyal átítatott árnyon, olyan a tartásuk, mint szomorú lángnyelveké, a jelenések bántó honvágya kísért bennük. Álmodnak és álomalakzatokat vesznek föl. És biztos, hogy hangjuk, akár gögicselés, akár dühös rikácsolás, megejtő varázsú. Húsuk önmagát emésztí, minden dallá édesül bennük; és bármennyire megölhetnek is minden boldogságot, aki feléjük közelít, annak már nem tartogat sokat az óvilág minden Glykeréje és Rodophéja.

* * *

Sápadtan, rejtelmesen, eltestetlenedve mit akarnak ezek az ég és föld közt lebegők? Nem vetik alá magukat a törvény öklének. Kibújnak alóla. Nem alattvalói tovább a sorsnak, nem szállnak hősi küzdelemre. Sorsukat keblükben hordják. A belső élet megkezdődött és magába szívja őket. Formáik szétesnek. A művészet nem követi már a természetet. A mozgás nem szerez már örömet, de annál boldogabbá tesz bizonyos földalatti mozgalmasság. A megkövült arany tagoknak tagokba és csoportoknak csoportokba való átáramlásává vizenyősödik. A mozdulatok fölbontását abbahagyják. Az élet mint hullám, nem gördül tovább az izmokban. A természetes, ez a legigénytelenebb rajzaiban oly csodálatra méltó növény egyáltalán nem érdemel már figyelmet. A ruhák alatt nincs többé boka, a karok

fából vannak, a leplek nem tükrözik már a beljük burkolt testeket ; de gyönyörű ráncokat vetnek. A szobor halott. És halott a befagyott cselekvés. De a pokolpitvar lelkének bölcsője Ravennában ring.

Mit fejeznek hát ki a mozdulatok, ha már nem a tetteket? A felébredt lélek állapotait közvetítik ; a görcsös vonaglást, a látomást, a megbánást, a csodába szerelmes reményt, a lelkiismeret meglepetéseit és kegyetlen kínjait. Ami a testé volt, ismét gyermeki tehetlenségbe züllött vagy aggkori gyöngeség lepte meg, talán megvetés tárgya lett. A kezek nem arra vannak már teremtve, hogy tartsanak vagy fogjanak, keskenyek és átlátszók, langyos tubarózsák, üvegházi növényzet, bűnnek és imának egyformán szerszámai.

Karcsúk, mint a mystikusok legtöbbnyire. Liliomokkal és rózsákkal rakják magukat körül. A szőlőlevelek, babérágak és aranyindák édes bilincseket kovácsolnak rájuk ; a gyümölcsök közömbösek nekik. Előszertettel csapnak csókból imába. Ajkuk ölelés közben mormolja a szitkot : valamennyi csupa remegés.

A lelkiismeret és a szív, az odaadás a kereszthez s a bűn öntudata, mindez magábaszállás : mennyire elmélyült az ember, mióta magába tömörült. Lemondott a gondolkodásról? Egyetlen eszméhez butult? De egyetlen gondolatnál megrekedni, abban egészen megmerevedni annyit jelent, mint az eszmét az érzésig fölerősíteni s akkor aztán ebbe torkol minden. Egyetemes visszaesésről szokás beszélni ; pedig ellenkezőleg : a néma élet az elzárt mélységben megszüli a zenét és a szerelmet. A nők szebben hatnak a nekik juttatott lélekben ; a szűz ott vigyáz a szilaj szenvedélyek mögött. Nemcsak Róma él tovább a mágikus csönd közepette ; Krisztus két kezében két világ egyesül, Itália és Napkelet.

Az érzelem a szívből születik. A szívből lendül ki az összecsendülés ; a szívből, ebből a közvetítőből hús és szellem között. Először még anyagszerű a szín, képezhető, testtelbíró, üvegfolyam. A mozaik színével bánni lehet, még féllábbal az ókorban áll. Súlya van, mint a fémnek és a drágakőnek. Aranykockákkal, gyöngyházlemezekkel, ezüst holdakkal keveredik. De minden lompossága mellett is fény leng belőle : a Lélek fogamzik kőméhében. Minden apró részletet mellőzve : mint minden zene, Ravenna művészete is oszthatatlan egész.

A klasszikus művészet hidegen hat emellett az álom mellett. Ahol a lélek tárul, nem lehet mást nézni, csak őt. Psyche, aki holt a régiéknél, mert nem tudott Ámorral élni, Psyche, újjáfogva a színben, első mozdulatait próbálja, felnyitja szemét Ravennában. Innen ezek a szertelenre tárgult szemek s a gördülés egy ismeretlen világ fölött.

* * *

O. korusok remetesége ! A síremlékben, ahol Teodora uralkodik, nyolc van belőlük. Csak a nappali fény világít fölülről s mint harangban hull le a tengeralatti béke fenekére. A furcsa, vaskos oszlopokon

szelid kupolákkal feldomboruló templom olyan mint mélységek megnevezhetetlen alakzata, kőmeduza, amelynek karcsápjai a fenéket keresik s amelynek tapogatói, buzogányos szálaikkal a semmiben imbolyognak. S ennek a hajónak halálos csöndje valami talányt zár magába. A nagy hallgatás olyan, mint elnyomott sikoly. A San Vitalében minden csavarszerűen csigamódjára kanyarul; mindennek megvan itt a visszatérése, felbuzgó szánombánoma. Csak a fény ismeri be búbajos titkát. Senki sem gondol itt már a Bibliára, sem az Evangéliumra, sem az angyalokra, sem a császári fölségre. A tudás és megismerés vágya kibuzog. Opiumot szívtam. Aranyeső veri lágyan a komoly Keletet. Árnyak szövetén arcok gomolyognak elő. A kék az alkonyat ege, mély színű bársony; a zöldi moha és smaragd. A mély-sárga az arany oktávájába csendül; a fátylak tiszta fehérje gyöngéd mint hattyúpihe. S a kiséretet az ibolyakék játsza. Az összhang legbensőségesebb öröme, a zenei erény, ezt kínálják ajándékul a világnak Ravenna hymnusza.

* * *

Most itt az óra, amikor szemünk Krisztus szemébe merül a Sant'Apollinare nuovoban. Nem lehet elég közlőrl nézni.

Mindenütt szem, csupa szem. A szemhéjak és a szemöldökök megháromszorozzák őket. Az egész test valami hosszúra nyúlt szemgolyó körvonalait adja. A mandulakeskeny fej, a beesett orcák, a hegyes szakál, minden vonal a szemekhez vezet; és az a nagy távolság és az ajak és a homlok között, amiből az emberi arc magyarázói a szívvel való teljes összhangot szeretnék kiolvasni. Az egyenes orrnak tökéletes finomságú cimpái vannak. A fül elbújik a haj alatt. Az alacsony széles homlokon csodálatos, középen ketté választott hajdíz virul és imádatraméltó formát ad a fejnek. És micsoda száj, ez is háromszoros kifejezést kap az ajkakkal és az orrcimpák élével. Valami kimondhatatlan szépség nyilatkozik meg a fájdalmakban és győzelmekben is.

És ebben van a páratlan nagyságú lelemény: a ravennai Krisztus feltárja a szépséget a szenvedésben és megmutatja azt is, milyen kifürkészhetetlen mélységekig merülhet le a gyász. Az új ember megszületett; fájdalommal teljes lesz és nem fogja fájdalmát szégyelni. Könnyek közt sem érzi majd magát megalázottnak; tud túrni és mégsem lesz nyomott kedélyű. Egy világ választja el a ravennai Krisztust a római istenektől. Akármily szelíden tekint is isteni arca, nincs benne semmi gyöngeség. Milyen közel áll hozzánk ez a Krisztus! Hogy megindít mélységes bánata. Hozzánk hasonló: lényéről, akár mi, úgy gondolkodik és tudatában van, hogy sajog a kinja. Olyan távol áll minden élvezettől. Ő, az ember és benne a tudat, hogy emberek vagyunk az emberek között. És benne a halálos szorongás, hogy élni kell, hogy az ember halálra születik és hogy ezt tudja és hozzá a fájdalom, hogy embernek kell lennie.

A RÁDIÓJÁTÉK MŰFAJPROBLÉMÁI.

Irta: *Ottlik Géza.*

ARÁDIÓRÓL, a szellemi életnek erről a lehetőségekben gazdag és tagadhatatlanul jelentős szervéről sok szó esett már; a készülék csaknem teljes felfedeztetését azonban nem követte a vállalkozás kulturális értelmének felfedezése — a szerkezetani találmány mindmáig adósunk egy elsőrangúbb találmánnyal: a műsorával.

A közönséget ki kell szolgálni, álljon ez kívül a vitán; a szórakoztatás és tájékoztatás köteles napi keretén tervvel és szándékkal túlmerészkedni: talán egyedül a magyar rádió kísérte meg eddig. Mert valljuk be, a tíz esztendő műsora műsor-kísérlet volt inkább — a folytonos, végtelen napi program-folyó inkább program-mocsár, roppant és műveletlen állóvíz. Ma nem buzognak bő kultúra-források, amelyek megduzzasztanák és megindítanák ezt a termőföldet csak ellepő sekély állóvizet — csatornákat kell vágunk itt is, ott is a televényben, vadvizeket betörni, lefolyást és ereket indítani és életet teremteni az ingovány fölött.

Egy sajátos közönségszoprt sajátos igényeit kielégíteni némely megkötöttséget jelent, — a rádió közönségének korlátlanága viszont olyan korlátokat, amelyek megrokkantják a vállalkozást. Az általánosság megszorítása nemcsak jellemtelenné, hanem igénytelenné is kényszeríti a műsort. A zene és irodalom kész formáinak átvétele — nem mondhatjuk: alkalmazása — minduntalan visszatérő szempontjával, «Mi kell a közönségnek?», eddig csak egyezményeket és folytonos megalkuvást eredményezett. A két művészet műfajai megtalálják a maguk közönségét. A rádió sem akar minden előadásával minden előfizetőjéhez szólni; a műsorszámok azonban nem különbözhetnek egymástól szélsőségesen. Úgy gondoljuk: sem túl igénytelen, sem túl igényes előadás nem szerepelhet a terven. Ez utóbbi megszorítás a művészetet mintegy eleve számúri a rádió berkeiből. Az általános érdeklődésre való törekvés áldatlan harcot vív az előkelő műfajokkal, amelyben a népszerűség is és a színvonal is, mint minden háborúságban, vesztes marad. Az előkelő irodalmi szemlék nemes élettelenységének fényűzését a rádió nem engedheti meg magának; egyebekben meg jelentéktelenség, óvatos közép-szerűség jellemzi irodalmi anyagát.

Hányadán áll a színház az üzlet vagy művészet problémájával? Gondoljunk Shakespeare-re. Színjátékainak első közönsége, matrózlegények és kocsmá népe, nemcsak elfogadta őt, hanem tapsolta is, pedig nem sejtette, hogy a történelem lesz bírálója bírálatának. Problémánk már a műfaj elhatárolódásánál megoldódott. Az általános érdekesség biztosítóka magában a dráma vázában van s a műfaji vegytisztaság a legmaradéktalanabb művészet számára is alkalmassá teszi a színjátékot.

Úgy tetszik hát, hogy a rádió sajátos műfajának — *rádió-dráma, hangos elbeszélés, beszédjáték* — megteremtése nemcsak l'art pour l'art jelentőségű. Gerincévé lenne a műsornak, meghúzná a rádió irodalmi fejlődésvonalát, jellege és értelme lenne a vállalkozásnak. A «beszédjáték» bűvös kulcsa lenne a műsor kincsházának, «Szézámm nyilj meg»-je, varázsszó, amelyre megtermékenyül ez a makacsul meddő intézmény, — az első rádióműfaj, amely nem

hányódnék a labdarúgómérkőzés-közvetítések posványos népszerűségének és a literátus dolgozatok halálos előkelőségének Scillája és Charibdise között, hanem gáttalan, bátor fejlődésnek lendülhetne, magával ragadva az egész közvetítés-anyagot, — a műsor felfedezését jelentené. Megteremteni a beszéd-játékot! A kérdés időszerű és nem találnók elhamarkodottnak a rádió részéről egy ilyen tárgyú ankét megindítását. Szögezzük le azt a néhány megállapítást, amelyet a rádió első évtizedének «hangjáték»-kísérletezései eredményeztek.

1.

A RÁDIÓ ÉS A SZINPAD. A rádióban előadott szindarabokat eleinte nagyjában alkalmazták a viszonyokhoz: hangkulisszákat használtak a valódiak helyett és elhagyták a csupán látnivaló részleteket. Azután megérkezett a «hangjáték». A közvetített színpadi előadásoktól ez főképp abban különbözött, hogy egyenesen a rádió számára készült. Ettől a szándéktól és a hangkulisszáktól eltekintve közepes és kevésbé közepes kamarajátékokat hallgathattunk ezen a címen, de semmiképpen sem a rádióelőadás körülményeiben rejlő minden fogyatékoságot kikerülő és minden lehetőséget kiaknázó különös rádiódramát. Milyen legyen hát a beszédjáték? Vizsgáljuk meg a rádióelőadás hátrányait és előnyeit a színpadi előadással szemben.

A hátrányok felsorolásához nem kell valami nagy lelemény: egy dimenzió keresetül tudunk csak érzékelné s ezért a közvetítés béna s a személyes kapcsolat, a személyesség élménye csökkentebb lesz. A látás hiánya okozta zavarokat hangkulisszák halmozása helyett inkább belső, szervi gyógy móddal küszöbölhetjük ki: a tárgy lényegében legyen független vizuális vonatkozásoktól, a cselekmény forogjon a beszéd csapágyain és a fejlődés mozgásszerűsége, a kinetikai rugók a helyzetekben lappangjanak. Lám, az első technikai hátrány már művészi előnyöket jelent, — ezekben a feltételekben úgyszólván a színpadi dráma jótulajdonságait hatványoztuk. A személyes kapcsolat fenti betegségének kórokozója a gép. S hogy a rádióelőadás nem lesz személytelen gépművészetté, az annak az egyszerű belátásán dől el, hogy a rádió nem konzervál, hanem közvetít.

A látás kikapcsolódása e jelentéktelen hátrányokon kívül azonban nyilván előnyöket is rejteget. Nem utolsó — bár a beszédjáték tulajdonképeni problémájától idegen — szempont, hogy a színészi interpretáció feladata csupán a hangábrázolás.

A helyhezköttőség megszűnésével majdnem a hangosfilm birodalmát szereztük meg. A helyábrázolás módjának szegénysége ugyan éppen nem enged határozott térbeli mozdulatokat, de a térbeli szabadság a cselekménynek korlátlan lehetőségeket nyújt. A forgószínpadok, meglepő színi változások és egyáltalában a színpadi látványosság olcsó hatásairól a rádiódrama kénytelen eleve lemondani; pároltabb irodalmat kíván.

A cselekmény egysége, folytonossága fokozottabb ellenőrzés alatt áll. A térbeli változás sem lehet olyan rend és ütem nélküli, szakadásos, mint a színpadon. Itt egyenesen az érthetőség követeli meg a színek elmozdulásának azt a ritmusát, amelyet oly sok színmű nélkülöz. A beszédjáték mozogjon óvatosan az időben; az idő múlását a színpad láthatóan is tudja jelezni, — a beszédjáték hajoljon inkább a klasszikus «egy nap»-szabály felé. Ha nem is játszódik egy nap alatt a cselekmény, a jelenetek időbeli egymásutánjában a méret ne legyen számadatszerűen fontos. Ez is az előkelő dráma kelléke.

A színpad és rádió különbözőségéről sokat lehetne mondani, — más eszközök és más lehetőségek határolják el a művészet e két közvetítőszervét és mindenesetre óvakodni kell attól, hogy a rádiót minden erővel színpadszerűvé formáljuk. A rádiódrama új és eredeti műfaj, meg kell keresnünk titkait, fel kell fedoznünk szabályait, mert nem gyermeke a színpadi drámának, legfeljebb: rokona.

2.

A RÁDIÓ ÉS A HANGOSFILM. Négy világrézsz műhelyszobáiban hajol sűrítők, rézhuzalok és csövek fölé mérnökök hada, hogy kiagyalja a távolbalátó szerkezetet. Ha a rádióelőadást egyidejű mozgófénykép-közvetítés kísérné, nyilvánvalónak találnók összevetését a hangos filmmel. A két közvetítésmód eszközeiben csaknem azonos. És mégis lényegükben különböznek egymástól, tökéletesen idegenek.

Feltételezve, hogy a hangosfilm valaha művészetté nemesül, úgy véljük, fajlag a képzőművészetek közé fog tartozni. Őse a dagerotip, a fényképből mozgófénykép lett s a mai beszélőfilm kétségen kívül néma elődjének származéka. Keresései, a látványos film az operettek és revük, az énekes film az operák és hangversenyek és a filmdráma, mint a színpadi játék utódja, kudarchoz vezettek. A némafilm annakidején megtalálta sajátos formáit, igénytelen, de filmszerű történeteket ábrázolt — s ez a hangosfilmnek ma is természetesebb attitűdje lenne, mint az irodalmi kalandorkodás. Ami pedig művészi törekvéseit illeti, azokat, ismételjük, a fényképezés kifejezőmódjával, a képábrázolás eszközével valósíthatja csak meg. A hangosfilm fejlődésének helyes iránya és életképes művészi útja a képzőművészetek felé mutat, amelyek történetében új fejezetet nyithat meg: a mozgással való ábrázolás fejezetét. A rádió lényegében az irodalom eszköze s — hacsak gyökeres átalakulást nem hoz — a távolbalátás is az lesz. Ahogyan a hangosfilmnél csak sallang, csökevény a beszéd — úgy emennél a kép lesz csak toldalék, kíséret.

Az irodalom már csak azért sem áll a hangosfilm rendelkezésére, mert a színészi teljesítmény, a beszéd és a játék tiszta artisztikumát megöli a gép. A képzőművészeti produkció állandó, független az időtől. A gépművészetnek nem hiszünk: nem előttünk születik, a játék személyessége, humanitása közvetett, nem veszünk részt az alkotásban — a gramofonlemez nem őszinte élmény, mert tudjuk, ahol az énekes elhibázta, újrakezdték — kendővel, kenőccsel, fénnel, géppel, szerszámmal merevítették a filmszínész mosolyát és a kockákat szétvagdoszták és összeragasztották. Az ilyen dráma-konzerveknek feltétlenül van valami undorító, patológikus mellékíze. Az irodalom egyetlen anyaga: a szó, — ezt sűríthetjük könyvekben, mert a beszédetől már teljesen elvonatkozódott, függetlenül, külön életet él betű-atomjaival. Az irodalmat beszéddel, mozgással, képpel megjeleníteni már kissé mesterkéltnek és egészségtelennek tetszik — s ha még ezt a beszédet, mozgást és képet is filmtekercsekben raktározzuk, a művésziesség levegőjét vonjuk meg tőle, az emberiséget.

A rádió nem gépművészet. A veszedelem, a gép veszedelme azonban elég közeli. A viaszlemez-felvételekkel biztosított előadások hitelükből sokat vesztenek. Rögtönzött vitadélutánok rugalmasabbá teszik a dermedt, kérlelhetetlenül előírt műsort. A gép látszatát a színészek játéknak kell megsemmisíteni, a technikai fogások túlzását kerülni és a rendezéssel hangsúlyozni, hogy

az előadás egyidejű valóság. Jelmezek és diszletek mérsékelt alkalmazása enyhítené a kegyetlen mikrofonjátékot. Meggyőződésünk, hogy — amiről most csak hevenyészett példákban tudunk beszélni — a rádió hangosfilm-kinővéseit esztendőök tapasztalata pontosan felismeri majd és elhárítja.

3.

A RÁDIÓ ÉS A KÖNYV. Talán a könyvhöz áll a legközelebb a rádió-dráma. Talán ez legyen a kezdet, az óvatosan megszólaltatott könyv. A legmagasabb közvetítésforma, a pusztá írás legyen kezdőpontja, ahonnan saját útjának rugaszkodik és végső szándéka a beszédjátéknak.

Az elhangzott szó és az írott betű másféleségét már a színház szabatosan példázza. A kizárólag előadáson keresztül ható darabok és az úgynevezett könyvdrámák közül a rádiójáték az utóbbiak felé hajoljon, ezt már sok megfontolásunk okolja. Az előadás természetesen gyöngé és kerete szűk azokhoz a roppant súlyokhoz, tartalmi bőséghez és sűrűséghez, amelyet a könyv játszva bír. A beszédjáték alighanem izmosabb a színpadi drámánál: közelebb áll a könyvhöz, csak egy dimenzió nehézségeivel kell küzdenie és a figyelem összpontosítását könnyebben szerzi meg.

Mondottuk, ne a színpadi dráma rádióra való alkalmazása legyen a beszédjáték, de «rádiósított» novella sem. A hangos elbeszéléshez talán inkább hasonlíthat, akár kísérletet is lehetne tenni szereplők párbeszédének és a «beszélő» felolvasásának váltakozásából álló műfajkeverékkel. A beszédjáték igazi problémái azonban nem ezek.

4.

A RÁDIÓJÁTÉK VELEJE. Ha a novella formailag alkalmazható is rádióelőadás számára, vajjon tárgya megfelel-e műfajunknak?

Elérkeztünk a valóságos feladathoz: felfedezni a rádiójáték belső, szervi különösségeit. Ahogyan a színdarabot a technikai és dramaturgiai formszabályok még nem avatják drámává, velejének kell drámáinak lenni — úgy a rádiójáték is csak legbensőbb titkainak feltárása, velejének megeléje után lehet helyével és szerepével identikus, betelt műfaj.

Ez nem az irodalmi teljesség kérdése. Elsőrangú irodalmi színvonalon álló dráma is lehet, mint olyan, rossz. A jó dráma lényegi, belső kellékeit sokszáz évek színházkultúrája leplezgette le, — idő kell a rádiójáték felfedezéséhez is. Vajjon a novella mûgondja, szépmíves arányossága alkalmasabb-e beszédjátéknak, vagy inkább a regény széles cselekményfolyása? Mozgalmas legyen-e a rádiójáték, vagy költői szenvedélyű? A színmű belső lélekrajza felel-e meg a «hangos elbeszélés»-nek, vagy a kifejezett írói állásfoglalás, a «beszélő» külső jellemzése? A kérdések rendezetlen özöne vetődik fel problémánk kapcsán, szempontok, amelyeket csak a rádiójáték gyakorlata és kultúrája dönthet el.

További tárgyalásba nem bocsátkozhatunk, a feladat, amelyet kijelöltünk — vagy legalábbis sejtettünk — sokkal nagyobb. Nagy íróknak, vérbeli tehetségeknek kell saját problémájukká tenni a rádió lényegével szervesen testvériesült beszédjáték megteremtését. Jönnie kell olyan tehetségnek, aki Shakespeare-ja akar lenni a rádióknak. Igaz, a rádió ma még világbehálózó egyetemessége mellett is gyermekcipőben jár, kezdetleges. De nem volt-e kezdetleges a Globe színház is?

LISZT FERENC ÉS D'AGOULT GRÓFNŐ ÉLETTREGÉNYE LEVELEZÉSÜKBEN.

Irta: Prahács Margit.

LISZT FERENC és D'Agoult grófnő levelezéseinek második kötete is megjelent. Bátran elmondhatjuk, hogy ez a kötet életüknek legdrámaibb fejezetét, szerelmi regényüknek legmegrázóbb lapjait tárja elénk, amire levelezésük első kötetének (Napkelet, 1933, 10.) vége csak bevezetésül szolgált. 1833-ban lobban fel bennük annak a nagy érzésnek perzselő lángja, amely csak egyetlenegyszer lehet az emberi élet ajándéka vagy átka, s amiről Liszt még 1846-ban — annyi keserű harc és csalódás után is — úgy ír: hogy ha ki is tépi szívét kebléből és ezer darabra töri, akkor sem tudja kiölni belőle fiatal szerelmük égő sugarainak visszfényét. Regényük tehát ennek a kötetnek is inkább pszichológiai, mint történeti érdekességet kölcsönöz. Az első kötet levelei 1840-ben szakadtak meg, midőn Mária grófnő hosszú lelki vajúdások után, hirtelen elhatározza, hogy nem követi Lisztet angliai hangversenykörútjára, hanem visszatér Párisba, míg három gyermekük Liszt édesanyjánál talál elhelyezést. A hosszú távollétek alatt azonban sűrűn váltanak levelet. Lisztet — az immár legyőzhetetlen zongorátitánt — állomásról-állomásra követhetjük diadalútjában. Benne vagyunk a kiteljesedett romantikában. A változó hangulatok, a pathetikus pózok, a külső csillogások korszaka a 30 éves Liszt leveleiben híven tükröződik vissza. De csodálhatjuk-e, hogy a mindenütt körülrajongott művész sohasem mulasztja el, hogy beszámoljon Máriának ezekről a nagy sikerekről, hogy büszkélkedjék a sok kitüntetéssel, amellyel felsőbb helyekről elhalmozzák, a grófok, hercegek barátságával? Lelke mélyén azonban mégsem elégti ki a virtuóz pálya hiú csillogása. Sokszor lehagolt, mélabús. Byron frazeológiájára emlékezett, midőn a művész «végzetes» hivatásáról ír, mely őt keserű, terméketlen, kedvetlen életre ítéli. Lisztben már akkor nagy erővel él a költői véna, az alkotó vágy, s számtalan levélben közli Máriával idevonatkozó terveit. Így tudjuk meg, mennyit foglalkozott Liszt ebben az időben operatervekkel (Manfred, Sardanapale, Faust, Richard en Palestine, Spartacus, stb.), de ezeket később — nem tudjuk miért — elejtette. Sok szimfónikus művének nagyszerű drámaisága bizonyítja pedig, hogy ezen a téren is nagyot alkotott volna.

Rajongó hazaszeretetére mindúntalan találunk példákat. Midőn virtuóz pályájának befejezésére vágyik, Magyarország «*ma sauvage et lointaine patrie*» lebeg szeme előtt, mint a letelepedésre legtermészetesebb, legkedvesebb, legszükségesebb hely. Reméli, hogy Mária is szeretni fogja ezt az országot, s együtt tölthetnek itt majd hosszabb időt. Úgy érzi, hogy nemcsak mint művészt, hanem mint embert is mély hála fűzi hazájához. 1846-ban büszkén írja Máriának, hogy Magyarországon milyen szép melódiákat gyűjtött, s hogy ezekből az egész ország zenei époszát meg lehetne írni. A már nyilvánosságra került «*Méodies hongroises*» is ilyen ciklus. «Semmi *ossianique*, semmi *bohémienne*.» Még szakításuk után is arra kéri a grófnőt, hogy magyar

rapzodiáihoz előszót írjon, amihez majd ő ad instrukciókat. Nagy súlyt vet erre, mert — amint írja — föltétlen szükséges, hogy ennek a szerzeménysorozatnak «mély és benső értelmét ékes szavakkal fedjük fel a közönség előtt». (Ebből az előszóból azonban nem lett semmi.) Nagy rajongással ír gr. Teleky László párisi magyar követről, aki szerinte nemcsak a legnagyobb szónokok egyike, hanem nagy lélek is, az elvhűség, a legnemesebb önzetlenség megtestesítője. Mindebben a *magyar jellem* tökéletes típusát mutatja be Máriának.

A haldokló regény

Liszt, aki egész Európát beutazza, már sokoldalú érdeklődése folytán is korának legkiválóbb szellemeivel kerül személyes érintkezésbe. Viszont az irodalmi sikereire mindenkor büszke és valóban kivételes műveltségű D'Agoult grófné is élénken vesz részt Páris művészi, irodalmi, politikai életében s így témáik ezekre vonatkozóan mindig érdekesek és kifogyhatatlanok. Liszt mindenkor melegen érdeklődik Mária irodalmi tevékenysége iránt. Cikkeit mindig elolvassa és magasztalja, gyönyörködik szellemének elevenségében és kellemében és maga is beszámol neki, a távolból is, munkaterveiről, szerzeményeiről. Látjuk, hogy ezt a két rendkívüli embert az évek folyamán mindinkább elmélyülő, erős szellemi szálak is fűzték össze, amik még akkor is fogvatartják őket, mikor már egyébként csak keserű és csalódott szavaik vannak egymás számára. Különösen érdekes, hogy Liszt Arnim Bettináról ír egy levelében, amivel együtt éles meglátású jellemzését adja a zseniális, de nőies asszonyoknak. Bettina gyújtó szelleme, varázslatos intelligenciája ellenére sem tudott maradandót alkotni, mert — ahogy Liszt írja — az érzelmeknek ilyen bensősége, a benyomásoknak ilyen elevensége a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy az alkotáshoz, a formábaöntéshez szükséges tárgyilagos nyugalmat, logikai következetességet biztosítsák. Bettina alkotóhoz méltó eredeti szellemét arra pazarolta, hogy megértsen, hogy érezzen, hogy ezerszeres intenzitással éljen és átéljen. Igazi muzsikusz természet, aki a folytonos lobogásban önmagát emésztí. «Az asszonyok valóban sajnálatraméltók — írja tovább Liszt. — Életük szükségképpen csak a tényekhez igazodó, konvencionális élet, s még arra sincs joguk, hogy hibáikat kövessenek el.» (326. l.)

Liszt németországi utazásaiban megismerkedik az ottani zenei viszonyokkal, s Spohr, Mendelssohn, Schumann példájára kedvet kap, hogy ő is mint *Musikdirektor* állandó zene- és énekkarral rendelkezessen, s így megszerezze a lehetőséget a művészi apostolkodásra, s műveinek tolmácsolására. Nagy művészi hírével nem kerül fáradságába ezt a pozíciót Weimarban megszerezni. Életének új állomásához jutt itt s mellette már ott a másik asszony — Wittgenstein hercegné. A sors keserű ironiája, hogy akkor, mikor Mária szenvedéseinek legfőbb forrása, Liszt folytonos utazása, virtuóz pályája véget ér és nyugalmasabb révbe jut, akkor ezt a nyugalmat már nem vele, gyermekeinek anyjával, hanem az oroszországi hangversenyein megismert hercegnével osztja meg. A szakítás ugyan már jóval előbb megtörtént, de a regény, ami az előbbi levelek számtalan sorában még élve élt, itt szakad meg visszavonhatatlanul és végérvényesen. (1848.)

Mária első elszakadási kísérlete (I. köt. 1840) után, mely csak kísérlet maradt, ez a regény már csak hosszú távollétekkel megszakított, rövid együttlétekre szorítkozott. De ilyenkor mindig vannak még boldog óráik,

ahol teljesen megtalálják egymást. Hosszú évek szerelmes sorai bizonyítják mindkét részről, hogy nemcsak a mult lángoló emlékei, hanem a jelenben is folyton fel-fellobbanó szenvedély tartja őket vissza a teljes szakítástól. «Az enyém voltál teljesen — írja Mária egy párisi együttlétük után. — Úgy éreztem, mintha mégegyszer nekem adtad volna a lelkedet, az életedet, a szerelmedet.» «Soha nem elég nekem belőled.» Liszt ugyanilyen hangon válaszol: «Az egész életem egyetlen nagy sóvárgás utánad, a látásod, a bírásod után. Milyen asszony vagy Te, hogy ennyire szükségem van Rád?» Oly egyszerűnek és természetesnek érzik a búcsúnál az elválást, de alig telik el egy kis idő, már újra hatalmába keríti őket az a legyőzhetetlen érzés, mely egymás sorsává teszi őket. Lisztnek azonban más és sokkal könnyebb a helyzete. Változatos, mozgalmas az élete, az érdekes, zseniális férfit diadalútjaiban mindenütt körülrajongják a nők, könnyű kis kalandjainak híre mindig eléri Máriát, aki nehezen magára erőszakolt rezignációja ellenére is nagyon szenved. Újból szakításra gondol, maga sem tudja, mi volna jobb, talán ha Liszt barátja lenne csak és nem szerelmese? «Igen, öt-hat év mulva bizonyára nevetni fogunk már az én mostani nagy gyötrelmeimen» — biztatja önmagát. Epedve várja Liszt leveleit: «Könnyeim folynak, minden gondolatom csak a Tied. Hát lehetséges ez, hogy nem érzed meg, nem is sejtjed, mennyire szenvedek? Hát lehet ilyen élet azok között, akik szeretik egymást?» — «A legézszerűbb, a legtermészetesebb kívánságaimat sem teljesíted, mikor oly kevéssel boldoggá tehetnél, mintha csak az volna a hivatásod, hogy a szívemet összetörd s rajtam próbáld ki összes romboló erőidet.» Liszt igyekszik Máriát engesztelni. «Hogy lehet az, hogy mindig, amikor a legjobbat is akarom, csak szenvedést okozok Neked. Szívem tele van árnyékokkal. Kell, hogy valamilyen formában, de mindig kínozzuk egymást? Sokat gondolkoztam afölött, hogy természetünk mennyire meg egyezik. Én mindig fogékony voltam a fizikai kísértésekre, Te a szív és a szellem kísértéseire. Örök szomjúság fog gyötörni minket, mert egyikünk sem éri el soha a célját.» — Tiszta barátság nem érdekli Lisztet: «Sokkal jobban szeretlek, semhogy ismernélek. Nem is akarom. Higyj bennem, ez minden. Nem csaltuk meg egymást. Ha nem lehetünk együtt boldogok, ez talán azért volt, mert többre születünk ennél. Mellékes, hogy mivé kényszerített minket a sorsunk, a lényeges csak az, hogy mik vagyunk Isten és egymás előtt».

A csalhatatlan asszonyszív

Liszt mindig az optimistább, az önmagát szép szavak mámorával könnyen álltató. Többször ír arról, hogy még gyönyörű évek állnak előttük, hogy még egy kis próbaidő és újra a régi lesz minden. De hiába, Mária már a szerelmes asszony csalhatatlan ösztönével érzi soraiban az igazi őszinteség hiányát. Hiszen Liszt távolmaradásai mindig hosszabbra nyúlnak s csak nagynehezen jut el hozzá, hogy utána mindig újra és újra magára hagyja őt. «Miután hosszú agóniával megöltél, újra életre kelttetél és én élek olyan energiával, mint még soha. Ó, ne rontsd le művedet: *tégy boldoggá, hogy jó lehessenek.*» Ezek az utóbbi szavak talán Mária legmélyebb vallomása, az asszonyé, aki legteljesebben érzi át az igazi szerelem mindent megnevesítő, a szív és szellem minden értékét felvirágoztató hatalmát: «Az életem távol tőled csak hazugság és hiúság. Lelkem minden erejéből feléd vágyódom s remegve érzem egy pusztító hatalom erejét, amely mindig messzebbre, két

ellenkező polus felé húz minket. Azelőtt minden év közelebb hozott egymáshoz, egészen a teljes egyesülésig, most minden lépés eltávolít és elválaszt, mindig jobban, egészen . . .» Ezek az idők voltak Mária számára a legkeserveesebbek. Minden, ami régi boldogságukra emlékezteti, drága előtte, hiszen a jelen csak kínzó kétségekkel telt számára akkor, amikor — és ez a letragikusabb rá nézve — mindennek ellenére jobban vágyódik Liszt után, mint valaha. Még legutolsó nyári együttlétiük előtt 1843 márc. 29-én így ír: «Sohasem szerettelek ennyire. De látom a napot, ami az életem lát-határán lehanyatlik és én még fiatal vagyok, még szeretném, ha nappalom volna. És remélek reménytelenül, a tavasz, az ég, az emlékeim Rólad, a zsarnok szív szüntelenül ezt kiáltják felém: az Ő szerelmét, az Ő szerelmét!» — Mária már gyűlöli a zenét, amely Lisztet ilyen kóbor életre kényszeríti. Ezzel az élettel különben Liszt is elégedetlen, de hivatása érzetében mégsem tehet máskép. «Kényszerítve érzem magam arra, hogy pazarul pocskékoljam az életemet, erőmet, pénzemet minden öröm nélkül a jelenben és minden remény nélkül a jövőben. Olyan vagyok, mint az az ember, aki végig halad a földjén, leszakítja és eldobja a virágokat és a gyümölcsöket, szétszórja a magokat anélkül, hogy ezek közül egy is meggyökerezhetne, anélkül, hogy valamit is gyűjtene a maga számára.»

Úgy látszik, Máriának mindig több oka lehet rá, hogy keserű szemre-hányásai sokasodjanak: «Sok értékes embernek okoztam szomorúságot, nem egy mély, igaz érzelmet utasítottam vissza, lemondtam arról, hogy olyan akaratokon uralkodjam, amelyek megérték volna az uralkodást, mindezt egy homályos bizonytalan reményért: hogy Benned feltalálom azt, aki éppen úgy érez és gondolkodik, mint én. S mit kaptam helyette: a viveur attitudejét.» (S itt Mária Liszt legújabb kalandjára céloz.)

S mintha most már Liszt is felhagyna mindkettőjük áltatásával: «Miért nem tudtunk együtt élni? Miért a Te családod, a Te előítéleteid és elfogultságod? És miért az én hiú törekvéseim, hibáim és rosszaságom? Elég az, hogy én nem adhatok Neked mást, mint néha egy-egy órára nyugalmat, feledést, álmot és *talán* egy kis boldogságot?»

A fájdalom egy nagy, őszinte szerelem elmúlásán azonban benne is kitör: «*Hát hiába élünk, szívünk hiába őrlődik fel a szenvedésben? Könnyeink csak olyanok, mint a felszáradó eső? Legmélyebb érzéseink, vágyaink nem egyebek, mint tovatűnő árnyékok?*»

A szakítás

Mária Liszt távollétei alatt mindig megkívánta tőle a szívügyeiben való teljes őszinteséget. De olvasva idevonatkozó sorait, későbbi leveleiben feltűnik valami határozott szándékosság is abban a módban, ahogy Liszt «női» beszámolóival kínozza Máriát, mintha csak ki akarná kényszeríteni belőle a szakítást. Ő is féltékenykedik Máriára, de igen valószínű, hogy ez is csak azt a célt szolgálja, hogy a súlyos lépésért ne Ő, hanem Mária viselje a felelősséget.

S elhangzik a döntő mondat, ami Mária részéről mindent megmagyaráz: «Je veux bien être votre maîtresse, mais non pas une de vos maîtresses». Sértett büszkesége a legfőbb segítsége abban, hogy végre 1844 áprilisától kivonja magát Liszt bűvköréből. De hogy mennyire szenved, ezt éppen abból a keserű, sértő szándékból látni, amivel most Liszt ellen fordul. Társadalmi szempontból semmi nem lehet az ő számára — írja Lisztnek —, gyermekeik-

től — akikről eddig, különösen a bájos Blandineről olyan szeretettel írt — most elhidegül, s végül a legélesebb tőr: megírja híres «Nelida» c. regényét, melynek hőisében, a dicsőséget, hirt hajhászó, de igazi nagy alkotásra képtelen Guerman Regnier festőben Liszt alakját állítja a világ elé. Ezt a regényt valóban csak egy csalódott szerelmes szív sugallhatta, ahol még igen frissek voltak a sebek ahhoz, hogy fel tudott volna emelkedni előkelőbb emberi szempontokhoz.

Mindezeknek ellenére levelezésük most sem szakad meg. Sajnos, azonban a szakítás utáni évekből már csak Liszt tollából olvashatunk leveleket s csak ezekből következtethetünk Mária szemrehányásaira, mindig hidegebb magatartására. Liszt még 1864-ig folytatja beszámolóit, ezek azonban már tényleg csak beszámolók külső életéről, munkaterveiről s egyéb eseményeiről. Mária irodalmi működését, köztük a fatális Nelidát is a legudvariasabb elismeréssel illeti s csak finom ironiája sejteti sértett érzékenységét. Az utolsó levelek már csak a gyermekek nevelése, jövőjük biztosítása körül forognak.

A regénynek vége, de a benne kifejezésre jutó mélységes emberi érzések, küzdelmek és szenvedések még ma is megrázzák az olvasót... Mária magára marad s belép az életnek abba a korszakába, ahol a hiábavaló harcok és csalódások után látni sem akarjuk a jót, halálosan fáradtak vagyunk, közömbösek és érzéketlenek: «Már nem nevetek, se nem sírok, nem örülök, se nem szenvedek. S olyan mértékben tudok mégis tovább élni, amilyen mértékben elmaradnak tőlem azok a reményeim, amelyek mint koldusok kísérték s lelkem egy részét követelték.» — Szívből kívánja Lisztnek, hogy weimari programját megvalósíthassa, hiszen zenei zsenijében senki sem bízhat jobban, mint Ő. Sokan állítják, hogy Liszt Mária összeférhetetlen, gőgös, követelő természete miatt hidegült el tőle. Azonban éppen ezek a levelek bizonyítják, hogy mennyire Mária volt az, aki a nehezebbik részt viselte, aki ezerszeres árat fizetett minden kis öröméért. De még ha a legtökéletesebb asszony lett volna is ezen a földön, akkor is hiába lett volna minden: Liszt érdeklődése másfelé fordult. S 1848-ból keltezett, pótlólag közölt utolsó levelében Mária örömét fejezi ki Lisztnek, hogy egy «sentiment sérieux» Wittgenstein hercegné szerelme által végre révbe jut. Fájdalmasan ismeri el, hogy Ő lehetett volna az utolsó, aki Lisztet lázas, nyugtalan életéből megválthatta volna. Neki nem volt mit ígérni, mert mindent odaadott s most itt áll egyedül, üres kézzel, otthon, család nélkül és minden öröm nélkül.

Bizonyára elérkezett Mária számára is az az idő, midőn már nem keresett tökéletességet senkiben és semmiben, mikor olyannak vette az életet és az embereket, mint amilyenek, mikor kiharcolta magának a feledést és a megnyugvást. De hogy mi volt mindennek az ára, arra Lacordaire szavai utalnak, melyeket Mária különös megérzéssel idéz egy levelében:

*«Szeretni akarsz és a szerelem elárul,
Tudni akarsz és a tudomány elárul,
Élni akarsz és az élet elárul.»*

Balladák feketében és fehérben.

Írta: *Boldizsár Iván.*

Három erő és élmény van, amely ma, az erők és az értékek nagy metamorfózisában, az elméletek és a világnézetek kusza vásárában változatlanul, sőt egyre erősödően hat az emberre és formálja a maga képére a kort. Az egyik a szociális felelősség és fogékonyság, a másokért vállalt önkéntes teher, a javak és az igazságok arányos elosztásának soha meg nem nyugvó keresése. A másik a nép felé fordulás új honfoglaláshoz hasonló izgalma, az elveszett gyökerek boldog újratalálása, a nép tiszta és töretlen életerejének és földbe, erdőbe, tájba kötöttségének megélése. A harmadik a szeplőtelen humánumban megfürdetett emberi arcnak az a mozdulata, ahogyan ragyogva és lassan, de a nap haladásának biztonságával emelkedik Istene felé: az, amit új spiritualizmusnak hívnak, pedig neve régi: kereszténység.

E három erő és magatartás az, ami az egész világon magával sodorja a fiatalságot. E három erő szintézise fogja kialakítani az új embertípust és az új ember új korát — így mutatják ma a jelek. Aki ma e három élményt magában vagy művében egyesíteni tudja, magával ragad mindenkit, mert azt fejezi ki, ami felé az ember él.

Buday György grafikájának kivételes sikerét és hatásának elemi lendületét oda vezetem vissza, hogy minden fametszetét e három élmény ritka birtokában vési ki. Maga írta egyszer, hogy a művész a népi közösségnek érző, a többinél is érzékenyebb tagja és gyújtópontja annak a hatáshálózatnak, amely a közösséget jelenti. A Székely Népballadák fametszője valóban a gyújtópontban áll és vésőt tartó kezén átrezdülnek mindazok a hullámok, amelyek másokat is végigborzongatnak. Buday György ma már eljutott odáig, hogy ki tudja fejezni azt, amiről mi csak dadogunk, vagy legfeljebb általánosítva, magyarságunknak és emberségünknek nevezünk.

Szabad-e erőszakot venni a műalkotáson azzal, hogy utólag megállapított mozzanatokot és élményeket elemezzünk ki belőle? Szociális, népi, keresztény élmény: Buday művészetének leglényege és abban a percben, ha a fametszet dúcán először vonják végig a festékeshengert, már jogosult is lenne róla beszélni. Mert ha kezünkben van az első levonat, akkor a mű már tudatos, mert elkészült. De bennünket ebben a percben azok az erők érdekelnek, amelyek a mű tudatosulása előtt hatnak. S ezek magyarázatára nem elég e három közös, nagy élmény. Ezek csupán a közösség befolyását jelentik. «Csupán?» Egész életre és az élet egész művére elkötelező élmények ezek s nincs ma művészt talán egész Európában, akiben tisztábban és könyörtelenebbül és állandóbban és árca-^{bban} dolgoznának ezek az erők, mint éppen Buday Györgyben. Ahhoz, hogy az alkotás alkotás, a művészet művészet legyen, nem elegendők a közösséget feszítő és megmozgató indulatok: arra a befogadó és átgyúrva, megszépítve kibocsátó képességre van szükség, amely örök, mint az ember és olyan elemezhetetlen is.

Buday György pedig mindenekelőtt művész, alkotó, a szónak ősi, ma már oly nehezen visszaidézhető értelmében. Ha a mű tudatosulása előtt ható erőket keresem, ha azt szeretném megtalálni, hogy miért éppen ez az ember képes kifejezni azt, amit te is, én is, ő is tudunk és érzünk, akkor erre a megnevezhető és látszólag lapos válaszra bukkanok: művész. Strauss Richard mondja, hogy «Künstler ist, dem etwas einfällt». Azt hiszem, ez csak a meghatározás egyik fele, a gondolatot folytatni kell: művész az, akinek valami eszébe jut és ötletét ki is tudja fejezni. Ez a meghatározás maradék nélkül érvényes Buday Györgyre: tele van újonnan jött ötlettel és bőségesen megvan hozzá a tehetsége, hogy azokat tökéletesen ki is fejezze.

A művészen ható erők száma még számtalanabb, mint a reá hatóké. A mű szemlélőjétől, másodlagos átélőjétől függ, hogy mit emel ki belőlük. A nagy közös élményeken kívül két személyes élmény az, amelyet kiváltképpen szeretnék hangsúlyozni. Az egyik lírai, a másik pedagógiai.

Líra: az érzés és az érzelem elsőbrendűsége és frissesége önti el Buday minden metszetét. Líra: a léleknek az az állandó hőfoka, amely mohón olvasztja magába a valóságot, ez kelti bennünk is képének szemléletkor az alkotás hevületét. Líra: a legszemélyesebb, érinthetetlen élmények önkéntelen és büszke belefónása a tárgyias, epikus témába. Líra: az örökké nyugtalan és boldogan nyugtalan ember magatartása. A líra teszi, hogy Buday Györgynek minden egyes képét olyan jóleső, szinte testi közelségben érezzük magunkhoz, mintha már régesrég, gyermekkorunk álmai óta velünk lenne.

A pedagógiai elem — bármilyen ellentmondásként is hat — Budayban szintén lírai. Buday új látásmódra, a képek új szemléletére akarja tanítani az embereket: nem lírai-e az a hit és az a vágyakozás, hogy ezáltal emberebbé tegye őket? Csaknem minden metszetének új a meglátása, a perspektívája. Az ösztönös művészi szándék mellett ott lappang Budayban az ösztönös tanító szándék is: nézzétek, így kell látni, mert így igaz és szép!

Ez a pedagógiai elem egyre tágul és tulajdonképpen nem is látni az átmenetet a közös, nagy élmények elsőjéhez, a szociálishoz. Talán amikor tudatosul, akkor válik a tanító ösztön szociálissá. Buday lelkivilágának legelhatározóbb és legpregnansabb jellemzője a szociális felelősség és közösség érzete. Ortutay Gyula a kötet bevezető tanulmányában kimutatja, milyen mélyen szociális gyökere és tartalma van e balladáknak. Senki művész ezeket olyan tragikusan és a meggyötörtségig átélten ki nem tudta volna fejezni, mint Buday A balladák fájdalma egyénentűli, tragikuma az egész népé. Buday ezt a háttér egy-egy figurájával, házzal, toronnyal, felhővel úgy ki tudja fejezni, hogy az ember szíve belesajog. Dancsuj Dávid így kesereg:

«Mennyi égen csillag, író deák volna,
Mennyi réten fűszál, mind pennaszár vóna,
Mennyi erdő-lapi, mind papiros vóna,
Veres tenger hobja mind tintalé vóna:
Az én sok bánatim még se férne réa,
Még se férne réa.»

Buday a «Bodok feletti kis sűrű berek» és az azon kesergő Dancsuj Dávid fölé odametszi Erdély címerének napját és holdját és ezzel a szimbólum mélyesen elmélyül.

A népi élmény Buday Györgyben nem divat és konvenció. Egyrészt mind a Szegedi Fiatalok tanyái mozgalmának megalapítója és vezetője közvetlenül és tudatosan élte át a népi élményt a maga kendőzetlen valóságában. Másrészt maga is erdélyi, székely származású s így azt, ami e balladákban népi, azaz székely, az a vérében, a fajtájában van, époly kifürkészhetetlenül, mint magukban a balladákban. Ballada-illusztrációi minden vonásukban, minden fekete és fehér foltjukban magyarok és székelyek, de nem hivalkodók, nem magyarkodók, ismét éppen úgy, mint maguk a balladák. Ortutay írja a bevezetőben, hogy a székely balladák éppen annyira kincsei és termékei a közös európai szellemnek, mint a különlegesen magyarnak. Buday metszetei is éppen azért európaiak, mert igazán magyarok és éppen azért magyarok, mert a szintetikus európai szellem jegyében, a legválasztékosabb európai színvonal magasságában állnak.

A spirituális élmény legészrevehetőbben a népi misztikum kifejezésében nyilatkozik meg. A Boldogasszony Búcsújában Buday volt az első, aki ennek a kollektív, népi áhítatnak és sokszor egészen elsődleges vallásosságnak egyenértékű kifejezést adott a művészetben. A székely népballadák metszetei között lépten-nyomon ráakadunk ennek a számunkra újszerű, még teljesen kiaknázatlan motívumnak az ábrázolására.

Eddig inkább a művészről esett szó, mint a műről, a formai, stílusbeli kifejezőmódról pedig alig. Be kell vallanom, hogy elfogult vagyok és azt tartom, hogy Buday György metszeteiről «difficile est dithyrambum non scribere . . .» Buday György ötesztendő fejlődése alatt a fametszőművészet szuverén mesterévé érett. Biztosan, okosan és gyönyörűen osztja fel fekete és fehér foltokra a felületet, elképesztő finomságokat hoz ki a távlatokban és a feketéből előváló fehérszegélyű arcai a balladák minden ősi döbbenetét és egyéni szenvedését tükrözik. Mértékkel használja fel az újabb stílustörekvések elemeit, értékesítvén a javát, de stílusa semmiféle izmusba nem skatulyázható: külön, autochtón, feledhetetlenül egyéni kifejezőmód ez. Az első néhány évben félő volt, hogy belemerevedik a saját stílusába: mára ez a veszély elmúlt, új és új lehetőségeket emel ki vésője a körtefából. Tökéletesebben és egyenrangúbban nem lehetett volna illusztrálni a székely népballadákat, mint így: feketében és fehérben.

A balladákat Ortutay Gyula, a legkiválóbb fiatal etnológus gyűjtötte össze, látta el jegyzetekkel és irt eljűk önálló tanulmányt. Nem lekicsinylése Ortutay munkásságának, ha csak Buday fametszetei után és valamivel rövidebben is foglalkozunk velük. De a munkának az a része, amely reá-hárult, a közönség számára nehezebben hozzáférhető és lényegéből kifolyóan kevésbé megkapó. De csöppet sem túlozunk, ha kijelentjük, hogy Ortutay bevezető tanulmánya a maga nemében, a tudományosság síkján teljesen egyrangú Buday György művészetével. Merész és etnológiai szempontból egészen új megállapításai a szakköröknek kell részletesen foglalkozniuk. Mi csak azt állapíthatjuk meg, hogy ugyanarról a töről sarjadt, mint a metszetek és ugyanannak a három közös, végzetesen nagy élménynek a hatása érezhető rajta.

A Székely Népballadákat a Királyi Egyetemi Nyomda adta ki a Magyar Könyvbarátok számára. A könyv kiállítására nem is találok elég dicséző jelzőt, ilyen szép könyvet ritkán látni Magyarországon. Az Egyetemi Nyomda új, fiatal igazgatói tanúságot tettek ezzel magasfokú technikai hozzáértésükről és ritka művészi érzékükről.

Európai írók kongresszusa — európai gondolat nélkül.

Az óvatos forradalmárok, «humanisták» és «progresszívek» európai kongresszust rendeztek június végén Párisban. Ezek az írók, a kockázat nélkül lázadók, ezek szenvedelnek «Európa lelkiismerete» szerepében, ezek az üldözöttek, akiket senkisémm üldöz. Olthatatlanul szomjaznak valami üldöztetés után, de ez lehetőleg veszélytelen legyen, egy kis üldözősdi, ami jól fest és divatos. Mert ellenállni és cselekedni nem tudnak, s a hatalom egyetlen legyintésére, csak egy kis «üldözésre» belevesznének nyúlós eszteticizmusukba. Nem azt kifogásolom, hogy nem lázadnak, hanem azt, hogy nem lázadnak, de jakobinus sipkát viselnek. A sipka kötelez, tessék lázadni, vagy eldobni a sipkát.

Ez az európai kongresszus, a legfrissebb európai áramlatok s a fiatal-ság nélkül, egy cselekvőképtelen szomorú nemzedék csődjét igazolta végérvényesen. Ez volt a végső beismerés, hogy a politikailag megszervezett Európával szemben tehetetlenek.

A kultúra védelmére hívták az írókat. És programmon volt az utolsó húsz esztendő minden jelszava. Nem érdektelen jelszavak; e jelszavakban legfeljebb az volt mindenkor érdektelen, hogy évek óta üresen és gépiesen mondogatták, mint a varázs-igéket. A kultúra hagyományai, Humanizmus és nemzet, Proletár humanizmus, Új humanizmus, A munkások és az író, Az ember és a gép, Osztály és kultúra, Cenzura és száműzetés, Háború és kultúra, Az írók együttműködése, — micsoda címszavak! betölténé az egész oldalt, ha végig akarnám írni a programmot. Ha az író gyűlésre megy, gondolom, ezt azért teszi, hogy az orális kifejezéssel és személyes megjelenésével

különös súlyt adjon megnyilatkozásának. S a módfelett izgalmas munkaterv valóban alkalmas is lett volna arra, hogy az írók közöljék álláspontjukat és felelős nyilatkozatot tegyenek. Esztétikai fejtegetéseknek nincs külön kongresszusra szükségük. A művek igazolása nyilvános gyűlésen felesleges, ez igen jól elfér a könyvekben is. De ezen a kongresszuson az írók sorban elmondották Ars poeticájukat, meghatározták a művészet fogalmát, s mindegyikük-nél külön vitatható fogalmát! Ez igen előkelő játék; kár, hogy közben elsikkadtak a felvetett kérdések. Európa deliriumban hever, valóban szükség volna a kultúra védelmére, s az urak azon vitáztak, hogy kik a szellemi elődeik: Montesquieu és Voltaire, vagy Jean-Jacques és Diderot. Végül megállapodtak abban, hogy Jean-Jacques és Diderot. André Gide — a gyűlés egyik vezére — kijelentette, hogy mélyen individualista, de azért meggyőződéses kommunista és segítségére is kíván lenni a kommunizmusnak. A jelenlévő szovjetírók nem nyilatkoztak se humanizmusról, se individualizmusról.

Európa írói gyűltek itt össze, azok az írók, akik a háború utáni Európában azonosították magukat az európai gondollal. Ez volt a háborút követő első Európa, ködös humanizmussal, óvatos lázadással, a lázadás elefántcsonttornyával. A második Európa menetoszlopai legázolták fonnyadt virágaikat. Itt állnak ezek az írók, hitel nélkül és tétován. Keresnek valami igazolást és csak kiábrándulni tudnak.

De nem volt itt a harmadik és örök Európa, melynek szellemi gyökerei nem Montesquieu-nél és nem Diderot-nél vannak, hanem messzebben és mélyebben, az örökkévalóságban.

Horváth Béla.

RENÉ CREVEL.

(1900—1935.)

Alig pár napja megdöbentő hírt közölt a párisi sajtó: René Crevel a fiatal, nagytehetségű író önkézevel vetett véget az életének.

Az emberek egy pillanatra megálltak, megdöbentek. De Párisban minden csoda egy napig tart csupán. A tömeg hamar felejt. Csak a kevesek tudják, hogy ki volt ő és mit veszített vele a francia irodalom.

*

A huszadik század szülte, a századfordulón, 1900 aug. 10-én látott napvilágot, mint jómódú párisi szülők gyermeke. Gondos nevelést kapott; a Sorbonneon készült nagy hivatására. Más volt, mint a többiek; az üres esztétizmust épügy gyűlölte, mint a mozit, a jazzt, a táncot, mindazt ami a felszínes huszadik század. Dissertációját Diderotról készítette, s nem volt véletlen ez a témaválasztás, sok volt benne a diderotí vonás. Szeme előtt folyt le a világháború. Látta a nagy gazdasági és erkölcsi nyomort, amely a nyomában támadt és segíteni akart. A körülötte nyüzsgő élet bántotta, furcsa volt neki. Megrendült lélekkel utazni ment; mikor visszajött, kész művészi programot hozott magával.

Új irodalom: ez volt a célja. Egy kicsit a régi irodalom is felelősnek tartotta mindazért, ami történt. Chirico egy képe az új világot tárta fel előtte. Az irodalom szent volt neki és többre tartotta, mint a szavakkal való játékot. A realizmus elavult. Élő embereket akart ábrázolni, meztelesen és őszintén, a lélek emberét.

Törekvéseiben nem állt egyedül. Az avant-garde irány először Franciaországban mélyült el és nőtt túl a nyárspolgárriasztó szörnyűségeken. Népszerű és széleskörben olvasott írókat adott. Az irodalmi kubizmus szülte André Salmont, s a könnyes humorú Max Jacobot. A dadaisták közül vált ki Louis Aragon, Philippe Soupault és a finom Cocteau. És végül a surrealizmus adta René Crevelt, aki csupa izzás volt, csupa lendület.

*

Húszéves sem volt még, mikor Marcel Arland, Jacques Baron, Roger Vitrac és mások társaságában megindította az «Aventure» című revüt. Hangjára mindjárt felfigyeltek; új, eredeti volt és mindig akadt mondanivalója. Arland mellett Crevel volt a legtehetségesebb. De a revü nem elégítette ki, mozgékony lelke új munkalehetőségeket keresett. Szenvedélyes hévvel vetette magát minden új irodalmi mozgalomba. Először a dadaistákhoz csatlakozott, de Hans Arp, Tristan Tzara, Picabia mozgalmával hamar meghasonlott, mert a dadaizmus inkább világnézet volt, mint irodalom. Crevelnek pedig több volt a célja, mint a hibákat kigúnyolni. Mikor Breton kibocsátotta híres manifesztumát, surrealista lett szívvel-lélekkel, mint ahogyan minden mozgalomhoz egész tehetségét adta. Ekkor hozta ki első regényét a «Detours»-t, amely még csupa útkeresés volt, csupa forrongás, de mégis szíves fogadtatásra talált. Benjamin Crémieux, Edmond Jaloux, Albert Thibaudet elismerőleg írtak róla s megéreztek, hogy Crevel lesz az új idők új embere.

Crevel megfelelt a hozzáfűzött reményeknek. A «Detours»-t a «Mon corps et moi» c. regény követte, amely mindközött a legízesebb, legértettebb alkotása. Lázás sietséggel dolgozott, sok volt a mondanivalója, s tudta, hogy az ideje rövid, mert a lelkében már, ahogy a «Mon corps et moi»-ban látjuk előrevetette árnyékát az öngyilkosság réme. Egymás után jelentek meg a «La mort difficile» (regény), a «Babilone» (regény), a «La femme et la ville» (regény), a «L'esprit contre la raison» (essayk), az «1830» (novella). Pályája egyenes ívben haladt fölfelé. A «Mon corps et moi»-t azonban nem érte többet utól; ebben önmagát multa fölül. Későbbi írásain bizonyos lelki törés volt érezhető. De azért mindig jobban elmélyült, mindig jobban magára talált. Ha bizonyos problémákat túl is hangsúlyozott, a nyelv kifejező erejét nagyon felgazdagította. Minél jobban az emberi lélek mélyére nézett, annál vigasztalanabb kép tárult eléje, s ez súlyos teherként nehezedett érzékeny lelkére.

*

Crevel oeuvre-jének a «Mon corps et moi» a reprezentatív darabja. Egész művészete benne csillog ebben az alkotásban. Korán feljutott a csúcsra. Különös íze, zamatja van ennek az írásnak: vonz és taszít egyszerre. Hőse egy fiatalember, az író maga. Cselekménye úgyszólván nincs, csupa lélekrajz az egész.

A hős egy elhagyott szállóban, a világ háta mögött a magányt keresi. Menekül az emberek elől, nem akar a többiek után menni, mert «aller á tous, c'est ne pas aller a tout, mais au contraire aller á rien». A magány ünnep, a magány csoda. Fél tőle, de kívánja. Még az is fáj neki, hogy a szíve úgy dobban, mint a másé és bocsánatot kér érte. A magányt megtalálni azonban igen nehéz. Útban

van először a test is; enni akar, szerelmet akar. Fantómok kísértik. Igyekszik az emlékektől is megszabadulni, mert az emlék a multat meg nem hosszabbítja, de a jelent megelőli. Az emlék: ellenség. A vágy: mérges virág. Szeretne elfelejteni mindent, a hangját, a nevét. De a magány csak akkor jön el, mikor már aludni sem kíván az ember, s nem érzi többet a kávé ízét. A magányért harcolni kell, le kell győznie önmagát. Ha sikerül, sikere pyrrhusi győzelem. És sikerül. Lassanként kidolgoz magából mindent: emléket, szerelmet, barátságot, érzést, gondolatot. Ekkor térdre borul és imádkozik. Boldog. A keze üres, a szíve üres. Egyedül van.

Szereplő csak egy van a regényben, de azért izgalmasságban a detektív regényekkel vetekedik. Bátor és friss hang vonul végig rajta, néha kissé szokatlan, de sohasem bántó, sohasem érthetetlen. A lelke láthatatlan antenna, érzékeny membrán, amely minden titkos rezdülést, minden sejtett mozgást felfog. Filozófál anélkül, hogy nagyképű lenne. Amit mond az őszinte és természetes. Külön véleménye van mindenről: életről, szerelemről, halálról. A véleménye sokszor megdöbbentő, de igaz. Mindenről egy kicsit kiábrándultan, egy kicsit keserűen beszél. Ha másnak szól, akkor is magával vitatkozik. Csak egy előtt hajol meg, az igazság előtt, az igazság pedig: a halál. A vágy: a fájdalom forrása. Az álom: menekülés önmagunk elől.

Nagyszerű élmény ez a könyv. Pamflet önmaga és mindenki ellen. A rövid drámai lüktetésű sorok között érezzük, hogy a lélek harcol. Minden sora, minden szava nyomot hagy maga után. A nyelve külön élvezet. «A szerelem a szív szivárványa», írja egy helyen — és ilyen kifejezése száz számra akad. Crevel a lélek mélyére ás és soha nem sejtett

titkok kerülnek elő, soha nem értett érzések válnak napnál világosabbá. S mindezt egyszerű, művészi eszközökkel éri el.

*

«Les souvenirs me condamnent au remords» — írja a «Mon corps et moi»-ban, s a Vates szól ezekből a szavakból. Egy darabig még húzza az életet, de azután összeroppan. Még egy utolsó halálos grimace és a komédiának vége. Ez az örök nyughatatlan, ez a nagy kereső, aki mindig, még harcok árán is, a magányt, a csendet kereste, most csendes révbé ért. Befelé néző szeme, mely sokáig elcsodálkozott tótágast álló korunk álerkölcsein és képmutatásán, lecsukódott. A hite kevés volt eahhoz, hogy elbíri azt, amit látott, a lelke pedig nagyon érzékenynek teremtődött. Nagy ígélet volt, mely megindult a beteljesedés felé, de beteljesületlen maradt. De így is érték ez az élettorzó: René Crevel nevére mindig emlékezni fognak, mert munkássága új szint, egyéni hangot jelent még a sokrétű francia irodalomban is.

Galambo Gruber Ferenc.

Babits Mihály irodalmi világképének második része. (Az európai irodalom története. XIX. és XX. század. 1760—1925.) Budapest, Nyugatkiadás.

Nemcsak nálunk, a nagy nemzetek irodalmában sem akad ahhoz fogható vállalkozás, amelynek nagyját, majdnem egészét leggazdagabb és leggyökeresebb műveltségű költőnk már esztendeje megoldotta: a világirodalom egységes áramának megérettése egyvonalú történeti elbeszélésben, szubjektív mély átélésekből leszűrt ítélet harmadfélezer év szellemi örökségéről, egy húszíves, naplóhangú esszé keretében.

Műve első kötetének a XIX. század küszöbénél végét szakasztotta,

azzal az eltökéléssel, hogy ennek a már szemünk láttára lezárult (részben pedig mindmáig le sem zárult) kornak — mely káprázatosan gazdag, ha nem is éppen csupakincs apai örökségünket hornta halomba — külön kötetet szentel, szemléletének madártávlatából otthonosabb, a múlt percek és tűnő színek iránt is fogékonyabb nézőpontba ereszkedve alá. Nagy nyomatékkal hangoztatta, hogy ez a megtiszteltetés korántsem tiszteletre fokozottabban méltó «anyag»-ának szól: ez a büszke utolsó század az idők távolságából bizonyára sok könyv és sok név meghervadásával, a Maradandóság színe előtt sok henye díszet levette helyezkedik el majd az örök láncolatban. De a napló- és memoáriró Babitsnak ez a szeszélyes indáktól kusza és nehéz illatokkal terhes Dzsungel mégis csak feldajkáló rengetege volt! Ennek titkairól több a személyes emlékezést felkavaró mondanivalója. Legtöbbjén ő maga régen túlhaladt, de a «nehéz leszámolás» kényszere máig eleven maradt benne.

Most itt van ennek a leszámolásnak eredménye: a XIX. század izgalmas életrajza, munkáló szellemének biztos pragmatizmusú története, írói erőfeszítéseinek emelkedett kritikai szellemű esszéje.

Egy nagy *lázadó* életrajza ez, a XVIII. század észlelvősége ellen zászlótbontó szabad kalandoré, aki a meglévőn és megmerevedni kezdőn kívül keres tért a maga továbbjutásának, hogy azután a fékevesztett képzelet belecsalogassa a kiábrándulás és világundor hínárosába, s hogy végül megint partra meneküljön, ezúttal nem a Ratio, hanem a Realitás partjára.

Íme: egyetlen mondatba összeszűfolva Babits Mihály új könyvének általános benyomása és végső kihangzása. Amikor életrajzának hőstől, a közelmúlt Irodalmi Lelkétől,

a könyv végén megvállik, ez a nyughatatlan lélek már a jelenben botorkál, még mindig a Valóság közelében, de, sajnos, annak lesújtó előjelei közt, hogy ez a hős, aki a századvégig a valóság birtokbavételére és mohó kizsákmányolására tört, hovatovább a maga fejét hajtja ennek a valóságnak igájába, a büszke hódítóból alázatos alkalmazkodó lesz, belekerül a lefelé színtező demokratisálódás sodrába, az Eredetiség téveszméjének ígézetében kiszakad az egységes európai kultúrából, s azon az úton van, hogy kiszolgálójává legyen korunk bálványának, az Életnek és Cselekvésnek, ahelyett, hogy ezek felett kritikai székének ősi becsületét őrizze és védelmezze.

Babits kíméletlen bíró, de azért az ő színe előtt a védelem is széltére szóhoz juthat. A mának teméntelen zsákutcájáért, a «teljesítetlen ígéretekért, elromlott kilátásokért s az értéksökkenés veszélyeiért» érzéketlen paragrafusok rizdségével nem számoltatja meg azokat az erőket és indulatokat, melyeknek kései eltorzulása pedig művészi és kritikai lelkiismeretének legkínzóbb flagellálója. Még első kötetének végén így kiáltott fel: «Mennyi nagyság és álság, rajongás és modoroskodás! Nagy írók és nagy tévedések! Én ebben nőttem föl, ebben a századvégben... Átélttem minden álmát és divatát. Láttam egymásután kihűynyi fényeit. S láttam egy még-újabb kor kétes vajadásait is...»

Most ehhez a személyes megrendülésig fokozódó passzushoz új könyvében megkapjuk a tüzetes textust is: a fölszínén csupa ellenmondással zavaró, de magvában szerves összefüggést rejtő korszaknak lényegben és lélekben felfogott egész «Werdegang»-ját. Népi misztikumban gyökerező, balladás «ősforrás»-ok; Shakespeare «felszabadító» kultusza; Sturm und Drang; wertherizmus;

szent örület; forradalmár kiállás; az egyén joga; a lélek erotikája; paradés blazirtság; klasszikus nosztalgia; couleur locale; szenvedély- és élettobzódás; ópium, borzalom, mágia; vadság a kultúra ellen; a magány ihlete; a halál kéje; satanizmus; élcélődő fölény; szín- és rímorgia; középkori, keleti és keresztény exotikum; l'art pour l'art; dekadencia; parnasszizmus; «személytelenség és szenvtelenség»; praerafaelita szépségimádat; artiztikum; stílromantika; «emberi dokumentumok»; természettudományos naturalizmus; szociális kitárulás; szimbolizmus; Herrenmoral; új Krisztuseszmény; faji, táji, nemzeti, politikai melldőngetés; kis-irodalmak vonzóereje; a fin de siècle hisztériás művészpóza: mindezek az eszmény-, érzelm- és jelszófoszlányok, melyeket szándékosan vetettünk ide ily nyers zagyvaságban s amelyeknek sorát minden megerőltetés nélkül többszöröserre megduzzaszthatnók, úgy tűnhetnek fel a tétova értelem előtt, mint valami óriási kirakójáték tarka kövecskéi; Babits lényegreforduló szemléletében a maguk helyén, a maguk arányaiban és árnyalataiban adják ki az ábra egészét. Ha első kötetében az emberi lélek irodalmi kifejeződésének állandó sodrát mutatta meg: mennyivel nehezebb feladat hárult rá ebben a másodikban, ahol a folyónak váratlanul és példátlanul megsokasodott hordaléka a szétágazás és elposványosodás örökös veszedelmével rémítget. Babitsnak a kortársi nézésen messze felülemelkedő kritikai ítélete — melyet ez esetben a maga költői gyakorlatának, művészi éréfolyamatának egész személyes élménykészlete támoogat — az árterületek ideig-óráig való tényészete mellett azt is váltig látja, ami a felületnek pillanatnyi el-elmaradozása közben lent, a mélyben, örök előretörés. «Leszámolás»-

ának rendre adódó sok keserűségén és illúzióvesztésén ezért üt át az egész hatalmas esszé során a törhetetlen optimizmusnak is valami állandó derűje. Ha az emberi gondolkodásnak antiintellektuális irányba fordulása — melyben elmarasztalni ezt a minden elődjénél gögősebb szöveget egy pillanatig sem habozik — valakinek szemében főbenjáró bűnnek számít: bizonyára Babits az. Nem véti szem elől azt a «borzasztó szellemi destrukciót», amit ez az irány múlhatatlanul előkészített, de semmiféle elvi elfogódottságból nem hajlandó szemet hűnyni azon a páratlan lírai csodatermésen sem, a költészetnek azon a «boldog felszabadulásán», amit ugyancsak ez a fordulat hozott meg. Az irodalmi izléstörténet mai kritikai hívei nem győznek perbeszállni a mult századi romantika lírai nagyságaival, azok *elvi hitvallása* alapján. Babits — nemcsak a saját multja és tanulóévei, hanem az alkotóművész örök szépségimádata nevében is — hódolva hajtja meg előttük a zászlót, a magas *művészi eredmények* tiszteletére. Veszedelmes a XIX. század? Meglehet, az; s ha az, Babits valóban érzi a veszedelmét. De ehhez a manapság nagyon kelendő jelzőhöz mégis hozzátesz még egyet, mint ahogy Petőfi alkalmazza együtt az «asszonyi álnak»-ra: «szép és veszedelmes»...

Milyen módszerrel oldja meg a kapcsolatok meglazulásának, a szét-töredezésnek ebben a másfél százados időszakában az egységérettetés ropantul nehéz feladatát? Lényegileg hű marad ahhoz a módszeréhez, melyet első kötetében is követett: a folyamatos, időrendi elbeszéléshez, azzal a különbséggel, hogy most még kevésbé rajzol kerek egységeket (kis esszéket a nagyban, mint még műve első felében) s szinte kizárólag az évről-évre haladó *synoptikus* áttekintésre bizza magát. Maga

is finoman jelzi ezt a módszerváltást, midőn a korábbi kötetben így szól: «naplót és memoárt írok», most pedig új könyvében az egyik fejezetet ezzel kezdi: «Alapjában krónikát írok és évkönyvet». Az összetettebb feladathoz tehát most primitívebb módszert választott. Ebben a tekintetben követését bizonyára nem mindenkinek ajánlanám; főleg szakmabelieknek nem. Ez a *regényíró* művészetének kemény próbája, aki az időben és az idővel alakít: valóban, elsőrangú *alakítóművészet*. Ettől kerül könyvébe a nagy regény izgalmas érdekessége. Eszményi «világkrónikát» ír az európai szellemi jelenségek mély és immanens összefüggéséről. Hőse maga a szellem s az egyes alkotók ezt tükrözik a haladó időben. Felülük kész, lezárt képet a könyv lapjain jóformán sohasem nyerünk, alkalmak adtán legfeljebb egy-egy epigrammai fordulat világít be a szívükbe. De alakjuk újra meg újra felbukkan — mint a regényhősöké — gazdagodva, módosulva, az «életrajzok»-ban megszokottnál százszor igazabb és bensőbb értelmű «életnek hatalmas igézetével.

A mult század vezető nevei itt kiszabadulnak saját nevük múmiaburkából s a szellem embereinek örök testvéri symposionja közben találkozunk velük. A boldog nagy birodalmak büszkeségei ezeken a lapokon nem nevük üres tekintélyével, hanem eleven munkában meglesett művészelkűkkel árasztanak ragyogást nemzetükre s a fajokon felülálló, határokon áthágó embermértőságra. A század elvi dédelgetettjei, a kisenemzetek közül Babits — természetesen — a «magunk jószágát» emelte be, mintegy reprezentánsul, művének építményébe; nem merőben a közeliség varázsával számolva, hanem lelkének mély meggyőződésével, hogy — legalább is európai mértékű nagyjainkban — szégyent mi a «legelő-

kelőbb társaságban sem vallhatunk. Öröm és büszkeség látni, hogy a közös, éltető napfényül áradó Szellem visszaverésére tiszta és mély tengerszemek itt, a Kárpátok falai között is mindig akadtak.

Öröm és büszkeség magának Babitsnak ez a lírai fogantatású s érett kritikai szellemével a modern nagy esszé legjobb szintjére emelkedő műve is, mely nemcsak címében, hanem egész elgondolásában, mélyen átélt témája körüli természetes otthonosságában s a stílus tökéletes művészetében is méltán hordozza az «európai»-ság évezredes értékjelzőjét.

Rédey Tivadar.

Varga Zsigmond: A debreceni református főiskola nagykönyvtára írásban és képben. Debrecen, 1934.

Azok között a hazai kulturális gócpontok között, amelyek egészen a kiegyezésig Budapest középonti vezérszerepét megosztva teljesítették s érdemük, hogy a kulturális élet Magyarországon a legnehezebb időkben sem szűnt meg, előkelő hely illeti meg Debrecent, illetőleg a várossal egyjelentésű ősi főiskoláját, amely hosszú időn keresztül kétségtelenül az ország egyik legkitűnőbb tudományos és nevelő intézete volt, harmonikus egyensúlyban tartva a magyarságot és európaiságot, s így megvalósítva a maga korában mai napjainknak annyi fáradsággal hajszolt művelődési ideálját. Egy ilyen fajta intézmény hosszú életen keresztül, a nevelők és növendékek nemzedékeinek egymást váltó stafétájában két dolog van, ami állandó s ami ilyenténkép az intézmény folytonosságát, szinte halhatatlanságát jelenti: az egyik láthatatlan, szellemi, a másik megfogható, materiális: az egyik a hagyomány, a másik a könyvtár. A kettő természetesen szorosan összefügg: a könyvtár, amelyet számos nemzedék gyűjtött össze, magán vi-

seli a maga gyűjteményében a gyűjtők szellemét, szilárd és elevenen ható őrizője a hagyományoknak. Mi sem tanulságosabb tehát egy-egy ilyen nevezetes nevelőintézmény megismerése szempontjából, mint a könyvtáráról alkotott kép. Őszinte hálát kell tehát éreznünk Varga Zsigmond iránt, ki az igazgatása alatt álló debreceni főiskolai nagykönyvtárról nyújt ebben a gazdag két kötetben részletes képet.

A két kötet elsősorban a művelde szélesebb körű közönségre, nem pedig a szakkörökre gondol s mintegy kalauz akar lenni, amely jogos önérettel mutat rá a gyűjtemény *kincseire*, nem pedig hívós és pedáns regisztrálója az *anyag*nak. Mert ha szigorúan szak szempontok érvényesültek volna, akkor egyes régi magyar könyveket bizonyára nem szakít ki a leírásban a többiek sorából azért, mert feltehetőleg unikumok, a negyvennyolcas anyag osztályozása is másként történik, az illusztrált művek és metszetek sem tárgyszerinti csoportosításban, hanem alkotóik betűrendjében kerülnek felsorolásra, a kéziratok is egy csoportban vonulnak fel, nem pedig széttagolva s végül a nem könyvtári természetű tárgyak bizonyára kimaradnak, — általában a bibliográfiákban szokásos belső rendszer érvényesül. A mű azonban már címében is elárulja népszerűsítő szándékát. Ezért tehát önként értendő dolgot állapítunk meg, ha azt mondjuk, hogy nem pótolja a könyvtár rendszeres és teljes *katalógusát*. De az viszont kétségtelen, hogy csoportosításával és rövid, világos, egészen népszerű magyarázataival sokkal alkalmasabb a laikusok figyelmének a felkeltésére és arra, hogy színesebb képet nyerjenek a gyűjteményről; emellett a szakember is értesülést szerez a becses darabokról, melyek valóban oly nagy bőségben állanak a debreceni könyvpalcokon, mint

kevés hazai könyvtárban. Némely pontokon ugyan a szerző által végzett értékelés vitatható és tárgyi észrevételek is tehetőek egyes megállapításaival kapcsolatban, de ennek nincs helye ilyen általános ismertetésben. Fontosabb azonban, hogy röviden vázoljuk a könyv tartalmát és besorolását, mindenekelőtt megjegyezve azt, hogy a szöveg kétnyelvű, a magyar mellett mindjárt ott van az ugyanolyan terjedelmű német is.

A művet a könyvtár történetének szerkezetének, állapotának, rövid leírása vezeti be, azután következik — nem a részletes és teljes katalógus —, hanem «a fontosabb könyvtári értékcsoportok leírása». Ezek: a kódexek, ősnymtatványok, Aldus-, Junta-, Stephanus-, Plantin-, Elzevir- és Tótfalusi Kis Miklós-nyomtatványok, unikumok, a nemzeti irodalom legrégibb termékei, híressé vált művek, köztük a reformáció eredeti irodalma és híres bibliakiadások, továbbá illusztrált művek és metszetek, majd a szabadságharcra vonatkozó gyűjtemény, híres emberek birtokából való könyvek, fontosabb relikviák és diszkötések. Mindenik csoport lajstroma élén rövid bevezető áll.

Ezt tartalmazza az első kötet. A másik az illusztrációs kötet. Háromszázhetvennyolc ábrát vonultak fel százhárom lapon. E két szám aránya magyarázza, hogy bizonyos kritikái megjegyzéseinket nem hallgathatjuk el. Mindenekelőtt nem tartjuk szerencsésnek, hogy a két kötet nem egyforma alakú, nagyságú, hanem az illusztrációs második sokkal nagyobb: magasabb és szélesebb. Az ábranyagról pedig az a benyomásunk, hogy kevesebb több lett volna. Egy-egy lapon négy, néha öt kép foglal helyet — könyvcímlapot, illuminált kódexoldalt, metszetet vagy kéziratot ábrázolva — s ennek az a következménye, hogy a reprodukció oly kicsi, hogy az eredetiről nem ad-

hat hű képet s szövege ritkán olvasható. Emellett a klisen szinte soha nincsen rajta a reprodukált lap széle, a nyomatok tehát úgy következnek egymás után, hogy el sincsenek határolva. De ha már az a szempont érvényesül, hogy minél több képet közöljenek, akkor sokat segített volna a szakember képzeletének, ha az eredeti méreteket is megadják a leírásban. A laikus olvasó számára azonban így is támpontot nyújthatnak a tájékozódásban, a változatos gazdagságban felvonuló képek és hadr reméljük, hogy felkeltik a komoly érdeklődést a könyv mint műtárgy és a maga tárgyszerűségében is kulturális dokumentum iránt, amellet, hogy az egész mű nagy kulturális feladatot teljesít.

Joó Tibor.

Harsányi Lajos válogatott költeményei. (Szent István-Társulat, 1930.)

1. Boldog Magyarország.

Minden költőnek született ember találkozik egyszer ifjúságában a titokkal, mely kipattantja a benne levő lehetőségeket és rányomja bélyegét egész alkotására. Harsányi Lajos meghatározó titka a liturgia volt. Dunántúli lélek, hagyománykereső s az egyházi szimbolumok első impresszióin át magába szívta, vérévé változtatta a magyar katolikus multat. Ez a katolikus Magyarország az ő Boldog Magyarországa; dús földjein jámbor parasztok, falvaiban régi templomok, egében földjéről sarjadt, templomaiban tisztelt szentek. Kezdetben csak romantikus vonásait veszi észre, a Hanságot, a bronz nádasokat, tömött mezőket, pánfüttyös erdőket. Ezeket a tájakat nem tudjuk többé, csak az ő szemével nézni; bizonyára azért, mert nemcsak festő, nemcsak tájképet ad, hanem atmoszférát, tájéletet is. Szereti a dús színeket és jelképeket; minden dolog jelent valamit nála,

minden jelenség túlmutat önmagán, rejtett értelmek és okok felé.

Ugyanez a fülledt, szomorkás tónusú, kicsit a saját színgazdagságába bóduló romantika jellemzi liturgikus szimbolizmusát. is. A Napkirály rokonai nemcsak stílusával, hanem tárgyával is döntő fordulatot jelent a magyar, egyideig szervezeten, aztán világnézetileg elkülönült katolikus szellemű költészetben: az eddig kifelé harcoló retorikus papköltő típusa ezzel fordul befelé, a kontemplatív élet, önmaga mélységei felé. E romantikus szimbolizmus legnagyobb alkotása a Hagia Sophia, a hét Szentség misztériuma.

Utána fokozatos higgadás következik. A színek megfakulnak, de a vonalak élesebbé válnak. A mozgás után fölfedezi a mozdulatlanságot, a változandó után a változatlanságot s ennek szimbolumát, a magyar parasztot, a «végtelen állócsillagját». A Boldog Magyarország tájkerete benépesül. A korábbi versekben a Fertő barna nádasai zúgnak, itt frissen szántott zsíros földek feketéllenek. Klasszicizáló szonettekbe tömörített jellem- és életképei megannyi időtálló fényképei a hajdani Beata Hungáriának.

Mert a háború azt sem kíméli, a nagy romlásban annak alapjai is meginognak. Hierarchiája összeomlik:

*Téged, magyar, most senkinek se hívják
Mert nincs hazádnak igaz ura, atyja.*

2. Szegény Magyarország.

Öreg nénik halottakat siratnak, urak Istentől elrugaszkodnak, parasztok, munkások kalapácsot ragadnak — rombolni, «vassá mered és apró, szürke szegfej lesz az ember», Isten helyett a vér és pénz az úr, jönnek a barbárok! A költő, túl az emberélet felén, megrendülten nézi a pusztulást, föl-főlemeli szavát, pi-

henni is vágynék, vagy pihenésnél is többre: nagy, zavartalan álomra. Szembenéz a halál gondolatával. A De profundis, e szembenézés eredménye: egy lélek útja a haláltól a mennyszig. A Hagia Sophia színesebb, káprázatosabb volt, ez egyszerűbb, de meghatóbb, talán mélyebb is. Van benne valami középkorias. Kezdődik az őszi szántás. Horatiusi békével tekint elé. Ez a horatiusi íz is milyen mély dunántúli hagyomány! Hozzá fordul:

*Boldog, ki távol él a közhajoktól,
Kit nem gyötör harc, vér, sok gonosz
emlék.*

Az ember fáradt, de a hivatás parancsol; s ő a növekvő barbárság közepette tiszta homlokkal, szilárd kézzel mutat föl a jutalmazni és büntetni egyformán tudó égre.

*

Igy, egyetlen kötetbe gyűjtve, válogatott munkái helyét is biztosabban jelölik ki. A XIX. század folyamán tudatosan különvált egyházi irodalmat végérvényesen egyesíti a nemzetivel. Kitérülhetetlenül tagja a századeleje nagy lírikusnemzedékének. Társaihoz sok rokonvonás kapcsolja. Ady mindnyájukra hatott s e közösségen kívül fejlődésük folyamán mind külön szint jelennek. Egymásra találnak magatartásukban férfikoruk lejtőjén is: az idegenné váló korból az Abszolútum felé menekülnek.

Rónay György.

Magyarságtudomány. Ezzel a különösen hangzó címmel jelent meg a haladó fiatal magyar értelmiség legújabb folyóirata. Programját Ortutay Gyula, a tehetséges szerkesztő nem jelölte meg, de nem is határozta körül, mert «szükségtelennek tartják a feladatok túlságos tisztázását a munkaterületek kijelölését, a meto

dikai meggondolásokat». Tárgyuk minden, ami a hungarológia tárgy- és érdeklődési körébe tartozik : a filozófiai ideológiától kezdve a művészeteken át, beleértve az írásművészetet is, a gazdaságtörténetig. De nem a történeti fejlődés egyes fázisainak bemutatására szövetkeztek, hanem a nagyság szellemi összproduktumainak teljes felölelésére, spektrum-színeinek összeolvasztására. A gondolatnak ezekből a láthatatlan eredőiből akarják fölépíteni a virtuális Magyarország multját és jövőjét. Szellemi szövetkezésük öntudatos multbatekintés, melyből a jelen hangjait hallják fölcsegni. Az első szám heterogén jellege az igyekezet életrealitását jelenti, «tapogatózás» nélkül nincs fejlődés s ők ennek harcosai. Valóban azok, mert harcot hirdetnek mindennel, ami konvenció, irodalomban és művészetben egyaránt, bátran és a hitvallók öntudatával; hogy másképp látják a dolgokat, mint az előttük, vagy sokban a velük együttjárók is. Számukra az előttük lévő multszemlélet fikció volt s új historizmusukban él a valóság. Munka és élet, tudomány és művészet náluk egyet jelent : a magukra vállalt feladatok megoldását. Ehhez a bevezető számhoz is elhozták tudásuk gazdag eredményeit a folkloristák (Honti János), az építőművészek (Bierbauer Virgil), a szellemtörténészek (Szerb Antal), vagy az irodalmi élet multjának (Tolnai Gábor) és jelenének (Baróti Dezső) bűvárai, a társadalom-historikus (Erdei Ferenc) és az őstörténet kutatója (Buday Kálmán). A szerkesztő egyénisége és eddigi munkája nagy mértékben megnyugtató a jövőre nézve és bizalmat kelt örömmel üdvözölt új vállalatához. Buday György stílusos címlap-terve és szignetje nagyban fokozza az izléses kiállítású és értékes folyóirat megérdemelt sikerét.

K. S.

Heltai Jenő: Ifjabb. Regény. (Az Athenaeum kiadása.) — Ifjabb a Nemzeti Színház nagy hősszerelmésének és a Józsefvárosi Színház nagy szubrettjének, Egri Nusinak fia, Elemér, kit rövidség okáért neveznek így szülei, az ismerősök s az újságírók. Ifjabb Elemér t. i. már híresnek születik : a színházi újságok följegyzik elmés ötleteit, mindenki bámulja, kényezteti, rontja : apja és anyja, kik nem érnek rá vele foglalkozni, szép nagynénje, Egri Juci, a vidéki naíva, házitanítója, Turner úr, a gyámoltalan németszakos filozopter, szóval mindenki. Ifjabb ennek következtében önző kis csirkefogóvá fejlődik, ki az elemi iskolában ellopja társa uzsonnapénzét, majd a Nemzeti Múzeum ásványtárából akarja elemelni a nagy üvegyémántokat. Apja ezért egy szigorú intézetbe csukattja, honnan némi kis betörés végrehajtása után megszökik s betegen kerül haza. A nagy tragikus ráeszmél, hogy ilyenféle apró komiszságokat maga is elkövetett valamikor, tehát fia tőle örökölte a rossz hajlandóságokat. Elhatározza, hogy ezentúl igazi apja lesz a fiúnak s tisztességes embert farag belőle. Mindössze ennyi a meséje a regénynek, melyből még megtudjuk, hogy Juciból miként lesz a Nemzeti tagja, hogyan eszik szerelembe híres sógorával s hogyan múlik el ez is. Nusi Bécsbe szerződik, Elemér egyedül marad s most már nyugodtan foghat hozzá a szerető és gondos apa szerepének tanulásához.

A mese nem is fontos a szerzőnek, a könnyű fajsúlyú műfajok régi és kipróbált mesterének. Ő mulattató Unterhaltungslektürt akart a maga közönségének kezébe adni s ezt a célját el is érte. Ezúttal is régi kedvenc tárgyköréhez, az «írók, színészek és egyéb csirkefogók» világához tért vissza, hol a legotthonosabban érzi magát. Három színészfigurája,

noha van bennük egy kis klisészerűség, nagyon jó, sok-sok kitűnően megfigyelt ripacs-jellemvonással megrajzolt, s emellett egyénien is színezett. Ez a három alak él, aminthogy él az egész milieu, amely elválaszthatatlan tőlük. Családi és művészetük története fontos és értékes a regényben. Szeretjük hinni, hogy nem minden színészházasság ilyen, de kétségkívül van ilyen is, sőt még ilyenebb. Ezért nem foghatjuk rá a szerzőre, hogy realizmusában túlzás és stilizálás van. Rutinos művészetének mindent elhiszünk, ami a jellem- és milieu-rajz külsőségeit illeti. A komolyabb lélekrajzzal — mert ilyent is adogol a sok mulattató elem közé — már van némi baj. Juci Elemér szereti színésznövendék kora óta, gyereket is vár tőle, de mivel azt hiszi, hogy E. csak futó kalandot látott viszonyukban, hirtelen odadobja magát a félszeg és lehetetlen tanárjelöltnek. Kopott regénymotívum, s ahogy itt adva van, hamis. Elemér jórészt azért hiszi, hogy Ifjabb nem az ő fia, mert neki nem lehet «gazember fia», de hiszen mindig ismerte a maga multját. Miért csak a regény végén eszmél rá egy hosszú lélekrajz keretében? Zavartalan gyönyörűségünk telik azonban Ifjabb lelki formálódásának elemzésében, ez sikerült gyermeklélekrajz, még pedig egy — árnyékoldalai ellenére is — kedves és alapjában nem romlott kis lélek rajza.

Mondanunk sem kell, hogy sok benne az érzelmesség és humor, mint H. egyéb munkáiban. Humora ritkán csap át élesebb gúnyba vagy cinizmusba, erotikuma és pikantériája mérsékelten adagolt. Alakjai erős léhaságuk ellenére mégis a tisztesség felé orientálódnak. A jószívű szerző a könnyelmű, hiú és önző vén szoknyavadaszt is jó apává higasztja. Félünk, hogy ez is csak színészi póz nála a happy end kedvéért, de reméljük a legjobbakat. Stílusa

élénk, ötletes, bár ötletei néha kabaré-ízűek (ott volt mindenki, azonkívül még néhányan; afféle teremtette menyecske, aki egyik tűzről a másikra pattan stb.).

Irodalmunk kedves «utolsó bohém»-jének ez a munkája derült hangulatú, mindvégig mulattató, egy precíz sem unalmas olvasmány, s ő — mint már mondtuk — ilyent is akart írni, nem pedig valami súlyos problémával viaskodó komoly regényt.

Szinnyei Ferenc.

A Rákóczi-centenárium történeti irodalma.

A magyar történelem egyik legkimagaslóbb alakja: II. Rákóczi Ferenc minden alkalmi visszaemlékezés nélkül is újra és újra megihlette a történettudomány munkásait. Alig akad történész, aki kutatásai során ne került volna szoros kapcsolatba a nagy fejedelem alakjával — akár közvetlenül vizsgálva személyes ténykedését —, akár közvetve a magyarság multjára gyakorolt befolyásán keresztül jutva el személyének varázslatos erejéhez. A bőséges Rákóczi-irodalom komoly könyvtárat jelentő kötetei ékesen tanuskodnak emellett. Természetes tehát, hogy halálának két évszázados fordulója a magyar történeti irodalmat külső megjelenségünkben is impozáns munkákkal gazdagította.

A Rákóczi-év alkalmával megjelent és sajtó alatt lévő munkák között egyformán megtaláljuk a történetkutatás alapvetéséhez nélkülözhetetlen forráskiadványt; a részletkutatások aprólékos, gyakran száraz és éppen ezért szélesebb körök érdeklődésére számot nem is igen tartó feldolgozásait, valamint a nagyközönség számára készült, eddigi feldolgozások eredményeit felhasználó, népszerű összefoglaló munkákat, amelyek nem is óhajtanak többek lenni, mint

ami a történetíró egyik legszebb feladata: a magyarság szellemi életének gerincét alkotó művelt rétegek kezébe letenni II. Rákóczi Ferenc életének, nagyságának, a magyar történelem «Rákóczi-kor» alatt értett évtizedeinek ismertetését.

Rákóczira és korára vonatkozó forráspublikációkat az idei centenárium új kötetével gyarapítja. A sajtó alatt lévő «Archivum Rákócziánium» új kötete *Lukinich* Imre szerkesztésében Rákóczi felségárulási perének irományait; a fejedelem francia összeköttetésének aktáit (a francia külügyminisztérium levéltárából) és Károlyi Sándorhoz írott — a Károlyi nemzetség levéltárában őrzött — politikai és hadi vonatkozású leveleit tartalmazza. Ez utóbbiak kiadását az évforduló alkalmából a Károlyi család tette lehetővé, míg a többi irat és ugyancsak *Lukinich* által írt bevezető tanulmány kiadásával a Magyar Tudományos Akadémia hódol II. Rákóczi Ferenc emlékének.

A Magyar Nemzeti Szövetség megbízásából a Franklin Társulat kiadásában 21 tanulmány jelent meg a két kötetes *Rákóczi emlékkönyv*-ben, amelyet szintén *Lukinich* Imre szerkesztett. Ezek a tanulmányok a komoly és szigorúan tudományos történetírás hódolatát jelentik a nagy fejedelem halálának kétszázados fordulóján. Az emlékkönyv írói a Rákóczi-irodalom által eddig még összefoglalóan fel nem dolgozott részletkérdések komoly megvilágítását tűzték ki célul nemcsak az eddigi irodalom által már felkutatott és felhasznált adatok, hanem gyakran eredeti levéltári kutatások alapján. Írásmódjuk éppen az évfordulóra való tekintettel jobban alkalmazkodik a nagyközönség igényeihez, mint hasonló más ilyen jellegű tanulmányok stílusa. A részletfeldolgozások elengedhetetlen aprólékos adatai azonban nem mindig teszik lehetővé ennek meg-

valósítását. S ha a nagyközönség számára nem is jelentősen élvezetes olvasmányt valamennyi tanulmány, mint az ezután még külön ismertetendő Rákóczi-életrajzok, vannak oldalak, amelyeket az «Emlékkönyv» köteteiből élvezettel forgathat a laikus is. Élvezetesebbé teszi az Emlékkönyvet gazdag, s részben új illusztrációs anyaga. Kár, hogy a munka pompás kiállításához a reprodukciók nagyon gyengén sikerültek. Az ízléses, elsőrangú kiállítás ezen a téren mindenesetre több gondosságot érdemelt volna.

A 21 elsőrangú tanulmányt tartalmazó Emlékkönyv bevezető sorai: *Mikes* püspök előszava, míg a zárószót *Ravasz* László írta. A katolikus és protestáns püspök ihletett írásiban kidomborodik II. Rákóczi Ferenc nagy jelentősége, amelyet áhítatosan átérez osztály- és valláskülönbség nélkül az egész magyarság.

A szélesebb rétegeket az Emlékkönyv bevezető tanulmánya: «II. Rákóczi Ferenc élete» érdekelheti legjobban. Írója, a komoly történetírás eredményeinek összefoglalására hivatott tollú *Balla Antal* mindvégig érdekes és élvezetes formában ismerteti a fejedelem fordulatokban bővelkedő pályáját, belső életének irodalmi megnyilatkozásait. — *Lukinich Imre* «Az utolsó Rákócziak» című tanulmánya még élesebben mutatja II. Rákóczi Ferenc történelmi elhivatottságát, amelynek érzetét a Bécsből irányított nevelés sem tudott kiölni belőle, míg fiaiból ez az érzés már teljesen hiányzott. *Lukinich* másik tanulmánya «Ál-Rákócziak és a Rákóczi-kérdés a XVIII. században» világosan mutatja, mit jelentett a Rákóczi név varázsa. Bár mennyire ismerhette is az udvar, hogy a fejedelem fiai nem léphetnek apjuk nyomdokába s bármennyire tisztába voltak is azzal, hogy a magyarság sorsa nem érdekli a Rákóczi név e csenevész örökösait, minden-

kalandor felbukkanása komoly aggodalomra adott okot. Ez érthető is, hiszen a magyar nép minden rétegét, parasztot és nemeset egyaránt meghódított Rákóczi nagysága. «A Rákóczi kor társadalma» című tanulmányban *Mályusz Elemér* a barokk formáknak a magyar társadalmi életre gyakorolt befolyását vizsgálja, érdeklődési körébe vonva a kor egész kultúrájának ismertetését is.

Rákóczi Ferenc szabadságharcának legbiztosabb bázisát a hatalmas kiterjedésű Rákóczi-birtok jelentette. A legmagyarabb földesurat híven szolgáló birtok a fejedelem önkéntes száműzetése után — amit a hűségeskü le nem tévése miatt a hivatalos száműzetés követett — nagyrészt idegen, a magyar földnek csak a jövedelmét s azt is idegenben élvező császárpárti nagyurak kezére került. (*Wellmann Imre*: A Rákóczi-birtokok sorsa.) A Rákóczi-felkelés közjogi szempontjait *Polner Ödön* egyetemi tanár tette vizsgálat tárgyává, kimutatva azokat a sérelmeket, amelyek közjogi szempontból is igazolják a fejedelmet. — *Markó Árpád* «Rákóczi, mint hadvezér» című tanulmányában a múlt év folyamán a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent, hasonló című munkájának eredményeit foglalja össze. Rákóczi «pénzügyi politikáját,» a magasabb érteken forgalomba hozott rézpénzlet és ennek 60%-os daivalvációjával való eredménytelen kísérletezést *Huszár Lajos*nak «A kuruckor érmészete» című tanulmányából ismerhetjük meg.

Zolnai Béla «Rákócziról, az íróról értekeznek, *Kornis Gyula* pedig «A rodostói filozófia» lényegét foglalja össze. A *Császár Elemér*, *Pukánszky Béla*, *Emile Pillias*, *Molnos-Müller Lipót* és *Haraszti Emil* tanulmányai azt a nagy hatást domborítják ki, amelyet II. Rákóczi Ferenc nemcsak a magyar, hanem a külföldi iroda-

lomra és zenére is gyakorolt. Nemcsak az egykorú irodalom foglalkozik Rákóczival, hanem a későbbi irodalmi alkotásokban is fel-fel bukkan a fejedelem alakja. — A kuruckor költészetét *Szerb Antal* ismerteti, megállapítván, melyek a tényleg kuruckorbeli és a Thaly féle utánérett versek. — Rákóczi arcképeiről *Kampis Antal* írt tanulmányt, míg Rákóczi nevéhez fűződő grenoble-i triptichonról *Moravcsik Gyula*.

Két munkáról kell még megemlékeznünk, amelyek a Rákóczi-év alkalmával az olvasó közönség legszélesebb rétegei számára íródtak. A Magyar Szemle Kincsestárában *Markó Árpád* «II. Rákóczi Ferenc»-e a Kincsestár ismert szerény keretei között nyújt összefoglaló képet a nagy fejedelemtől. A hadtörténelem kiváló művelője ezzel a kis kötettel fényes bizonyosságát szolgáltatva annak, hogy szintétikus munkája semmivel sem marad egyéb munkái színvonalára és értéke mögött. *Markó* «Rákóczi-jában» természetesen a hadi események veszik át a vezető szerepet, de ha a hangsúly inkább a fejedelem hadvezéri tevékenységére szorítkozik is, ez nem visz aránytalanságot a kis munkába, amely végig figyelemmel kíséri Rákóczi sorsát Rodostóban való kényszerű megpihenéséig.

Az Országos Rákóczi Szövetség megbízásából a Dante-vállalat kiadásában látott napvilágot *Asztalos Miklós* közel ötszáz oldalas, bőségesen illusztrált munkája. Ha külső megjelenésben — úgy a kötött, mint a fűzött példányokra áll ez — messze mögötte marad is a Rákóczi-Emlékönyv pazar díszkötésének, a belső kiállítás, különösen pedig a képanyag sokkal szebb és gondosabb kivitelben került ki sajtó alól, mint az említett Emlékkönyvben.

Asztalos íráskészsége kétségtelenül alkalmassá tette őt arra a hatal-

mas feladatra, amelyre vállalkozott. Márki Sándor, kivételében ma már elavult, háromkötetes Rákóczi-élet-rajzának gondosan összehordott anyagára támaszkodva vezérfonálul a fejedelem önéletrajzát választotta. Emellett felhasználta a régebbi és a legújabb irodalom eredményeit is. Érdeme, hogy Rákóczi alakját és annak a kornak rajzát, amelyre a fejedelem egyénisége lemoshatatlanul rányomta bélyegét, nem elszigetelten tárgyalja, hanem beállítja a történeti fejlődés menetébe. Kimutatja azt, hogyan lett tudatossá az erdélyi fejedelmekben az az elhivatottság, amely feladatukká tette az országnélküli nemzettudat megőrzését és védelmét. A családi hagyományok ezt közvetlenül származtatták át II. Rákóczi Ferencnek, akit éppen ennek az elhivatottsága, tudata állított a szabadságharc élére. Bő részletességgel ismerteti a felkészülést, a Rákóczi-kor gazdasági, társadalmi és műveltségi viszonyait, majd a külpolitikai koncepciók egymást követő ábrándképeit, melyek hiábavalóságát a fejedelem még a száműzetésben sem ismerte fel. A sok csalódás és eredménytelenség mindinkább a kontemplatív élet felé vezette a fejedelmet, aki életét kolostori visszavonultságban fejezte be.

Ilyen hatalmas munkánál, mint amilyen Asztalos Rákóczi, még a legalaposabb kutató sem kerülheti el, hogy részletkérdésekben tévedésbe ne essék. Asztalos nem is azt tűzte maga elé, hogy a fejedelem életét és korát a forrásadatokhoz visszanyulva a szigorú történeti kritika szemüvegén át vizsgálja. Munkáját a széles rétegeknek szánta s ezek mindenesetre gyönyörűségüket fogják találni benne.

Seregszemlét adtunk II. Rákóczi Ferenc halálának két évszázados fordulójára megjelent történeti munkákról. Az önálló műveken kívül említést érdemel még *Wellmann Imre* elsőrangú összefoglaló ismertetése «A Rákóczi-év és a történettudomány» címmel a Magyar Szemle áprilisi számában.

Természetesen úgy a *Wellmann*, mint a mi ismertetésünk sem elégítheti ki II. Rákóczi Ferenc hatalmas alakja felé forduló érdeklődést. Ezek a kis összefoglalások éppen arra valóak, hogy bemutassák a nagyközönségnek azokat a munkákat, amelyek között ki-ki megtalálhatja azt, amelyik legjobban érdekli. A történettudomány ezekkel a munkákkal a Rákóczi-év alkalmához méltó formában áldozott a nagy fejedelem örök magyar értéket jelentő emlékének.

Dr. Pálfi Ilona.

Röpke tollal.

Azuros tájakon. Raffaelli Rafaela nővér könyvet írt a nagy ámulások földjéről. Szízi lélekkel és minden benyomásra fogékony, szűz szemmel járt Firenzében, Rómában, Tivoliban, Padovában, Veneziában s ezek az ezerszer megcsodált, ezerszer megénekelt szépségek az ő zetszerlen lelkének sokszor még újat is tudtak mondani. Áhítatosan és illetődötten járt ott és keresetlenül egyszerűséggel fordította le számunkra a szürke kövek és a színek beszédét, amelyekkel itt a természet a miniatűrök tiszta ragyogásába öltözik. Kötetét a képeknek gazdag sora díszíti. Jól esik köztük újra meg újra végigvándorolni ezeken a feledhetetlen tájakon. —m—

Lengyel királyok Magyarországon. A Magyar Mickiewicz Társaság egyik füzete a magyar-lengyel barátság ápolására. Jószándékú könyv, de ha valamire, úgy erre áll, hogy a pokol tornáca jószándékkal van kikövezeve. Palóczi Edgár összeböngészett néhány adatot azokról a lengyel királyokról, akik Magyarországon jártak. Szelíd és jelentéktelen történelmi tallózás a történelmi multak sűrűn használt biedermeier bájával levendulásra édesítve. Az egész nem tesz ki egy ívet. Csupa ismert adatot kompilál össze s léptenyomon megjegyzi, hogy ez a dolog, ez a tény még felderítésre vár. Többet ért volna, ha inkább egyetlen ilyen felderítésnek szentelt volna időt és fáradságot a szerző. Az efféle nyomdafestékpusztító játéknak nem sok értelme van. A lengyel-magyar barátság ügyét semmivel sem fogja előbbre vinni. —x.—

Egy tőnek három fakadása. Novélas kötet címének szokatlan, de a szerző, Szerdahelyi József rövid előszavában mindjárt megmagyarázza, hogy a tő a magyar föld, három fakadása pedig: a pásztor, a paraszt és az úr. Van negyedik fakadás is, az t. i., hogy az íróból úgy fakadtak ki ezek a történetek, mint "túlhevített kazánból a robbanás". (Ezt is ő maga vallja be előszavában.) Legtöbbször mégis a pásztorok fakasztották robbanásra. A kötet legtöbb novellája valami pásztor vagy kanászfortélyról szól. Legalább is ezek a legsikerültebbek a kis füzetben. Látszik, hogy a szerző ugyancsak érti az állatnevelés csinját-bínját és ismeri a hájakat, amelyekkel a pásztoremberek meg-

vannak kenve. Jóízűn, közvetlen egyszerűséggel zamatosan is tudja elmondani ezeket a történeteket. Már ha valami balladaszerű történetre kerül a sor, ahhoz nincs elég drámai ereje s hiányoznak a sötét izzású színek is. A kis kötetben így is van három-négy egészen jó novella. Tichy Kálmán illusztráló rajzai közül viszont inkább a balladái rejtelmességük sikerültek. (—)

Szavak árnyékomhoz. Az utóbbi idők legfurcsább verskötete. A hang Jakóbé, de a kar Ézsaué. A tartalomért állítólag Szántóné Kaszab Ilona felelős, de a forma Füst Milánt terheli. Eddig csak szórakoztató darabokat írtak társszerzők, most már, úgy látszik, unalmas lírát is fognak írni. Mert úgy történt, hogy Kaszab Ilona versei annyira megigézték Füst Milánt, hogy elhatározta a bennük szunnyadó értékek konzerválását. A szó szoros értelmében füstre tette hát a verseket, saját egyéniségével főzte fel őket, mint a rosszul sikerült lekvárt s így átdolgozva adta át őket a nyilvánosságnak. «Csodálatos különös versek voltak ezek» — írja az előszóban Füst, ezt a különös csodát azonban hiába keressük ezekben az átlag versekben, amelyeknek limonádéja legfeljebb kissé füstizűvé vált. Talán ez a különös az egészben, mert a többi csodát az átfésülés alighanem kigerebenezte belőlük, kikergette a képeket is, amelyek az előző szerint addig egymást kergették bennük. Nincs ezekben a versekben semmi érdekes, legfeljebb keresztretjvénynek jók, némi szellemi vegyelemzéssel kikeresni: mi bennük a Füst és mi a pára. —x—

Vitéz Rózsás József: Új magyar vartán. Versek.

A sok nagypipájú és kevésdohányú «irredenta» költemény között jól esik felfedeznünk Rózsás József tartalmas verseit. Nem a hangulat ihletéből születet e versek legtöbbike, hanem a megismerés döbbenetéből: halálosan beteg a magyarság életfája s csak egy új, tisztább, igazabb, bátrabb lelkiség nedvkeringése mentheti meg. Néhány verse (Meghal az apám, Sírnak a körüti fák) formái értékével is megfog, de a legtöbbben a tartalmi élmény őszintesége és a kifejezés nyers ereje az érték. Vérbeli katonaköltő: szembenéz a dolgokkal, de nem magasztalja a pusztulást, hanem izmos karral és a fajszeretet melegével küzd népe szebb jövőjéért. Sz.

SZÍNHÁZ.

Gordon Craig és a modern színpadi művészet.

Gordon Craig ígéretet tett, hogy a jövő évadban a Nemzeti Színház egyik előadásának színpadiképeit és figurinjait Budapesten fogja megtervezni.

A modern színpad nem az életet másolja. Nem is akarja. De ha akarná, akkor sem tudná. Nem tudta a fejedelmi pompában tündöklő renaissance-színpad sem, amelyre világhíres építészek és scenikai ezermesterek varázsoltak palotákat, káprázatos függőkerteket és soha nem látott romantikus tájképeket; nem tudta a meiningenizmus sem, amely pedig addig ment a színpadi élethűség keresésében, hogy a paloták termeibe korhú bútorokat állított, a történelmi hős ruháját, fegyverzetét a múzeumok gondosan őrzött példányai után készíttette el, szabadtéri jeleneteiben pedig annyi gonddal festette meg a hatalmas vászonnáttéreteket, az úgynevezett prospekteteket, hogy a nézőt méltán bámulatba ejthette a színpadi mázoló minden aprólékosságra kiterjedő figyelme. Meg volt festve a fán minden levél, csak a levél a színpadi vihar dühöngésében sem rezdült meg; szilaj, szívárványos vizesés szakadt le a mohával belepelt sziklákról, csak a szikrázó víz mozdulatlan képpé fagyva némán állott; forró napsugár öntötte el a prospektet tündöklő tájait, de a festett napsugár még akkor is ott vibrált a képen, amikor elöl a színpadot a dráma cselekményének haladása nyomán komor alkonyati homály borította. A renaissance színpadán az architektura uralkodott, a színpad tehát az *akart* lenni, amit mutatott: a valóság; a realizmus korában a színpadi piktúra dominált, a színpad tehát kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a valóságnak csak lehetően hű képét adja. Mind a két irányt a kor szülte s mindkettőn keresztülágazott az idő.

A XX. század elején megindult az európai színpadokon a keresés. A színpad előbb óvatosan, majd egyre erősebb forradalmi eltökéltséggel lehányja magáról a naturalizmus és realizmus rabszolgabéklyóit, — a levetett béklyók helyett ugyan időről-időre az *izmusok* újabb és sokszor még terheesebb béklyóit rakja magára, — de a sok hasztalan keresésnek, fáradságos kísérletezésnek, hamar teóriákba merülő újabb akarásnak idővel mégis meglett az eredménye: a színpad megszabadult a sok rája rakott felesleges ballaszttól, leegyszerűsítették, azzá lett, ami a rendeltetése: nem az élet kópiája, hanem a drámai cselekmény színterének jelzése.

Appia, a világitási technika úttörő nagy mestere s az angol Gordon Craig, az első merész, intellektuális rendező eszmélt rá elsőnek arra az alapigazságra, hogy a színpad deszkái nem az életet jelentik, a színpadkép nem a valóság, hanem csak annak látszata. Ebben a megismerésben rejlik Gordon Craig munkásságának nagy jelentősége a modern színházjátszás történetében. A valószínűnek a valószínűtől való szigorú elválasztása az az

alap, amelyet az új színházijátás számára lerakott s amelyen a modern rendezés művészete ma is áll. Gordon Craignak egy egész világgal kellett megküzdenie, amíg ezt a multtal homlokegyenest ellentétes tételét a színpadi szakemberekkel s a közönség megértő részével el tudta fogadtatni. Harcolt a megnemértés ellen. Teóriáját folyóiratok hasábjain s vaskos könyvek sok száz oldalán meggyőző erővel bizonyította be, de a gyakorlatban, eltekintve néhány ragyogó rendezésétől több ellenségeskedésre, mint dicsőségre és elismerésre talált. Hamar elérte az úttörők tragédiája. Előbb lett az új színházijátás lexikonalcímme elskatulyázott profétája, ritkán megértett, de annál többször idézett kútforrása, mint gyakorlati beteljesedése. Mert talán nem is igazi harcos természet, aki, ha valamely igazságra ráeszmélt, igazsága mellett bárkivel megküzdeni s ezért a véksőkig kitartani tud. A siker nem buzdította új csatákra, a sikertelenség pedig hamar kedvét szegte. Ilyenkor duzzogva, elkedvetlenedve visszavonult s csak a távolból figyelte lángoló szemekkel régi, hűtlen gyermekét, a színpadot. Mennyit kellett reménykednie és csalatkoznia színészen, színpadban, közönségben, amíg az élő szó színpadától a bábszínház mechanikus némaságáig ért s amíg arra a meggyőződésre jutott, hogy jobbba becsüli az élettelen fabábút az élő, hús-vér színésznél: mert a bábú jobban megérti és pontosabban követi akaratát, mint a legtehetségesebb színész.

Gordon Craig színpadi elgondolásának hatása nem is hazájában, Angliában jelentkezett, hanem a színpadi újatakarás iránt sokkal fogékonyabb kontinensen, különösen a Németbirodalomban és Oroszországban, ahol a fejlődés alapfeltételei: a fejlődő színpadi kultúra egyrészt, az előretörő színpadi technika másrészt sokkal inkább adva voltak. Shakespeare és Irving hazája, — bármily különösen hangozzék is, — a színpad és a színpadi rendezés történetében soha sem játszott különösen jelentős szerepet. Mindenesetre kevésbé jelentőset, mint a multban a fényűzésükkel pompázó olasz renaissance-színpadok vagy a legutolsó évtizedekben München, Drezda vagy Düsseldorf. Berlin és Moszkva színpadi kultúrájának magaslatára pedig soha sem jutott el. Ezekben a városokban teljesedett be mindaz, amiről Gordon Craig álmodott, amiért harcolt s amire teóriáját építette s az intellektuális rendező, a fegyelmezett színész és a minden technikai lehetőségre felkészült színpad harmóniája.

Gordon Craig hirdető apostola volt a modern színpadnak és színházijátásnak; Reinhardt és Meyerhold és még sokan mások, az előbbieknél nem kisebbek, csak kevésbé ismertek, a gondolat valóraváltói. Nem Craig-epigonok! Sőt ellenkezően, solitaire gondolkozó és dolgozó művészek, akik a gyakorlatban sok-sok tekintetben messze túlhaladták Craiget, de Craig mégis tagadhatatlanul előd volt, a gondolat atyja, akinek talán csak az volt a hibája, hogy sokat gondolkozott s gondolataiból a praxisban túl keveset váltott valóra.

A modern színpadi rendezés ma már nemcsak művészet, hanem tudomány is. Hisz alapos készütség és komoly tudás nélkül nincs igazi művészet. A veleszületett tehetség elengedhetetlen feltétele a művészetnek, de a legnagyobb művészt is csak a tehetséggel párosult tudás és kultúra avatja művészete mesterévé. Ebből a megismerésből született meg az utolsó évtizedekben az intellektuális rendező, aki nem színész, bár a színészkedés minden csinját-bínját ismeri; nem esztéta, bár az irodalom és a dramaturgia minden szabályában jártas; nem scenikus, bár a színpadi technika minden

fogásának alapos ismerője ; — a modern színpad új embertípusa, keveréke a tudósnak és a művésznek : a színpad rajongója, mert művész ; a színházjátszás tudósa, mert művészete a színházjátszással kapcsolatos tudományok teljes ismeretét követeli meg tőle.

A modern rendező elgondolásában a színpadkép nem végcél, hanem csak eszköz. Eszköz a dráma cselekményének, a drámai történések helyének szemléltetőbbé tételére. Az új rendező elvet minden feleslegeset s csak azt tűri meg a színpadon, ami a dráma cselekményéhez okvetlen szükséges, tehát ami játszik, aminek éppen olyan fontos szerepe van a játékban, mint a színésznek, mert nélküle a színen csak recitátor, de nem játszik igazi színházat. A színpadnak ez a lehetőségig való leegyszerűsítése, — ha a dráma szellemének megfelel, — sokkal erőteljesebb és kifejezőbb, mint a naturalizmus sok oda nem való, tehát felesleges rekvizitummal megrakott színpadképe. A dráma szelleme ! Gordon Crail hangoztatta először, hogy a színpadon nincsenek elskatulyázott játéktípusok, csak dráma van, amelyeknek szellemét a színészek egymással és a térben való játékának maradék nélkül érvényre kell juttatnia. Minden drámának megvan a maga stílusa, tehát annyi rendezői stílus van, ahány dráma kerül a színpadon előadásra. És éppen ez a terület, amelyen a rendező egyénien újat és művésziat alkothat vagy jóvátehetetlen hibát követhet el a dráma és a színpad ellen. Az a legjobb rendező, aki a legmélyebben hatol bele a dráma szellemébe s az író szándékát a színész speciális művészetének s a színpadi technika minden adottságának igénybevitelével a legtökéletesebb formában tudja a közönség számára érzékelhetővé tenni. Maga a rendezés, a rendezés stílusa nem lehet végcél. Arra a sokszor hangoztatott vádra, hogy a modern rendező a dráma rovására önmagát tolja előtérbe, azt lehet válaszolni, hogy a modern intellektuális rendezők között is van annyi rossz, mint amennyi — kevés — jó volt az új rendezői típus megszületése előtt. Aki magát modernnek mondja, még nem okvetlenül művész.

Abból a magból, amelyet a modern színpadi rendezés terén Gordon Craig hintett el, kevés hullott a magyar színpadokra s még kevesebb fejlett a közönség megértő buzdítása mellett terebélyes fává. A küzdés, keresés, kísérletezés utolsó harminc esztendeje csaknem nyomtalanul repült el a magyar színpad fölött s ha volt is szent célokért buzduló nekihevülés, mint a régi Thália, az akarat, mint sok magyar nekibuzdulás, hamarosan lelankadt s ha itt-ott akadt is egy-egy újszerű produkció, amelyre a közönség felfigyelt, az leginkább a külföldön látottak hatása alatt keletkezett vagy a legjobb esetben a külföldi eredményeknek a magyar színpadra való átültetése volt. Akadt az utolsó évtizedben több ilyen színpadi attrakció, amely nem a darab irodalmi értékének, hanem a rendezés újszerűségének köszönhetette sikerét. De ez is csak töredékes jelenség volt, a sok homokban felcsillanó ritka aranyporszem ; nem fejlődési folyamat, melynek kezdete, folytatása, emelkedése, esése, kulminációja van. Különös jelensége a magyar művészi életnek, hogy egyedül a színpad nem vette ki részét az újatörekvés, az újatörökvés több évtizedes küzdelmeiből. A magyar zene, festészet, szobrászat, az irodalomban különösen a líra, végigszenvedte az új idők vajudásának minden keservét s olyan eredményeket tud felmutatni, amelyekre méltán büszkéek lehetünk. Csak egyedül a színház gubózta be magát a honi tradíciók ködmenébe. Egyet azonban mégis elért. A modern színpadkép, az új dráma keresése helyett kitermelte a maga specialitását : a karnier-szindarabot. Sok esett ember könnyű érvényesülésének Wunschtraumját. Semmi egyebet . . .

A francia színpad sem dicsekedhetik a színpadi rendezés terén a lángoló akarások és elért eredmények ragyogó glóriájával. De a francia színpadnak mindig volt egy Antroneja, Copeauja, vagy Dullin-je, aki a selejtes árú kiszorításával vissza akarta adni a színpadot az irodalomnak, amely szülte és halhatatlanná tette. Nekünk, sajnos, sem Antoineunk, sem Coppeaunk, sem Düllinünk, de Gordon Craigunk, Reinhardtunk, Sztaniszlavszkink, Meyerholdunk sem volt; a mi színpadaink, — még a legelőkelőbbek is, — csak a sikert nézték s megfélekedtek arról, hogy a színházban a legmagasabbrendű művészet a legjobb üzlet.

Reméljük, hogy amit a mult elmulasztott, azt a jövő bőségesen pótolni fogja.

Somogyi Gyula.

Akárki.

Hofmannsthal misztériumának szabadtéri előadása.

Kilenc esztendeje már megszólaltak magyarul az osztrák költő füszeres verssorai, melyekbe az ősi erkölcsi tanulságot öltöztette. Akkor a miskolci színtársulat mutatta be fővárosi szereplők bevonásával, Kállay Miklós biztos stílusérzékű, nemes zengésű fordításában, nagy buzgósággal, de a hevenyészetség némi zavaró hatásával.

Most a Budapesti Szimfonikus Zenekar állat- és növénykerti előadássorozatában éledt újra, napjaink irányzatának megfelelően «szabadtéri» játéknak felszolgálva. Az állatkerti nyári vendéglő viharvert, vaszenesátora eszményi szabadtéri színpadnak nem éppen mondható. A salzburgi székesegyház zárt előterének kitűnő látási és hallási lehetőségeiről itt szó sincs; a mindenütt fenséges égboltozaton meg az igézetet eléggé megbontó pályaudvari zajon kívül ide a «reális» világból valóban nem sok kerül. A helyett, ami a rendezőt munkájában támogatná, több az olyan természeti «adottság», amit le kell küzdenie.

Pütkösti Andor tudása és odaadó szeretete mégis megküzdött ezekkel a nehézségekkel; munkájából a levitézlett évadnak egyik legérdekesebb és legmegkapóbb mozzanata támadt. Abból indult ki, hogy az

eszköztelenség útját kell választania, nem rekvizitumokkal, hanem lélekkel hatnia. A lelket pedig — ez is igen finom találata — a magyar régiség hangnemében igyekezett megfogni. Ennek valóban semmi akadály. A mindig «más konyháján főző» Hofmannsthal a dráma klasszikusainak kijáró sérthetlenségre igényt valóban nem tarthat, a téma, amit a maga módján feldiszipet, igazi közkincs s ha úgy tetszik: miért ne lehetne akár a «magunk jóságá?» Jedermannja most bővérű, középkori magyar úr lett, magyar az egész házatája s még maga a Halál is subában, túrisüveggel jelent meg, mint az élet nagy számadójuhásza.

Az előkelő szereposztású előadás is következetesen ezt az elgondolást szolgálta, — meglepően jó eredménnyel. Kiss Ferenc Akárki-alakításában egy szemernyi sem volt a Moissi beteges miszticizmusából, mellyel valószínűleg színpadi hagyományt teremtett. A mi jeles művésznünk végleg szakított ezzel a hagyománnyal s «dobzódo» magyar urának nagy rangossága, majd őszinte megrendülésből fakadó megigazulása csak annál erősebben megfogta a lelkeket. Gyönyörű dikciója, mely a «szabadtér»-nek még az árnyalatokat sem áldozta fel, külön is megbecsülést érdemel. Ebben a vonatkozásban Gyöngyössi Erzsébet Molnár Aranka is pompásan megfelelt a «helyi» kívánalmaknak. Lehotay, Sugár és Toronyi súlyt

adott feladatának. Helytálltak a többiek is, kivált Lánczy Margit a fiatal Tapolczai meg Várkonyi tartózkodó voltában is jóízű magyarsága hatott kitűnően. Szépek és meghatóak voltak a felvonulások, ezek hatását a László Sándor stílus-tartó zenekisérete is nagyban támogatta.

Rédey Tivadar.

Szabadtéri Passio-játékok Budaörsön. Valamivel több mint egy éve tartanak már a főváros környékén levő Budaörs derék magyar svábjai a községük melletti Kőhegyen passio-előadásokat. Ezek, mint a nagy kőszínházak slágerdarabjai, éppen most érkeztek el diadalútjuknak első határkövéhez : az ötvenedik előadáshoz. Egy lelkes és derék tanítóznak, Bató Gézának volt az ötlete az, hogy a budaörsi sziklás és kopár hegy a passiójáték Golgothája legyen belőle. Nemcsak az emberi életben, hanem a történelemben is van visszakanyarodás. Sokan már új középkor, új renaissance gyöngye hajnalpirját látják. Lehet, hogy be is igazolja őket az idő. Annyi már is való, hogy a ma egyoldalú anyagi kultúrájába, gépmádatába és rekordhajszolásába belecsömörlött ember megint odafordul sóvárgó lélekkel a vallás misztikumai felé. Ébredszik már a lélek, amelyet nem lehet ólomszürke robotruhába bujtatni. Talán ez az oka, hogy mostanában többhelyütt rendeznek passio-előadásokat. Viszont a mai kor kollektívizmusa hozza magával, hogy kidöntik a színház négy falát s ott az Isten szabad ege alatt látványosan, nagy tömegek megmozgatásával mutatnak be szabadtéri játékokat. Talán így foghatnók meg jobban, hogy a színház utána megy a tőle hűtlenül elpártolt közönségnek s ezzel mintegy visszatér hajdani önmagához. Úgy hisszük, ez a kettő az eredője a budaörsi szabadtéri passio-játékoknak, amelyek egyesítik az

újjáébredő vallásos érzést s az élre szökent kollektív eszmét.

Budaörsöt ma már sokszor mint a magyar Oberammergaut emlegetik és nem is joggal. A régi görög színpadok, vagy a római amphiteatrumok hangulata fogja el az embert, ahogy helyet foglal a hegynyereg hátsó részén fölfelé ugró széksorokban. Valóságban itt van előttünk a város, Jeruzsálem . . . Sorban egymás mellett a szinedrium, Jairus háza, a templom előcsarnoka s oldalt kiugrón Pilátus oszloptornácós palotája, homlokzatán a római sassal és az ott gőgösködő S. P. Q. R. betűkkel. Gongütésre Haendel-muzsika áhítatos ütemei hangzanak fel és egyszerre mint hangyaboly megélnék a város. Futkározó utcagyerekek, keleti festői öltözötű nők amphorákkal, szakállas zsidó vének, a helytartó palotája előtt a bíborköpenyes centurio parancsára őrséget váltó római katonák. Amott két szeliden füvelő bárányka . . . A hegytetőről pedig a lenyugvó nap aranyfényében most jön lefelé méltóságteljesen az Úr kék köntösben, piros palástosan s nyomában csendesen lépegetnek tanítványai. Ahogy megszólal, lágyan és mégis férfiasan zeng a szava és nem tudja szétharapni azt a tetőt borotváló szél sem. Érdekes és illuziót keltő. Amikor a Getszemanekert-jelenetre kerül a sor, már este van, fenn az ég lámpásai, a hold és a csillagok világitanak az áhítatban eggyé olvadt játzó és a nézőközönség feje fölött, eltűnik a budaörsi Kőhegy s az a benyomásunk, mintha valóságosan a Getszemanekertet látnók.

Zugó taps helyett az áhítat hangtalan fűlőhajtása hallik a közönség soraiból. A kétszáz színjátzó sugározta ezt át s közülük Jézus megszélyesítőjének, Bató Lászlónak valóban tehetséges művészi alakítását valamennyien megőrizték.

Mihály László.

Il libro segreto.

Gabriele d'Annunzio emlékrapszodiája.

A Vittoriale néma remetéje ismét megszólalt. Hosszú évek hallgatása után, amelyben csak néha csendült meg egy-egy messaggio acélosra edzett szavainak érces harangjátéka, most ismét oldalak százai zsúfolva a legjellegzetesebb d'annunziói szépségekkel. Aki állt már a Vittoriale tiszta tetőin a Garda-tó igéző kék tekintetével szemben, a babérfák és ciprusok zöld zsolozsmájából égre harsanó hadi árboc vártája alatt, aki bolyongott a bozotos utak antik márványtorzói s mennyei mosolyok szépségétől édesülő, ismeretlen szentjei közt, az megérti a hosszás hallgatást és a váratlanul megduzzadt szavaknak ezt a hömpölygő áradását is.

Ez a méltóságos magány, amelynek árnyát mégis a déli édesség mosolya bronzosítja át, hallgatagon halmozza a ki nem mondott szavak feszültségét, gyűjti az álmok aransúlyát, sűríti a semmibe sovárgó vágyak viharát, míg egy napon maguktól fel kell szakadniok a zsilipeknek, hogy napfényre zúdulhasson az álmatlan éjszakák álmokincse. Különösen áll ez olyan temperamentumra, mint d'Annunzio. Sokan azt tartják róla, hogy az olasz Byron. Kevés olyan nagyszerű, tékozló, vakmerő kalandokban gazdag élet van, mint az övé. Veszedelmes élet, kegyetlen másokhoz és önmagához is, tele szertelen csapongásokkal, álmokká magasztosított tettekkel és tettek szilaj erejévé valósult álmokkal, szüntelen lándzsahegyre kelve a törvények szigorával. De míg Byron az élet féktelen változatával fűtötte művészetét, addig d'Annunzio elragadtatott és emelkedett művészetének egész szépségével illatta át és fokozta fehér izzásúvá élete duzzadó teltségét. Byron a szabadság győzedelmes gyeplőit ragadta meg a romantika száguldo paripáin, d'Annunzio a romantika bíboros lobogását, alakzatainak merész és zabolátlanul csapongó sokféleségét merevítette klasszikus márványok nemességébe. De azért nem szárnyalt kevésbé vakmerőn s ha kettőjük közül valamelyik a költészet és hősiség közös phaetoni napközelségébe suhant föl, úgy az d'Annunzio volt, ha nem restelte is a Pegazus lángszárnyai közé a benzinmotor prózai berregését bekapcsolni.

Nem csoda, hogy egy ilyen élet, az állandó feszültségnek és a szüntelen tettekre serkenő nyugtalanságnak ez a zsongó köpüje időről-időre szükségét érezte, hogy magába mélyedjen, keresse, megfejteni próbálja a tulajdon titkát és azt a rejtelmes összefüggést, amely közte és a tárgyak között van. Micsoda mámort adott neki a világ végtelen változata, kultúrák egymásra halmozott szépsége, századok és szellemek kavargása és micsoda mámort adtak az ő belső tüzei a holt anyagnak? Az élet nyugalomra hajló alkonya különösen alkalmas az ilyen talányfejtő elmélyedésre. Az élet valóságának legnyugtalanabb és minden titkot tagadó vándora, Strinberg is így döbbsen rá élete végén a lét millió rejtélyére s így kereste a Kék Könyvek rapszodikus himnuszaiban és marcangoló deprofundiszaiban a kristályok kőszívében szunnyadó szerves életet, az álmok, a vágyak, a tettek s a kövekből, formák-

ból, színekből és hangokból fakadt s a rajtuk keresztül hömpölygő cselekvés misztikus harmoniákba törvényesülő alchymiáját.

A szavaknak és megérzéseknek ilyen bűbajos alchymiája D'Annunzio minden vallomások könyve is. Ezoterikus borzongások remegnek bennük. Olyannak tetszenek egy bámulatos bőségben feltornyosuló élet tetőjén, mint a Montserrat gerincén a csúcsok szeszélyes sziklakövéleteinek lobbanásuk legmámorosabb pillanatában megdermedt lángjai. De érezzük, hogy a lángok gyökere mélyen a hegy szívében dobog s az ismeretlen mélységek titkáiból türemlett fel bíboros naptüzekben tündöklő tarélyuk. Elhisszük, hogy itt őrizték a földi lét legtitokzatosabb drágaságát, a Grált, de meggyőződésünk az is, hogy a beavatottaknak itt tárul kapu, hogy az ismeretlen révületek elragadtatásába káprázzanak.

Igy tárja ki D'Annunzio is a *Libro segreto* márvánnyá kövült szóto bogásaiban legbensőbb énjét félig-meddig nekünk, de talán még inkább önmagának. Mert ez a könyv szinte a csúcán áll annak a sornak, amely egész külön csoportot jelent a költő művében. Kezdte a sort még 1910-ben a *Forse che si, forse che no*, folytatta a *Contemplazione della morte*, majd a *Leda senza Cigno* s a *Libro Segreto* előtt legjellegzetesebben terebélyesedett ki a *Notturnóban*. Ezek a könyvek nemcsak tárgyukörük hasonlósága révén tartoznak össze (csak a *Forse che si*-nek van regényformája), hanem azért is, mert hennük egészen más a köztudatban élőtől lényegesen különböző D'Annunzio nyilatkozik meg. Ez a D'Annunzio sokkal fogékonyabb az árny, mint a napfény örömei iránt; mikor önmagába száll le, mintha Hekate sötét birodalmának kapuit feszegetné; a hedonista derű sugaras hőse helyett az éjféle lélek, amelyben sejtések, zsongások borzongnak, ehhez képest különben tobzódó gazdagságban dagadó előadása is sokkal tartózkodóbb és tömörebb. Az emlékiratnak egy neme ez a könyv és mégsem egészen az. Sokkal több annál és sokkal kevesebb is. Nincs benne semmi rendszer. Az író nem akarja folyamatosságba fűzni emlékeit, nem akar vallomást tenni, meggyónni, hűséges tükörképet adva életéről. Más ez a könyv, mint gyónás, belső forró töredelem, amely a maga frissen felbuzgó rendszertelenségében halmozza egymásra, amit egy mérhetetlenül gazdag élet emlék- és reflexióbányája káprázatos bőségben ont. Visszaemlékezések, naplótöredékek, egy-egy életdarabot jelentő tanulmányok, töredékek zsúfolódnak, kuszálódnak ebben a kötetben. Van ebben a kötetben csodálatosképpen az is, amit legkevésbé várhattunk volna attól a D'Annunziótól, aki sohasem állta a kritikát, sőt egyenesen gyűlölte kritikusaikat! Önkritika, mégpedig túl a műhelytitkokba bepillantást adó önleplezésen. Szinte szembenáll önmagával és az alázat bátorságának kenytelenségével tesz vallomást legbensőbb írói titkairól, mikor ilyeneket leír: «Hányszor éreztem, hogy ösztönöm fölülmulja észbeli ügyességemet és megelőzi mesterségem minden ravasz fogását» — vagy «Igazában mint művészíró a tunyaság idejében nőttem, ott kerestem magam és megtaláltam a csüggedés idején».

Van ebben a könyvben valami hitvalló szándék is. De éppen ez teszi vallásilag teljesen ködössé, zürzavarossá. A katolikus misztikum ezoterikus illumináltsággal kuszálódik. Másutt buddhista és mazdaista tanok furcsa dualizmusa hirdet babonás keleti aszkezist, amelyből egyszerre a maga szertelen mohóságával robban ki a régi gyönyörzomjas D'Annunzio s szinte a *Forse che si* egykori szenvedélyességével tör lándzsát a kizárólagos érzéki szerelemért. Ezek után teljesen érthető, amin talán némelyek csodálkoz-

tak, hogy Róma a könyvet úgyszólván rögtön megjelenése után indexre tette.

A halálközelség őszintesége ad súlyt és hitelességet ennek a vallomásnak. Bár soha nem lehet tudni, hol kezdődik D'Annunziónál a póz és az őszinteség, vagy nemcsak a póz-e teljesen őszinte nála. Tragikus napok szültkék a Titkos Könyvet, amint azt Angelo Cocles a vaskos kötet rövid előszavában elmondja. A költő ismét a halálba készült s akkor adta át neki ezeket a lapokat, rajtuk a feljegyzéseket, amelyeket néhány éven át szinte éjszakáról-éjszakára készített, mégpedig a legvakmerőbb őszinteséggel, nem azért hogy gyónjon, hanem hogy feltárja önmagát.

A rövid előszót hosszabb bevezetés követi, amelyben a költő életrajzát foglalja össze messze abruzzói ifjúságának gondtalan napjaitól szerelmeken, küzdelmeken, a háború napjain át egészen addig, míg a Vitoriale magaslátán a halált nem kereste. Azután következik maga a mű, a Titkok Könyve. Négyszáznegyvennyolc oldal, szinte egy lélekzetre kiöntött, megszakítatlan folyamatosságban, nem oszlik részekre, fejezetekre, írásjelek nem választják el a mondatokat, csak mint a zenét, hangközök és szünetek. Csakugyan olyan ez a könyv, mint valami hatalmasan eláradó gigászi szimfónia, amelyben érzelmek és emlékek, sejtelmek és látomások, jelen és mult, dolgok és dolgok szimbolumai, árnyak és képek, fényben tündöklő napok visszagsárgázása, az élet leghomályosabb rezdülései fonódnak össze végtelen szövevényű zenévé.

Kállay Miklós.

A paraszt-országok.

Irta: Ferenczy Valér.

A parasztság problémái ma a levegőben vannak. Nem kell éppen csak holmi hírlapi polémiákra gondolni, amelyekkel nem egyszer találkozunk; a «földhöz gyökerezett népiség» és «gyökérvesztett városiasság» jelszódobálásain túl, még a magunkfajta «rögtől elszakadt» magyar entellektüel is érezheti, hogy a parasztság korunk égető kérdéseinek mondhatni archimedesi pontjává lett. És ily szemszögből nézve, alighanem az se véletlen, ha angol ismerősünk hívja fel figyelmünket egy, Angliában az új könyvek közt is leginkább feltűnést keltő munkára, H. Hessell Tiltman «Peasant Europe»-jára, amelyben a magyar olvasót első sorban az ragadja meg, hogy éppen angol szerző volt az, aki szükségét érezte annak, hogy bejárja a parasztságokat és közvetlenül érintkezve, barátkozva Középeurópa legkülönbözőbb fajú és nyelvű parasztjaival, fesztelen, bizalmas beszélgetésekből szerezzen első forrásból tudomást Európa e nagyfontosságú néposztályának helyzetéről, bajairól, törekvéseiről. Ha meggondoljuk, hogy Angliában a lakosságnak 80 százaléka városokban lakik, ha arra emlékezünk vissza, hogy hosszú angolai tartózkodás folyamán, a nép legkülönbözőbb rétegeivel érintkezve, sem találkoztunk ott paraszttal: csaknem mint sorsiróniára döbbenünk rá arra, hogy épp a standardizált, ipari Angliából való szerző az, aki átfogó, eleven, frappáns képet tár elénk a paraszti világról, amelyhez nekünk, nemcsak nemzetgazdasági s politikai vitatkozásokban, de legegyszerűbb kapcsolataink, élményeink révén is százszor több közvetlen közünk van, mint neki, az angolnak.

Tiltman aránylag fiatal szerző ; a munkáspárt tagja volt, egyik első, nem túl érdekes könyve az akkor még munkáspárti vezérről, Ramsay MacDonald-ról szól. Ezúttal szerencsés kézzel választotta meg a témát — bár másrészt tagadhatatlan, hogy nehéz feladatra vállalkozott. Európa parasztnépeinek sokrétű kortörténeti adatait, viszonylatait kellő arányba helyezni, a regionális problémáknak mindig a megfelelő helyet juttatni a nagy, általános, világ-gazdasági és szociális kérdések keretében : szinte emberfölötti vállalkozás. Lehet, hogy a szigorú bíráló találna is helyenként a könyvben aránytalanságokat ; nem lehetetlen, hogy a szerző, azon a réven, hogy itt-ott az egyik néphez közelebb férközött, nyelvtudása és egyéb külső körülmények révén, mint másokhoz és így egyes tüneteknek, pl. az ukrán irredentának jelentőségét egy árnyalattal túlhangsúlyozta. De ami a legfontosabb : a könyvön végigvonul alapvető jóhiszeműsége és a meleg, emberi közösség érzése, amellyel a parasztfajtával foglalkozik. Statisztika és szív — e két, látszólagos ellentétes elem igen szépen egyesítve van az angol szerző könyvében.

Az országok, amelyeket Tiltman bejárt s amelyekről könyvének fejezetei szólnak, a következők : Ausztria, Jugoszlávia (itt behatóan foglalkozik a horvátokkal, akiknek vezéreivel, a jugoszláv hatóságoknak minden szigora, vizsgálása ellenére is, közeli érintkezésben állt), Bulgária, Románia, Besszarábia, Bukovina, Magyarország (úgy Csonkamagyarország, mint az elszakított területek), Lengyelország, Csehszlovákia. Könyvének tárgya az a kerek százmillió ember — férfi, nő és gyermek — akik ezen a, Szovjetország határáig terjedő, túlnyomóan parasztlakta területen a földet művelik, és minden regionális, faji, vallási, nyelvi és nemzeti különbségen túl, oly sokban hasonlítanak egymáshoz. «A paraszt két fő jellemző tulajdonsága a hagyományosság és a türelem», írja egy helyen. Korántsem csupán foglalkozási ágat lát a parasztságban, hanem életformát, a föld művelésének apáról fiúra szálló hagyományát. «Nagyobb a lelki rokonság (affinity) a volhiniai, lengyel uralom alatt élő ukrán paraszt és az Eszék-vidéki, jugoszláv uralom alá került horvát paraszt közt, mint a birminghami mérnök és a déli walesi szénbányász között». Az író szempontja tehát alapjában egységesítő, átfogó, ami azonban — és ez úgy véljük, egyik főérdeme a könyvnek — korántsem csábítja arra, amire a kísértés nagyon is közelfekvő, hogy alábecsülje a nemzeti szempontokat, azokat a helyi adottságokat, amelyekben faji, vallási, nyelvi különbségeken kívül a kulturális színvonal különbsége is elsőrendű szerepet játszik. Így igen nagy jelentőséget tulajdonít az irredentáknak ; ismét és ismét hangsúlyozza, hogy részben a békeszerződések tévedései, részben a világháború végeztével beállott hatalmi *fait accompli* révén egyes parasztnépek, (köztük persze az elszakított területek magyarsága) olyan államok elnyomása alá került, amelyek kultúrában száz évvel hátrább vannak, mint a hozzájuk csatolt népi kisebbségek. Főleg két államnak, Jugoszláviának és Romániának hatalmi elnyomása a hozzájuk csatolt népi kisebbségekkel szemben, mondhatni, borzalmasan bontakozik ki Tiltman könyvében. Így az előszóban jelzi, hogy csak általánosságban, nevek említése nélkül mondhat köszönetet annak a sok parasztembernek, aki, akár házában négy fala közt, akár pedig, mint nem egy ízben történt, az egész falu egybegyült lakossága előtt tájékoztatta a maga és társai sorsáról. Ugyanott azonban «nem mulaszthatja el, hogy el ne ismerje azt a buzgalmat és erélyt, amellyel a két országnak rendőri hatóságai igyekeznek meggátolni a külföldi utast abban, hogy beszéljen a paraszttal és onnét tudja meg az igazat arról a politikai s gazdasági helyzetről, amelynek egész népek a szen-

vedő részesei — a helyzetről, mely közvetlenül a békeszerződésekből ered s amely a kormányok számára állandó fenyegetést, a békére pedig veszélyt jelent mindaddig, amíg mélyreható változásokat nem foganatosítanak s az igazság vissza nem tér a parasztszörnyűségekre».

A parasztság mai gazdasági helyzetének mérlegelése semmiesetre sem kisebb jelentőségű, mint a politikai helyzeté; sőt a kettő közt igen sokféle szoros összefüggés van. «A világ-depresszió és a paraszt» ezt a címet viseli a könyv egyik végső, összefoglaló fejezete. Itt általánosabb vonatkozásokban összegeződnek azok a részlet-jelenségek, amelyeket az előző, az egyes népekről külön szóló fejezetekben felsorakoztatott s amelyek közt valóban meglepően sok az analógia, úgyhogy az olvasó, aki csak egy vagy két parasztnép életét ismeri közelebbről, mondhatni, bármely fejezetben ismert jelenségekre bukkan: a háború utáni időeknek s főleg a legutóbbi éveknek, a fokozódó gazdasági válság éveinek szomorú jelenségeire. A paraszt görnyed, dolgozik hajnal-tól estig és alig képes megkeresni a gyufa, a só, a petroleum árát . . . Így, miközben Budapesten az hírlik, hogy a magyar falu már bevezette a gyufaszálak egyenkénti árusítását és azt olvassuk lapjainkban, hogy az öngyűjtőkre kivetett adót lényegesen emelte a pénzügyminisztérium, ugyanakkor az angol író könyvéből megdöbbenő adatokat kapunk arról, hogy a csernovic-környéki ukrán paraszt milyen rettenetes tart tüzőjében kovakövet, acélt s a mezőn szedett, a tapló pótlására szolgáló mohát, amely eszközöknek használatát hihetetlen szigorral tiltja a román kormány. A pénz, a készpénz már-már ismeretlen fogalomvá válik a parasztnépek életében. A világháborút követő földreformok ugyan általában sokat segítettek a paraszt sorsán; s elképzelhető, hogy készpénz nélkül is megél, hiszen sok helyt a paraszt végigvergődik az életen a bölcsőtől a sírig, anélkül, hogy élelméért valaha is pénzt adna ki. De a gyakorlatban másképp fest a dolog: a paraszt nemcsak magának termel, nem nyugodhat tehát bele abba, hogy nem talál piacot terményei számára, hiszen adót is kell fizetnie. «Nincs az a tudomány, amely megóvhatná a pénztelen termelőt az adóvégrehajtó ténykedéseitől olyan országokban, amelyek a nemzeti jövedelemnek precedens nélkül álló hanyatlása ellenére igyekeznek fizetőképességetek megőrizni». «Az adóteher súlyossága annak az adózók anyagi helyzetéhez való arányától függ . . . Amikor azt olvassuk, hogy Galiciában 1933-ban a «gazdag» paraszt 15 angol fontnak megfelelő összeget fizetett adóban s azonfelül nyolc napi kötelező községi munkát végzett adó fejében: ez vajmi kevéssé világítja meg a terheket, amelyeket a galíciai parasztság oly türelemmel visel. De ha hozzátesszük, hogy 15 angol font még jó években is egy évi munkája készpénzeredményének kb. 75 százalékát teszi ki — másszóval, hogy a paraszt és családja minden évben nyolc hónapon át csak az állam igényeinek kielégítéséért dolgozik, — akkor megérthetjük az elkeseredést afölött, hogy oly időkben, amikor a parasztnak nincs keresete, a magas adók változatlanok maradtak».

Ha nem volna oly sok vonatkozásban szomorú kép, amelyet a könyv élénk tár — «a rutén paraszt, aki már annyira lerongyolódott, hogy állathörökben jár, vagy a horvát, aki még a háború előtti időkből fejlett tisztasági igényeket örökölt s akinek fiai a jugoszláv hadseregben kénytelenek az istálló tisztítani anélkül, hogy bármi lehetőségük volna a mosásra» stb., stb. — akkor szinte a sors iróniájának mondhatnók, hogy a távoli, ipari szigetország fia ismerteti előttünk a parasztot, azt az emberfajtát, mely hozzánk annyira közel áll. És ha a magyar olvasó, érthető kíváncsisággal, mindjárt előre lapoz

és a hazánkról szóló fejezetet böngészi, szép rendben felsorakoztatva talál ott csupa olyan vonást, amelyek fölött oly gyakran elsiklott a szeme, amikor szórakozottan lapozgatta az ujságokat. Gazda-moratórium, agrárólló, Hanyga-szövetkezet, Tahí-Tótfalu . . . mindez szokatlanul hangzik az angol nyelvben. A kifejezésmódnak azzal a frázismentes egyszerűségével, amely az angolt oly közvetlenné teszi, foglalkozik Tiltman a magyar földművelés problémáival. «Magyarország abban tér el az e kötetben tárgyalt országok és régiók legtöbbszörétől, hogy még megmaradtak a nagymérvű különbségek a gazdaságok területét illetően» . . . «A gazdasági ranglétra egyik végén áll a mezőgazdasági munkás, aki bérbe adja a szolgálatait a földbirtokosnak, míg családja műveli a neki jutott kis földrészt ; a létra másik végén az Esterházyak állnak, amely családnak együttesen birtokában lévő uradalmi százezernél több holdat tesznek ki . . . » Az angol szerző meleg rokonszenvvel ír a magyarságról ; ami annál értékesebb, mivel nem a «propagandánknak megnyert» külföldi az, aki nyilatkozik, hanem az elfogulatlan szemlélő, aki hangsúlyozza is elfogulatlanságát. Sőt szükségesnek véli megjegyezni, hogy nem tehet arról, ha megjegyzései, amelyekben Csonkamagyarország földművelésének állapotait magasán fölébe helyezi a román uralom alattiakénak, «gyanúsán hasonlít a magyar propagandához».

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK.

KÖZÖS IRODALMI FRONT kialakulását látja és sürgeti Léon Lemonnier és megrajzolja történelmi kialakulását. Szerinte két alapvető irányban oszlanak meg az irodalmi iskolák : egyik az életre irányítja figyelmét, másik menekül tőle. Ez utóbbinak kezdete a romantika, mely mindent elkövetett, hogy a valóság látványától menekülhessen egy képzeleti világba ; a szimbolizmus már ezt is kerülte, egészen az extázisig, melynek eléréséről minden misztikus álmodik, de mégis képszerűség jellemzi. A szürrealizmus a teljes felbomlás állapota : minden tudatos tagadása : «une évasion complète».

Belső lélektani jellegükhöz igazodik stílusuk is. A romantikusok megszabadították a verset minden mesterséges béklyótól. Verlaine az ő formájukat oldotta fel, Mallarmé a szintaxisukat. A szürrealistáknak már csak azt kellett széttörni, ami logikus és érthető maradt a formában : a szavak egymásközti logikai kapcsolatát. Szociális vonatkozásban is megvan

a párhuzam. Hugo Victor magános hősként áll szemben a «tirannizmus»-sal. Rimbaud, az anarchista lázadó, nem vállal közösséget környezetével, egyszerűen eltűnik belőle. — A szürrealista költők már kaszárnnyákban lázitanak antimilitarista programmal ; ők az első bolsevista írók. E kiéleződött folyamat visszahatásaként jelentkezett a populizmus. Jellemzői : a hermetikussá helyett a regény kultusza, önként vállalt örökségük a realizmus ; a szociális valósághoz való ragaszkodás. A nyelv nem művészi hatások bő alkalma, hanem a közlés eszköze. A szavak nem magántulajdon, hanem a köztől kölcsönzött jó, melyet meg kell becsülni.

A romantika és szürrealizmus arisztokratikus jellegű ; elefántcsonttoronyba vonul, hogy küldetésének magasabb értelmet adjon, megveti az embereket. A realizmus és a populizmus visszazár a földre, demokratikus.

A populizmus még egy másik iránynak is reakciója : a gidizmusnak, melynek művelői a Nouvelle Revue

Française köré csoportosult írók. Ennek gyökerei a klasszicizmusig nyúlnak vissza. Lényege a lélektani elemzés, amely azon a posztulátumon alapszik, hogy az ember minden történelmi korban lényegében egyforma. Minél több elvonás, az igazság annál közelebb. Az emberek kiemelkednek a társadalomból, hogy annál tisztábban működhessék belső mechanizmusuk. Azért mégsem társadalomellenes, mint a szürrealizmus, hanem inkább asocialis, mert nemcsak a couleur locale-t, hanem a couleur sociale-t is megveti. Az egyén környezetének elmentál, szabad, és csak önmagának felelős. Önmagán kívül, a vallásban, megoldást nem találván, örökös lelkiismeretvizsgálatot kell tartania : innen az elemzés rendkívüli finomsága, végtelen belső érzékenység, amely az egyént teljesen elszigeteli a társadalom felé. Így ugyanolyan anarchiára vezethet, mint a romantika. E társadalmi amoralisme másik forrása az esztéticizmus, mely Keats-nél még maga az erkölcs : a szépség a világ lényege, maga a valóság.

Gide politikai pálfordulásainak is ez a magyarázata. Fél a társadalmi erőket megszervező pártoktól, küzd ellenük, s végül is mindig a legerősebb karjaiba veti magát. (Útja az Action Française-től a kommunizmusig.)

Az új írók, akik e két ismertetett történelmi iskola ellen lépnek fel, a realizmus tudatos folytatóinak vallják magukat. Politikai és társadalmi elhelyeződésük szerint több csoportra különülnek. A populisták mozgalma inkább értelmi reakció a szürrealizmus és esztéticizmus ellen, az új proletárirodalom politikai mozgalomból nőtt ki, de művészetfelfogásában találkozni kellett a populistákkal. (Léon Lemonnier: *Front litteraire commun. Mercure de France, jul. 15.*)

*

A POZITIVIZMUS ÉS A «RÉGI» SZELLEMTÖRTÉNET VÉDELME. Várni lehetett, hogy az új német politikai törekvésekkel párhuzamosan követelni fogják az eddigi tudományos munka és tudóstípus gyökeres átalakítását, a liberális pozitívista ténytudomány végleges felszámolását, mely a maga szenvedélytelen módján minden tudományágat egysorba helyezett és tárgyilagosságában elvesztette kapcsolatát a közvetlen élettel : világnézetalkító ereje megszűnt. Szükség van e helyett egy olyan tudományos magatartásra, mely ismét értékkülönbségeket tesz az egyes tudományágak között és az élethez közel állva gyakorlati következményeiben nevelő hatást fejt ki.

D. Seckel így foglalja össze a vádakat és követeléseket s cikkében (*Alle und neue Geisteswissenschaft, Neue Rundschau, jul.*) védelmébe veszi a pozitívizmust és a «rég» szellemtörténetet. Először is túlzó az átértékelő bírálat minden eddigi tudománnyal szemben, hiszen a XIX. század tudományával a XX. század első három évtizedében már nagyjából leszámoltak ; de még a multa nézve sem helytálló, ha a pozitívizmus olyan kiváló képviselőjére gondolunk, mint Jakob Grimm, Scherer, Eduard Meyer, Hans Delbrück. Maga Dilthey, a szellemtörténet megalapítója is, aki 1833-ban született, már a mult században elvégezte a most sürgetett kritikát a «rég» iskolán. Különböznél éppen a német tudományos szellemnek kell megbecsülni azokat a komoly és okos részletmunkákat, melyeket e kor hagyományozott rá, mielőtt az elsiett és kényelmesebb szintézisbe vetné magát. Ami a szellemtudományok módszerének vitatott előítéletmentességét illeti, erre vonatkozólag számtalan értékes megnyilatkozásra lehet hivatkozni ; summájuk az, hogy minden megismerésben az értékelő mozzanat játszik döntő szerepet.

Spranger szerint «világnézeti apriori ez, mely már a tudomásulvételben is bizonyos rejtett eszmei mértéket követ». S mégis törekszik az «igazságra»; a történetkutatás is, bár tudatában van elfogultságának, igyekszik ezen felülemelkedni. Egyébként a tudománynak egy nagy kultüreszmébe való «bekapcsolása» csak annak teljes tiszteletben tartásával történhetik, mert a szaktudományok saját törvényeik szerint tudnak csak alkotni s legfontosabb feltételük a *kutatás teljes szabadsága*. Ezért kétséges eredményeinek politikai vagy általában akarati tevékenységre való közvetlen felhasználása: lehetetlen ugyanis olyan lényeges különbséget, mint amilyen a megismerő és cselekvőhatalmi magatartás között van, egy tetszetős totalitás-eszme kedvéért erőszakosan áthidalni. (Erre csak kivételes lángelmék képesek.) S bármennyire is fontosabbnak látszik újabban a nevelés a tudományos képzésnél, a sajátos törvényei szerint élő tudományágak bármelyikét is a merőben gyakorlati-pedagógiai alkalmazásával összekeverni nagy hiba volna. Egy tudósna bármilyen politikai neveltsége

lehet, de ennek tudományos munkájához éppúgy nincs köze, mint az asztalos politikai nézetének szerszámjához.

*

POLGÁRI-SZOCIALISTA TÁRSADALOMRÓL beszél az orosz példára gondolva egy másik cikk. Tévedés ugyanis azt hinni, hogy Franciaország kapitalista mintaállam. Egy szállodareszvénytársaság az államnak 46 millió frankot fizetett a 14 milliós részvénykifizetésekkel szemben; a bankok pénze a kispolgároké; a gabonaárakat az állam szabja meg, munkakódex van, társadalmi biztosítás és magánszerződéseket szabályozó törvény (a szabadverseny rég csődöt mondott): íme, a szocializált polgári társadalom. A szocializmus tulajdonképpen a kapitalizmus kizsákmányolása adó útján. Oroszország a kapitalista polgárság által teremtett gépkultúrát másolta le és fejleszti tovább és ugyanakkor támadja a kapitalista polgári társadalmat. A forradalom és a konzervatizmus így kapaszkodnak össze. (*Pierre Hamp: La société bourgeoise-socialiste. N. R. F., jul.*)
i. j.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.